

Valeriu Capcelea

Tranziția moldovenească:

*fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile, eșecurile și
avatarurile ei*

Chișinău: ARC, 2012

Referenți științifici:

Vasile Țapoc, prof. univ., doctor habilitat în filosofie,

Universitatea de Stat din Moldova;

Ion Rusandu, conf. univ., doctor în filosofie,

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘ al RM.

În monografie sînt abordate problemele care se referă la tranziția moldovenească: fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile și avaturile ei. Este efectuată o abordare filosofică, interdisciplinară și globală a schimbărilor și transformărilor sociale (a comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor etc.) care se produc la noi în țară cu scopul de a realiza tranziția de la totalitarism spre democrație și trecerea de la economia planificată la economia de piață. Lucrarea se fundează pe o abordare sistemică, propunîndu-și să efectueze o analiză epistemologică a multidimensionalității tranziției, să ofere răspunsuri și să propună unele soluții pentru a rezolva problemele cu care ea se confruntă. Lucrarea este destinată filosofilor, sociologilor, politologilor, istoricilor, studenților. Ea prezintă interes și poate fi utilă pentru un cerc larg de cititori, mai ales, pentru cei ce se interesează de perspectivele rezolvării problemelor cu care se confruntă tranziția autohtonă, de situația actuală, de viitorul evoluției Republicii Moldova.

C U P R I N S

Introducere

Capitolul I. Considerațiuni generale despre tranziție

1. Definirea tranziției, aspectele ei generale, locul Republicii Moldova în tranziția postcomunistă
2. Tranziția postcomunistă: tendințele și particularitățile manifestării ei în diverse state

Capitolul II. Fazele, ciclurile și elementele structurale ale tranziției moldovenești

1. Fazele tranziției
2. Ciclurile tranziției
3. Elementele structurale ale tranziției

Capitolul III. Dimensiunile tranziției autohtone

1. Dimensiunea economică a tranziției
2. Dimensiunea instituțională (sistemică) a tranziției
3. Dimensiunea morală a tranziției
 - 3.1. Izvoarele morale în societatea totalitaristă
 - 3.2. Configurarea morală a societății posttotalitariste
4. Dimensiunea identitară a tranziției
5. Dimensiunea geopolitică a tranziției
6. Dimensiunea religioasă a tranziției. Raportul dintre stat și religie în condițiile tranziției

Capitolul IV. Paradoxurile tranziției moldovenești

1. Considerațiuni generale
2. Paradoxul statului
3. Paradoxul elitelor
4. Paradoxul standardului de viață și al securității sociale
5. Paradoxul democrației
6. Paradoxul timpului
7. Paradoxul moral
8. Paradoxul poziționării noilor democrații postcomuniste în Europa și lume, a motivațiilor și obiectivelor urmărite

Capitolul V. Unele consecințe ale tranziției

1. Conflictul dintre generații - izvor al schimbărilor sociale
2. Raportul individ-societate în condițiile tranziției
3. Impactul tranziției asupra sistemului de valori sociale
4. Antinomiile libertății în perioada de tranziție

În loc de încheiere. Perspectivele și retrospectivile tranziției moldovenești

Bibliografie

Contents

Резюме

INTRODUCERE

În ultimele decenii problema tranziției, în general și cea a tranziției postcomuniste, în mod particular, a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii filosofice, sociologice, politologice și istorice, deoarece schimbările și transformările sociale care s-au produs la răscrucea sec. XX și XXI în multe țări ale lumii, dar mai ales, în cele ce s-au eliberat de sistemul totalitarist și au purces spre edificarea unei societăți democratice trebuiau să fie investigate.

Au trecut două decenii de când Republica Moldova (în continuare RM) a pornit pe calea tranziției postcomuniste și acest răstimp constituie o perioadă optimă pentru a purcede la evaluarea schimbărilor sociale și transformărilor care s-au produs la noi în țară. În virtutea acestui fapt se simte necesitatea imperioasă a unei analize a intențiilor și rezultatelor tranziției moldovenești, a efectuării unui demers comprehensiv care ar permite de a evalua schimbările și transformările sociale care au avut loc pentru a putea contura caracteristicile și configurațiile sociale, economice și politice la momentul actual. Putem să constatăm cu certitudine că în această perioadă noul set de structuri încă nu s-au format, nu s-a ajuns la destinație și nici nu se știe prea bine care ar putea fi această destinație. Singura convingere care există astăzi constă în faptul că s-a renunțat la vechea stare de lucruri, fără însă să fi ajuns într-un nou punct de stabilitate și prosperitate socială.

Invesigînd această perioadă de tranziție pe care am străbătut-o în acești 20 de ani trebuie să constatăm, mai întâi de toate, ca ea reprezintă un complex întreg de tranziții interdependente: tranziția de la economia centralizată, fundată pe proprietatea colectivă și pe planificare excesivă, la economia de piață, bazată pe proprietatea privată; tranziția țării noastre spre a obține un loc în economia europeană și mondială și modificarea corespunzătoare a structurii ramurilor economiei naționale; tranziția de la o structura socială de clasă la o structură socială alcătuită din mai multe „straturi” ierarhice care se constituie în baza mobilității sociale; tranziția politică, de la sistemul totalitarist comunist la democrația pluralistă și, în acest context, de la statul totalitarist la statul democratic de drept; tranziția de la un mod de viață și o mentalitate a populației bazată pe valorile sistemului totalitarist fundat pe principiile colectivismului, de la un comportament ce deriva din valorile ei, la un alt mod de viață bazat pe valorile societății democratice și pe principiile individualismului.

Dacă acum mai bine de două mii de ani, pentru întâlnirea cu Mesia, evreii au trebuit pregătiți printr-o perioadă de tranziție, atunci și poporul nostru aidoma evreilor trebuia pregătit pentru noile condiții. Însă, în pofida faptului că în Moldova transformările democratice propriu-zise au fost inițiate de jos, întrucît nomenclatura comunistă de partid și de stat s-a arătat a fi ostilă față de procesul restructurării, care se împotriva cu înverșunare inițiativelor de democratizare promovate de M. Gorbaciov, care a condus la apariția mișcării în susținerea restructurării. Totuși,

trebuie să constatăm că prăbușirea sistemului totalitarist comunist a fost cel mai neașteptat și mai puțin pregătit eveniment istoric al sec. al XX-lea. În același timp, prăbușirea Uniunii Sovietice (în continuare U.R.S.S.) în urma puciului din august 1991 a fost pentru majoritatea populației ceva neprevăzut, deoarece în pofida faptului că începuseră mișcarea de eliberare națională, la ea au fost implicată nu prea multă lume. Într-o țară în care peste 45 % din populația ei locuia în localitățile rurale, revoluția de eliberare națională și proclamarea independenței a triumfat mai întâi, în conștiința intelectualilor și a unui segment destul de restrâns al populației autohtone. Însă spre deosebire de fostele Republici Baltice unde populația băștinașă nici într-un fel nu a acceptat cotropirea sovietică din 1939, care a sperat timp de jumătate de secol că va veni ziua în care ei vor fi liberi, poporul nostru nu a dat dovadă de un astfel de spirit.

După proclamarea în august 1991 a independenței în RM a început tranziția, care poartă un caracter „*haosmotic*”¹ și care a reușit în acest răstimp să prăbușească și încrederea în valorile societății democratice. Totodată, libertatea ca mecanism de organizare și dinamizare a societății a fost resimțită la noi din ce în ce mai mult ca o povară inutilă atâta timp cât beneficiile sale palpabile sînt, în cel mai bun caz și pentru cei mai mulți, neînsemnate. În această ordine de idei, ne raliem opiniilor care susțin că tranziția în RM a însemnat mai mult retorică decît acțiuni concrete, care a dus la sărăcirea masivă a populației, la creșterea inegalităților social-economice, la ruina potențialului economic existent, la sărăcia și pauperizarea populației. Din această cauză oamenii așteaptă să se producă o schimbare în această țară, vor deschide, vor să ieșim, în sfîrșit, din tranziție, să efectuăm transformările necesare în toate sferele vieții sociale, să ne integrăm în Uniunea Europeană (în continuare UE), să obținem un nivel decent de viață.

Cuvintele de ordine al ultimilor 20 de ani a fost „reformă”, „schimbare”, „transformare” și „tranziție” cu care foarte mulți au fost de acord, au considerat că aveam nevoie de ele, fără a stabili ce anume trebuie reformat, schimbat sau transformat. Totuși, constatăm că clasa politică moldovenească nu a reușit să identifice în mod cert aceste obiective, care se schimbau de la o guvernare la alta. E necesar să luăm în calcul și faptul că după prăbușirea regimului comunist, populația se aștepta ca, odată cu libertatea, v-a trăi imediat și o altă viață, una mai prosperă, din care să dispară, tot peste noapte, abuzurile, corupția și inechitățile. Din această cauză ei s-au pomenit într-o situație de șoc, întrucît mulți dintre ei nu pot accepta faptul că poți fi nefericit într-o țară liberă și nu pot conștientiza că lipsa libertății este catastrofală. Prin urmare, orizontul de așteptare era imens, încărcat de promisiuni și, mai ales, poluat de utopii de tot felul. Realitățile și evoluțiile s-au dovedit, însă, mult mai complexe și mai dificile. A apărut o nouă sintagmă postcomunistă, „costurile sociale”, iar acestea au început să crească.

Societatea pe care noi am edificat-o în acești 20 de ani a trecut printr-un proces dificil al

¹ perfecțiune a dezordinii.

schimbărilor și transformărilor, care a cunoscut fluxuri și refluxuri, succese și eșecuri, a cunoscut perioade de încercare de a trăi după principiile societății democratice (1991-1994; 1998-2000 și 2009-2012), însă a fost încălcat în permanență principiul continuității în dezvoltare care a condus, în rezultat, la o simulare a democrației (mai cu seamă, în cei aproape 9 ani de restaurare comunistă de tip sovietic și dictatură a lui Voronin). Ne raliem opiniei politologului moldovean V. Saca care susține că instabilitatea social-politică și economică a societății de tip moldovenesc este rodul unui deficit de concepție integrală a tranziției, deficit de model optim (adaptat adecvat la condițiile concrete ale țării) de funcționare și dezvoltare a structurilor democratice, fapt ce vorbește despre o ruptură evidentă, nu numai între teorie și practică, ci și între aceasta din urmă, ca proces evolutiv, și contextul general al continuității transformății sociale¹. În virtutea acestui fapt, societatea moldovenească a fost și continuă să fie *de facto* o oligarhie economico-mediatică mascată ca democrație care a venit la putere în urma unor reglări de conturi aidoma celor din „estul sălbatic”. În această ordine de idei, putem fi de acord cu formula regretatului președinte ceh Vaclav Havel care caracterizează perioadă reinstaurării capitalismului în Estul Europei ca o faimoasă trecere de la „gradina zoologică la junglă”.

Spre regretul nostru, în urma acestei tranziții s-a constituit o oligarhie economică, care a pervertit puterea politică a poporului și a deturnat-o împotriva lui însuși, transformând politicul în marfă și reducându-l la reflexele de masă. Astfel, am reușit „să edificăm” o societate unde politicul este redus la economic, libertatea la consum, sfera bunurilor publice la sfera intereselor private, justiția la inegalitatea generalizată sub numele de „legi ale pieței”, unde principiile și valorile democrației liberale sau transformat în niște paravane care ascund interese egoiste a unor sau altor grupuri de interese sau partide politice. Astăzi, speranța de a accede spre o societate democratică autentică cu valorile ei este trădată, înșelată, frustrată. Un imperativ categoric pentru țara noastră constă în aceea ca schimbarea și tranziția să treacă de la faza „ideologică” la cea „pragmatică”. La guvernare trebuie să fie oameni pragmatici care să materializeze acest imperativ al timpului pentru că în ultimii trei ani am asistat la dispute politice aproape neîntrerupte privind alegerea președintelui și stabilirea configurației finale a structurilor de putere. Aceste dezbateri au consumat multă energie și a provocat o anumită stare de indecizie la nivelul instituțiilor, a potențialilor investitori străini și chiar de nesiguranță în rândul populației. Să sperăm că odată cu alegerea președintelui statului nostru la 16 martie 2012 această perioadă a luat sfârșit și cei care se află la putere vor reuși să realizeze reformele preconizate în programul de guvernare ca transformările democratice să devină ireversibile.

O mare parte a populației a trăit și continuă să trăiască experiența transformărilor din țara noastră ca pe un șoc social de proporții, cu elemente negative semnificative. Ea a condus la un șir

¹ Saca, V. *Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii*. Chișinău: CEP USM, 2001, p. 115.

întreg de aspecte negative: a) scăderea ritmului de creștere economică; cronicizarea prăbușirii economiei, în timp ce stocurile și importurile rămân la un nivel extrem de ridicat; b) creșterea sărăciei și înrăutățirea stării de sănătate a populației. c) balanța comercială a țării noastre este permanent deficitară, importăm mai mult decât exportăm; d) consumăm mai mult decât producem etc. Creșterea inegalităților a dus la o nouă stratificare socială. Pe de o parte, puținii beneficiari ai bunăstării individuale, iar pe de altă parte marea majoritate a populației, a cărei poziție socială s-a erodat în mod continuu. În această perioadă a apărut calificativul de „noii moldoveni bogați”, care nu are o conotație pozitivă, care se aplică în această perioadă a tranziției și reformelor, tuturor beneficiarilor acestor procese, ei fiind asimilați parveniților fără scrupule. În împrejurările deteriorării economice și sociale, noii îmbogățiți devin ținta antipatiei și suspiciunii populare. Opinia publică îi vede, în bloc, profitori ai situației și este prea puțin dispusă la aprecieri diferențiate. Pentru ea, toți cei ce au acumulat într-un răstimp scurt bogății sunt corupți și amoralți care au acaparat doar pentru ei avantajele privatizării. În această ordine de idei, este destul de actuală formula lui Balzac, care susținea că în spatele fiecărei averi se află o crimă, este o lege nescrisă, dar, mai ales, în situația noastră ea este una destul de aproape de realitate.

Actualmente, după venirea la puterea în septembrie 2009 a *Alianței pentru Integrare Europeană 1 și 2* (în continuare AIE), oamenii au fost, și poate puțini dintre ei, mai sînt în așteptarea unei cotituri radicale, mai radicale decât ceea ce s-a produs la hotarul '80-90 în toate sferile vieții sociale. Mai ales, aceste așteptări sînt influențate de criza economică, socială, politică, morală și constituțională prin care trece țara noastră. Totodată, tergiversarea transformărilor radicale în toate sferile vieții sociale, înrăutățirea condițiilor de viață a cetățenilor pot aduce la nemulțumiri în masă care vor reieși din următoarele supoziții: totul putea fi mai bine decât este – ritmurile de dezvoltare, nivelul de viață, echitatea socială etc.; caracterul veșnic al tranziției și indeterminarea direcției dezvoltării noastre. Actualmente se creează impresia, că țara se află într-o perioadă de reparație perpetuă (analogia reformelor), care nu are sfîrșit. Există, în aceste condiții, senzația vulnerabilității stării existente și neliniștea de a se ciocni cu o altă criză care ar distruge din rădăcină toate realizările în calea spre democrație și economia de piață și revenirea la putere a unui regim autoritar neocomunist.

Aceste dispoziții sînt determinate de o bază obiectivă. Noi, într-adevăr am ajuns la momentul cînd trebuie să ne determinăm vizavi de caracterul și mecanismele dezvoltării noastre ulterioare. Astăzi ca niciodată există necesitatea de a alege din 2 opțiuni – integrarea în UE sau în spațiul Eurasiatic propus de Rusia, care are intenția de a revitaliza spațiul comun al fostei U.R.S.S. În ultimul timp, în legătură cu criza economică, monetară și politică prin care trece UE au apărut opinii eurosceptice, dar, în reflecția noastră, aceasta nu ne poate gena pe noi, pentru că nu există o alternativă reală a aderării RM la UE. Totodată, există necesitatea de a clarifica

direcția și strategia de schimbare și transformare a societății, de a efectua o analiză a obiectivelor dezvoltării de mai departe a țării noastre pentru a determina cum dorim să arate statul nostru peste un sfert de secol. În acest context se înscrie problema raportului dintre strategia tranziției, elementul-cheie al tuturor transformărilor care au urmat și modelul de societate ce urmează a fi construit. Se pare că falimentul sistemului comunist s-a produs, am reușit să înlăturăm de la putere și regimul lui Voronin, autoritar, falimentar și corupt, dar care vrea cu tot dinadinsul să se reîntoarcă la putere, am scăpat de elementele principale ale modelului sovietic al dezvoltării și am creat bazele economiei de piață, am încercat să ne axăm pe ideile liberale referitoare la supremația legii, pe o guvernare parlamentară și o justiție independentă. Însă, toate aceste deziderate au fost materializate incomplet. Totodată, trebuie să conștientizăm faptul că noile instituții politice și economice nu ne pot garanta în mod automat o eficiență sporită. Să nu uităm de faptul că modelul construit în baza economiei de piață poate fi foarte atractiv, dar și foarte monstruos.

Trebuie să luăm, în același timp, în considerație cuvintele spuse de ziarista franceză Veronique Druant, care atenționează asupra faptului că „tranziția către democrație nu poate fi concepută altfel decât dacă se iau în considerație, în egală măsură, finalitatea reconcilierii și luminarea paginilor întunecate ale trecutului totalitarist, cu întregul său cortegiu de violări ale drepturilor omului”¹. Reieșind din acest punct de vedere, este destul de important să încheiem odată și odată conturile cu trecutul nostru, să apreciem la justa valoare toate paginile istoriei noastre, să tratăm trecutul în mod dialectic, adică să condamnăm ce a fost negativ în istoria poporului nostru și să luăm ca punct de pornire toate momentele pozitive pentru a construi o societate prosperă. Se înșeală amarnic acei care încearcă în numele păstrării liniștii civice să mușamalizeze trecutul, să uite de crimele odioase și ororile regimului totalitarist comunist pentru că, mai devreme sau mai târziu, conturile cu trecutul vor trebui încheiate ca să putem merge înainte. Totodată, trebuie să conștientizăm și faptul că comuniștii care glorifică trecutul sovietic odios reprezintă un risc pentru stabilitatea politică a țării, nu numai din cauza trecutului lor sângeros, dar și prin programul lor politic actual. Ne raliem opiniilor care susțin că acest partid este unul, eufemistic vorbind, asistemic, care nu se înscrie în sistemul politic actual, nu vrea să muncească constructiv în opoziție, dar vrea tot timpul să se afle la guvernare. Sîntem de acord cu publicistul C. Tănase care consideră că „astăzi nici un lider al AIE nu mai poate admite să cocheteze cu Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (în continuare PCRM), căruia trebuie să i se declare un război deschis și necruțător, trebuie boicotat pe toate liniile pînă la scoaterea lui în afara legii, dacă nu se va reforma și nu va deveni... sistemic”².

¹ Apud: Vlad, C. *Reconcilierea*. București: Ed. Institutului Revoluției Române din 1989, 2009, p. 95.

² Tănase, C. *AIE-2: ultima șansă și ultima redută*. În: *Timpul.md*, 17 ianuarie 2012.

În același timp, dacă guvernarea liberal-democrată dorește cu adevărat instalarea legalității și democrației, urmează să repună în drepturi adevărul despre originea etnică a populației majoritare, în vederea acumulării unui capital real de demnitate națională, fără de care statul nostru nu are nici o șansă să se facă respectat.

Totodată, trebuie să constatăm că astăzi pentru statul nostru s-a constituit un context geopolitic destul de complicat, mai prost decât în '2003-2004, deoarece, pe de o parte, statele occidentale sînt ocupate de rezolvarea problemelor ce țin de criza economică globală, de stabilitatea UE, de salvarea zonei euro, de amenințările din partea terorismului global. Iar pe de altă parte, presiunea din partea Rusiei, care s-a întesit odată cu revenirea lui V. Putin în prim plan, asupra fostelor republici sovietice pentru a controla derulările din fostele spații deținute prin dreptul forței. Această tendință se resimte prin presiunea exercitată asupra țării noastre din partea noului imperialism rusesc, care este din ce în ce mai insistent cu scopul de a ne impune prin diferite mijloace să ne schimbăm vectorul nostru de la integrarea potențială în UE, ce este un obiectiv de realizat pe termen lung, spre integrarea în Uniunea Economică Eurasiatică dominată și guvernată de Rusia. În această ordine de idei, ne raliem opiniei politologului C. Ciurea care consideră, pe bună dreptate, că „deocamdată însă nu vedem din partea Rusiei decât influențe de ordin negativ... din punctul de vedere al sabotării, al boicotării. Ne blochează exporturile, nu ne dau carburanții la prețul dorit și țin armata în Transnistria. Deci, toate acestea acțiuni sînt menite mai curînd să ne descurajeze, decât să ne încurajeze”¹. Totodată, cea mai mare problemă pentru actuala guvernare, care se declară pro-europeană, rămîne viteza destul de mică în această direcție, iar în mai multe sectoare chiar lipsa unor reforme pro-UE.

¹ Ciurea, C. *Rusia de fapt nu poate să ne ofere mai nimic*. În: Europalibera.org, 2012, 19 februarie.

Capitolul I. Considerațiuni generale despre tranziție

1. Definirea tranziției, aspectele ei generale,

locul Republicii Moldova în tranziția postcomunistă

De obicei, noțiunea de „tranziție” este utilizată pentru a desemna procesul de trecere de la un tip de societate la altul. Astăzi tranziția desemnează dubla trecere în plan economic și social-politic la o economie de piață și procesul de trecere de la sistemul totalitarist și autoritarist spre cel democratic. În linii mari, tranziția este concepută ca un proces social care are ca scop crearea sau recrearea instituțiilor pieței, un proces istoric, politic, cultural (constând în schimbarea comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor, stimulentele) prin care se asigură trecerea de la economia planificată la economia de piață, procesul de trecere de la totalitarism spre democrație. Tranziția, în opinia sociologului român D. Sandu, „înseamnă schimbare, adică o mulțime de situații intermediare între două stări de relativ echilibru, identificate prin experiență, cunoaștere sau proiect. În cazul tranziției postcomuniste, originea este socialismul real al '80 ai sec. al XX-lea, iar destinația vizată, explicit sau implicit, o constituie economia de piață și democrația, capitalismul democratic asociat cu bunăstarea, competiția și libertatea”¹.

Cuprinzând aproape toate domeniile vieții sociale și activitățile omului, tranziția antrenează deopotrivă economia și cultura, știința și învățământul, politica și libertatea de gândire și acțiune, sfera relațiilor interumane, mentalitatea, obiceiurile, tradițiile și comportamentul, condițiile de muncă și calitatea vieții, chiar și sfera traiului.

Th. Carothers, vicepreședintele *Fundației Carnegie*, distinge în sfera de acțiune a tranziției, pentru ultimii 40 de ani, o serie de tendințe care se exercită în șapte regiuni ale globului, dar care converg spre o schimbare și remodelare a peisajului politic al lumii:

1. prăbușirea regimurilor autoritare de dreapta din Europa de Sud la jumătatea '1970;
2. înlocuirea dictaturilor militare cu guverne civile rezultate din alegeri în America Latină între sfârșitul '1970 și sfârșitul '1980;
3. declinul regimurilor autoritare în Estul și Sudul Asiei cu începere de la jumătatea '1980;
4. colapsul regimurilor comuniste din Europa Răsăriteană la sfârșitul '1980;
5. dezmembrarea U.R.S.S.-ului și constituirea a 15 republici postsovietice în 1991;
6. declinul regimurilor cu partid unic în multe zone ale Africii sub-sahariene în prima jumătatea '1990;
7. o tendință slabă, dar sesizabilă, de liberalizare în unele state din Orientul Mijlociu în anii 1990, care s-a materializat destul de plenar în 2011 în cadrul așa zisei „primăveri arabe” în

¹ Sandu, D. *Spațiul social al tranziției*. București: Ed. Polirom, 1999, p. 9.

Tunisia, Egipt, Libia, Yemen, Oman, Siria etc.

Cauzele, modalitățile și cadența acestor diferite tendințe variază în mod considerabil, remarcă Th. Carothers, însă ele prezintă o caracteristică dominantă care se manifestă simultan în numeroase țări din fiecare regiune și anume, trecerea de la un regim dictatorial către o guvernare mai liberală și, adesea, mai democratică. Rezultanta acestor șapte tendințe, politologul american Samuel Huntington o numește al „treilea val al democrației” (primul s-a produs în secolul al XIX-lea și a inclus democrațiile numite de el „fondatoare” - Marea Britanie, Franța, S.U.A și alte state ca Argentina, Chile, Columbia, Uruguay; a-1 doilea s-a declanșat după cel de-al doilea război mondial și a cuprins Germania, Italia, Austria, Japonia, dar și India etc.). De acest proces al tranziției au fost atinse peste 100 de țări din America Latină, din Europa de Sud și de Est și fosta U.R.S.S., din Africa subsahariană, din Asia și Orientul Mijlociu.

Al treilea val al democrației a dat naștere unui nou tip de tranziție - tranziția postcomunistă care a dat naștere unui nou model de abordare a discursului academic și anume abordarea „tranzitologistă”. Utilizarea noțiunii de „tranziție” obține astfel un câmp de referință destul de vast. În acest sens, politologul italian D. Fisichella remarca că, în contextul provocat de prăbușirea regimului comunist, „conceptul de tranziție nu este altceva decât transpunerea vechii noțiuni de epocă critică”¹. Putem să deducem de aici că, într-o astfel de coexistență conflictuală între vechiul și noul regim, sub aspect strict politic, tranziția vizează situația particulară în care se contrapun două sau mai multe grupări care nu sînt capabile într-o anumită perioadă să se impună în mod hotărît și deplin. În general, caracteristicile tranziției configurează antagonismul dintre regimul precedent de tip totalitarist și noul regim democratic.

În acest context, potrivit analizei contemporane, un punct de reper în literatura de specialitate, îl constituie cele două modele de interpretare a noțiunii de „tranziție”. Într-o primă interpretare, noțiunea indică trecerea graduală de la un set de circumstanțe la un altul, o trecere non-specifică ce nu se suprapune, în mod particular, schimbărilor din Centrul și Estul Europei. Pe acest fundal, noțiunea a explicat totuși căderea sistemului totalitarist comunist și trecerea de la o societate lipsită de democrație la democrație. Totodată, la nivel global, a devenit evident că nu este vorba doar de abandonarea „așa-ziselor democrații populare”, ci și de transformările economice și reconstrucția ideologică. Pe de altă parte, schimbările radicale din fostul lagăr socialist au condus în mod inevitabil la apariția unor noi argumente teoretice prin care vidul de influență al Estului (U.R.S.S.-ului) se cerea a fi umplut de Vest (statele din Europa Occidentală). Pe acest fundal a apărut ipoteza de lucru a unor analiști potrivit căreia modulul de tranziție propus Estului, trebuie să fie integrat modulului global de analiză a tranziției.

¹ Fisichella, D. *Știința politică: Probleme, concepte, teorii* /trad. și postf. de Victor Moraru. Iași: Ed. Polirom, 2007, p. 32.

Cea de-a doua direcție, care este duplicitară, dar în linii mari, univocă, vizează modelele clasice ale tranzitologiei delimitate pe baza valului de democratizare din Europa de Sud în '70 (Spania, Portugalia și Grecia). Însă, s-a constatat faptul că aceste teorii și-au dovedit limitele atunci când au fost transpuse în Europa răsăriteană. În aprecierea profesorului belgian De Waelle¹, diferențele sînt foarte mari, cea mai importantă avînd în vedere obiectul tranziției, și anume că în aproape toate țările din Europa Centrală și de Est, sub aspect tipologic, se realizează concomitent o tranziție politică și economică. Totodată, analiza comparativă a tranziției est-europene cu tranziția Chinei sau a altor țări din Asia ne demonstrează faptul că există deosebiri substanțiale dintre stadiul reformei politice, economice și socio-culturale și nemulțumirile și riscurile ce compromit reforma².

În '70-90 ai sec. al XX-lea a crescut destul de rapid interesul trecerii de la diverse tipuri de dictatură (autoritarism și totalitarism) spre democrație, care era legat de procesele ce au avut loc începînd cu 1974, prin prăbușirea dictaturilor din Europa de Sud (Portugalia, Grecia, Spania), urmată de înlocuirea regimurilor militare dintr-o serie de țări latino-americane (Argentina, Uruguay, Brazilia, Chile, etc.), de înlocuirea regimurilor comuniste din Europa de Est (după 1989) și fosta U.R.S.S. (după 1991). În lucrările dedicate tranziției atenția este concentrată asupra condițiilor și premizelor care au favorizat această tranziție, asupra forțelor ei motrice, a căilor, stadiilor și modelelor trecerii de la totalitarism spre democrație. Noțiunea „tranziție” are, potrivit literaturii de specialitate, două sensuri. Primul este cel de *transitio*, o „trecere (lentă sau bruscă) de la o stare la alta, de la o situație, de la o idee la alta”. Al doilea sens este cel dat de politologi și economiști în urma căderii U.R.S.S.-ului: un proces de schimbare proiectată a societății organizate pe modelul socio-economic socialist într-o societate organizată pe modelul socio-economic de tip capitalist fundat pe principiile economiei de piață.

În cadrul descrierii proceselor în societățile democratice ea emană din normele universale. Prin urmare, în limitele tranzitologiei noi putem judeca numai despre faptul dacă o societate concretă se apropie sau nu de modelele occidentale. Astfel, are loc o interpretare deterministă a tranziției, mai ales a celei postcomuniste, în cadrul căreia rolurile actorilor implicați în procesul de democratizare sînt considerate chiar predeterminate³.

Totodată, trebuie să remarcăm că tranzitologia apuseană posedă două dimensiuni: prima, care studiază „perioada de trecere” ca atare și este legată de noțiunea *transitio*, și a doua, care

¹ A se vedea: De Waelle, M.J. *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*. București: Ed. Humanitas, 2003.

² A se vedea: Kevenhörter, P.; Thränhardt, D. (Hrsg.): *Demokratische Ordnungen nach den Erfahrungen von Totalitarismus und Diktatur. Eine international vergleichende Bilanz Studien zur Politikwissenschaft / Abteilung B*. Lit Verlag, Münster-Hamburg-London, 2003.

³ Vasilescu, Gr.; Grosu, V. *Tranziția spre democrație a Republicii Moldova. Rolul dimensiunii internaționale*. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2009, nr. 2 (150), p. 139.

investighează modelul perioadei de trecere, adică transformarea regimului politic - *transformation*. În literatura de specialitate, deseori noțiunea de „*transformare/tranziție*” este asociată cu noțiunea de „*reformă*”, care, de asemenea, este clasată la varietățile de schimbări sociale. În această privință, ne raliem opiniei sociologilor ruși, care susțin că prin reformă, de obicei, se subînțelege „transformarea, restructurarea unei oarecare sfere a vieții sociale, care nu ar distruge bazele structurii sociale existente”¹. În același timp, noțiunea de „*transformare*” este extrem de amplă și o depășește pe cea de schimbare, care poate fi graduală, structurală, lentă, rapidă etc. Aceiași opinie o împărtășește și D. Sandu, care susține că „perspectiva tranziției este mai complexă, implică mai mulți termeni de referință decât abordarea de tip reformă... Perspectiva tranziției este mai largă și pentru că include și acele schimbări care sînt asociate cu efectele propriu-zise ale proceselor de democratizare și dezvoltare a economiei de piață. Conceptul de tranziție are, în plus, și o notă de evaluare. Tranziția este o „trecere” de la o stare la alta”².

Un lucru este cert, că în ultimele patru decenii a apărut o disciplină științifică separată care se ocupă de problema tranziției și anume tranzitologia care este destul de îngustă deoarece este construită pe experiența occidentală.

Ea s-a dezvoltat către sfîrșitul '60 și de atunci sînt examinate diferite tipuri de regimuri politice și trecerea lor de la totalitarism spre democrație, începînd cu cele din America de Sud. În literatura de specialitate, exista o definiție a conceptului de tranziție din acea perioadă, care spune că „procesul tranziției nu e altceva decât un interval între două regimuri politice diferite”³. Totuși rezultatul unei tranziții politice din acea vreme era complet deschis pe motiv că o dictatură militară sud-americană putea atunci să fie înlocuită de un sistem liberal democratic și de un tip de democrație socialistă sau chiar de un tip de dictatură comunistă sau maoistă. Revoluțiile care au început în 1989 în țările din Europa Centrală și de Est au determinat revenirea la ideile liberale, referitoare la supremația legii, guvernarea parlamentară și justiția independentă. Totodată, nu numai ideile liberale au fost descoperite de țările postsocialiste, ci și valorile liberale, care renasc în aceste țări cu adevărat. Transformările în cauză au dus la renunțarea acestor țări la sistemul socialist și la eliberarea de dominația U.R.S.S.-ului. Această tranziție politică și economică este tratată altfel decât cele precedente, avînd un obiectiv bine definit, accesarea spre democrația liberal capitalistă. Prin urmare, tranzitologia concepe procesul de tranziție postcomunistă a acestor state într-un mod complet determinist.

În același timp, în literatura de specialitate, se consideră că pentru a accede la democrație,

¹ *Российская социологическая энциклопедия*. Москва: Изд-во Инфра-М, Норма, 1998, p. 447.

² Sandu, D. Op. cit., p. 10.

³ A se vedea: O'Donnell, G., Schmitter, P.H. *Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore: Jolius Hopkins University Press, 1986.

trebuie urmați un șir de factori obiectivi, externi. Spre exemplu, filosoful germano-american C. Hempel consideră că acesta este *Legea Generală a Istoriei*¹, iar profesorul polonezo-american Adam Przeworski susține că acești factori sînt economia sau, spre exemplu, numai geografia. În opinia lui, „geografia este într-adevăr singurul motiv de a spera că țările Est-europene vor urma calea democrației și a prosperității”². Pentru alți tranzitologi, spre exemplu, pentru profesorul american J. Muller³, calea spre democrație este determinată în mod natural sau, pentru profesorul finlandez T. Vanhanen, chiar în conformitate cu teoria selecției naturale a lui Charles Darwin⁴.

În investigarea acestui fenomen social specific există două mari tipuri de tradiții teoretice: tranzitologia și teoria modernizării care au dominat și au deformat studiile cu privire la ceea ce a însemnat teoriile despre tranziția postcomunistă.

Unul dintre cei mai importanți critici cu privire la ceea ce înseamnă teoriile cu privire la tranziția postcomunistă este profesorul american, St. Cohen. Pentru el tranzitologia este puțin mai mult decît o reformulare a teoriei modernizării. „Conceptiile și teoriile despre modernizare au făcut pentru mult timp parte din studiile efectuate de savanții din Rusia, și pentru toate noile pretenții ale tranzitologiei din științele sociale, este ea însăși puțin mai mult decît o versiune care este echivalentă cu tranziția la democrație și piața liberă”⁵.

Alți critici, precum savanții americani P. Reddway și D. Glinski⁶, spre exemplu, argumentează că „știința tranzitologiei a fost o altă progenitură influentă a paradigmei modernizării”. St. Cohen, P. Reddway și D. Glinski sînt cei mai viguroși critici a ceea ce ei percep ca fiind un trend dominant în studiul tranzițiilor postcomuniste. Ei susțin că apropierea tranzitologiei față de studiile postcomuniste este imprimată de o perspectivă teleologică fundată pe presupunerea unui singur final posibil și anume democrația liberală. Această presupunere a unui progres istoric linear continuă să deformeze analizele tranzitologice, dat fiind faptul că regresul, stagnarea, sau drumul multe-linear al dezvoltării poate caracteriza mai bine traiectoria unei tranziții postcomuniste.

În acest caz, apare în mod legitim întrebarea, dacă într-adevăr teoria modernizării și tranzitologia pot fi echivalente? Tranzitologia a luat de-a lungul timpului mai multe înțelesuri, a stîrnit confuzii și neclarități în deja complicatele dezbateri din literatura de specialitate. Anumite

¹ A se vedea: Hempel, C. *Philosophy of Natural Science*. Prentice Hall, 1966.

² A se vedea: Przeworski, A. *Democrația și economia de piață: reforme politice și economice în Europa de Est și America Latină*. București: Ed. ALL, 1996.

³ A se vedea: Mueller, Jh. *Democracy, Capitalism, and the End of Transition*, u Michael Mandelbaum, ed., *Postcommunism: Four Perspectives*. New York.: Council on Foreign Relations, 1996.

⁴ A se vedea: Vanhanen, T. *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980–88*. New York: Crane Russak, 1990.

⁵ A se vedea: Cohen, St. *Russian Studies Without Russia*. În: *Post-Soviet Affairs*, vol 15, nr. 1, 1999.

⁶ A se vedea: Reddaway, P.; Glinski, D. *Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism Against Democracy*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001.

critici se referă în mod explicit la tranzitologie ca la o parte a literaturii dezvoltate prin intermediul studiilor efectuate despre regimurile de democratizare în Europa de Sud și America Latină. Unii tranzitologi argumentează că modul de analiză al acestor teze tranzitologice sînt în același timp defectuoase și hegemonice pentru studiile postcomuniste¹.

Alți critici consideră că tranzitologia pe care ei o obiectează reprezintă mai degrabă o apropiere de studiile asupra schimbărilor politice, economice și sociale, schimbări care conceptualizează aceste procese ca pe o tranziție cu un punct final pre-determinat². Ei propun o teorie a schimbării fundată pe noțiunea de transformare aproape încheiată, o formulare care le permite să creadă despre noțiunea „tranziție” că este în mod inerent plină de calități teleologice. Pe de altă parte, profesorul american T. Cohen³, prezintă o obiecție dominantă în ceea ce privește utilizarea modelului deductiv din științele sociale care nu reușește să ofere un bilanț al unicității regiunilor postcomuniste. De asemenea, T. Cohen se întreabă dacă noțiunea „tranziție” despre care el crede că implică progresul ar trebui să fie aplicat țărilor care au trecut prin experiența crizei politice și economice. Totodată, el abordează problema sistemelor politice care nu mai sînt regimuri autoritariste dar, în același timp, nu au reușit să se apropie de regimul democrației liberale și se pune întrebarea dacă aceste țări ar trebui să fie clasificate în continuare drept state în tranziție, sau dacă nu cumva este timpul să recunoaștem ca hibridul instituțiilor din multe așa-zise țări în tranziție, reprezintă în momentul de față mai degrabă un punct de echilibru stabil decît un stadiu pe drumul viitoarei democratizări.

Am remarcat deja, că tranzitologia a luat naștere ca un răspuns la teoria modernizării. În articolul *Tranziția la democrație: către un model dinamic*, care este considerat, pe bună dreptate, a fi textul de bază al tranzitologiei, în care politologul și sociologul germano-american D. Rustow⁴ își explică demersul teoretic introducînd următoarele teze:

1. Factorii care mențin stabilitatea unei democrații pot să nu coincidă cu factorii care au generat-o;
2. Corelarea nu coincide cu cauzalitatea: o teorie care explică emergența democrației trebuie să se concentreze pe ultima;
3. Nu toate legăturile cauzale conduc de la factori economici și sociali spre factori politici

¹ A se vedea: Bunce, V. Should Transitologists Be Grounded? În: *Slavic Review*, Vol.54, nr.1, 1995, p. 121-123; Jowitt K. *New World Disorder - The Leninist Extinction*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1993; Terry, L. *The Hybrid Regimes of Central America*. În: *Journal of Democracy* 1995, 6, nr. 3 (July).

² A se vedea: Burawoy, M.; Verdery, K. *Uncertain Transition : Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Oxford and Lanham: Rowman & Littlefield, 1999; Stark, D. *From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe*. În: *Contemporary Sociology*, 1992, nr. 21(3), p. 299-30; Stark, D.; Bruszt, L. *Postsocialist pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambr., 1998.

³ Cohen, Th. *Reflections on Retelling a Renaissance Murder*. În: *History and Theory*, 2002, december, vol. 41, nr. 4, p. 6-16.

⁴ Rustow, D. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. În: *Comparative Politics*, 1970, nr. 2(3), p. 337-363.

(sfera politicului este văzută separat de cea economică și socială);

4. Nu toate legăturile cauzale conduc de la credințe și atitudini spre acțiuni;

5. Geneza democrației nu este neapărat uniformă teritorial, pot exista mai multe căi spre democrație;

6. Geneza democrației nu este neapărat uniformă temporal: diferiți factori pot deveni cruciali în timpul fazelor succesive;

7. Geneza democrației nu este neapărat uniformă social: în același loc și timp, atitudinile care o promovează pot să nu coincidă, în cazul politicienilor și cetățenilor.

Prin urmare, D. Rustow a invocat ideea că dezvoltarea democrației depinde de un set de precondiții economice și sociale (primă și singură condiție de bază pentru geneza democrației fiind aceea a unității naționale, definită ca un acord preexistent cu privire la granițele statelor națiune și lipsa în cadrul unei majorități vaste de cetățeni a îndoielii cu privire la apartenența față de o anumită comunitate politică). În această ordine de idei, iarăși putem constata că între forțele politice din RM nu este încheiat un compromis, nu există un consens, nu este adoptată o decizie cu privire la strategia de dezvoltare de mai departe a țării noastre, care să stabilească în mod cert vectorul și prioritățile dezvoltării noastre. Unele forțe politice se exprimă în mod cert asupra vectorului european, altele în favoarea vectorului răsăritean, de aici și „succesele” și avatarurile tranziției moldovenești. În majoritatea țărilor postcomuniste care au obținut succese în realizarea obiectivelor tranziției acest consens a existat (România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Ungaria, Statele Baltice etc.). Spre exemplu, în România acest consens a fost exprimat prin *Declarația de la Snagov* - un document semnat la 21 iunie 1995 de către liderii partidelor parlamentare din România, care atesta acordul forțelor politice față de strategia națională pentru pregătirea aderării României la UE. Lipsa acestui consens politic reprezintă una din cauzele care împiedică obținerea unor succese în calea realizării obiectivelor tranziției în țara noastră.

D. Rustow a pus accentul, de asemenea, pe rolul actorilor umani în procesul democratizării, argumentând că democrația rezultă dintr-o luptă între fracțiunile elitelor, adică în societatea potențial candidată la democratizare trebuie să existe un conflict, protagoniștii căruia sînt reprezentanții unor forțe care-și formulează revendicări politice (clasele sociale), care duc la decizia deliberată din partea liderilor politici de a accepta diversitatea în unitate și de a instituționaliza unele aspecte cruciale ale procedurii democratice¹.

Totodată, în lucrarea sa D. Rustow descrie un model de tranziție spre democrație, în câteva faze: 1. Condițiile de bază; 2. Faza preparatorie; 3. Faza decizională; 4. Faza de habituaire. În *prima și a doua fază* are loc conștientizarea și aprecierea stării sociale existente a societății, pregătirea ideologică și propagandistică a tranziției (a reformelor structurale în toate sferile vieții

¹ Ibidem, p. 357.

sociale); stabilirea scopurilor, inclusiv celor de alternativă, și a mijloacelor ce constituie mecanismul tranziției; pregătirea opiniei publice în susținerea reformelor etc. *Faza a treia* este cea mai complexă și contradictorie, care reprezintă perioada orientării relațiilor sociale de la starea lor existentă spre cea cu destinație specială, prin punerea în funcțiune a factorului decizional ce ține de transformările sociale radicale; elaborarea principiilor de bază ale noului sistem politic și crearea structurilor sale instituționale cu caracter democratic; elaborarea Constituției și a întregului cadru legislativ, elaborarea programelor sociale de dezvoltare; neutralizarea adversarilor reformei; asigurarea legitimității regimului existent pe calea alegerilor generale, a referendumurilor, a consensului cu opoziția etc. *Faza a patra*, cea de adaptare, cuprinde timpul consolidării structurilor democratice, așezării activității lor pe baze proprii.

Însă, în opinia lui D. Rustow, diversitatea răului tangibil a făcut ca „singurul drum” să se dividă într-o multitudine de drumuri, tranziția fiecărei societăți fiind influențată de natura conflictului menționat anterior. Pentru rezolvarea conflictului, elitele în concurență ajung să caute un compromis, în urma căruia sînt instituite reguli noi, care să asigure un nou *status-quo*, favorabil pentru ambele părți. Un exemplu pe care ni l-a oferit D. Rustow este cel al Revoluției Glorioase din Anglia care s-a produs în 1688, ce a condus la limitarea puterii executive, care a oferit prerogative Parlamentului ca instituție deliberativă. Compromisul încheiat și noua stare de lucruri sînt văzute ca rezultat al unei decizii conștiente și asumate la nivelul conducerii politice. Decizia în favoarea unei guvernări democratice este punctul final al unei negocieri între moderații din ambele tabere, care au ajuns să constituie o nouă majoritate și să marginalizeze extremele din ambele părți. Apoi, urmează etapa de habitare, în decursul căreia atît elita conducătoare, cît și cetățenii se acomodează noii stări de fapt.

În '80 un grup proeminent de cercetători au organizat proiectul *Tranziții*, o agendă de cercetare care a fost dedicată colapsului autoritarismului în Europa de Sud și America Latină, agendă ce a fost inspirată din lucrarea lui D. Rustow. Acest grup a respins explicațiile macrostructurale care au dominat literatura despre democratizare de-a lungul perioadei teoriei modernizării, susținînd că acestea sînt pesimiste și inaplicabile în construirea neașteptatei democratizări care începe în unele țări încă din '1970, '1980.

Din proiectul *Tranziții* au rezultat o serie de idei despre democratizare care au structurat dezbaterile despre schimbarea regimurilor totalitariste în Europa de Sud, în America Latină și eventual Asia, Africa și statele postcomuniste. În lucrarea lui G. O'Donnell și Ph. Schmitter *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, există un sumar al tuturor acestor idei care au format miezul a ceea ce a devenit cunoscut ca „literatura tranziției” sau alternativ „tranzitologie”.

În primul rînd, cei care sprijină tranzitologia argumentează că nu ar trebui să existe nici

un set de precondiții pentru ca democrația să prindă rădăcini. Democratizarea este posibilă, deși mai mult sau mai puțin accesibilă, într-o varietate a contextelor structurale.

În al doilea rând, variabila cauzală primară în perioada tranziției este elita și, în particular, interacțiunea strategică între liderii regimului format și reprezentanții forțelor opoziției. În mod consecvent, societatea civilă și importanța partidelor politice, intră în joc într-un stadiu relativ tânăr în procesul de tranziție.

În al treilea rând, diferitele patternuri ale interacțiunii elitelor, sau diferitele moduri de tranziție, au un impact asupra prospectelor pentru democratizare și influențează viitorul instituțiilor și calitatea democrației.

Tipul de tranziție pe care tranzitologii o consideră a fi sigură pentru succesul democrației implică acorduri formale și informale. Aceste acorduri, de multe ori, au căutat să neutralizeze influența celor puternici fără să prăbușească regimul autoritar și radical. Spre exemplu, profesorul american T. Karl, susține că această evidențiere asupra negocierii tranziției ne duce la concluzia că tranziția revoluționară și nivelul înalt al mobilizării maselor mai degrabă pun în pericol decât încurajează procesul democratizării¹.

Totodată, atîta timp cît tranzitologia a dominat studiul regimului schimbat în mai multe părți ale globului, unii adepți ai sistemului totalitar comunist au încercat, mai ales în U.R.S.S., să creeze sau să promoveze o nouă versiune a teoriei modernizării, axată pe premise mai teleologice și etnocentriste pentru a explica liberalizarea perioadei „perestroika” gorbaciovistă în ’1987-1991, care a fost o încercare de revigorare a sistemului politic sovietic², care s-a finalizat cu un eșec total în vara anului 1991. Ei interpretează căderea regimului autoritar factorilor macrostructurali precum și scăderii nivelului în cazul sănătății, educației și a tehnologiei informației.

Profesorul american L. Pye³, spre exemplu, în adresa sa prezidențială, din 1990 către *Asociația de Științe Politice Americană*, s-a referit la criza globală a autoritarismului ca fiind o justificare a teoriei modernizării și a insistat asupra faptului că factorii ai democratizării au fost identificați ca fiind variabile critice de către teoriile următoare despre modernizare și dezvoltare politică.

În ciuda distincției evidente între teoria modernizării și tranzitologie, mulți critici argumentează că aceste două școli de gândire sînt construite împreună datorită asumpțiilor pe care le împart cu privire la o soartă teleologică în ceea ce privește inevitabilitatea democrației liberale și credința în posibilitatea dezvoltării teoriilor cu privire la tranziție care rămîn viguroase

¹ Karl, T.L. *Dilemmas of democratization in Latin America*. În: *Comparative Politics*, 1990, Vol. 23, (12), p. 1-21.

² A se vedea, spre exemplu: Kljamkin, I. *Der Übergang vom Totalitarismus zur Demokratie in der UdSSR. Tendenzen, Probleme, mögliche Etappen*. În: *Osteuropa*, Bd. 40, 1990, p. 479-494.

³ Pye, L. *Political Science and the Crisis of Authoritarianism*. În: *The American Political Science Review*, 1990, p. 7.

în spațiu și timp.

În literatura occidentală de specialitate există și conceptul de tranziție democratică împlinită (*completed democratic transition*). În această ordine de idei, este necesar să precizăm că în această literatură, în ultimii ani, noțiunea de democrație consolidată se conjugă cu conceptul de tranziție democratică împlinită. În acest sens, contribuția americanilor J. Linz și A. Stepan a stimulat dezbaterile ulterioare cu privire la necesitatea sistemului politic de a fi depășit etapa tranziției democratice. Autorii avertizează că noțiunile de „democrație consolidată” și „tranziție democratică împlinită” trebuie privite sub aspect interdependent: succesul unei democrații consolidate este garantat de o tranziție democratică prealabilă¹. În contextul problematicii referitoare la distincția dintre democrația împlinită și democrația consolidată, trebuie să avem în vedere următoarea observație: „o tranziție democratică este considerată împlinită atunci când a atins un suficient grad de consens asupra procedurilor politice necesare instaurării unei guvernări alese, când o astfel de guvernare accede la putere ca rezultat al alegerilor libere și transparente, când guvernarea aleasă deține *de facto* autoritatea asupra deciziilor referitoare la politici noi și când puterile executivă, legislativă și judecătorească, aprobate de noua democrație, nu trebuie să împartă *de iure* atribuțiile proprii cu alte instituții”².

În această ordine de idei, o problemă destul de importantă în general, ține de aprecierea transformărilor ce se petrec în țara noastră în ultimele două decenii, în mod special, faptul cum pot fi apreciate aceste transformări – ca o schimbare sau o tranziție. Literatura de specialitate face o distincție certă între schimbare și tranziție³. În prefața la lucrarea *Comunism-postcomunism și modernitate târzie* antropologul și sociologul francez Cl. Karnoouh consideră că definirea postcomunismului ca perioadă de „tranziție” este rezultatul unei versiuni politologice și jurnalistice, a unei lene a spiritului proprie gândirii mediatică⁴. Conform opiniei lui Cl. Karnoouh, noțiunea de „tranziție” este confuză și inutilă, ascunde premisele transformării și nu face decât să servească o explicație comodă și lipsită de conținut la tot ceea ce se întâmplă după căderea sistemului comunist. Fără a reproșa termenilor modul în care aceștia sînt utilizați, mulți autori consideră că este nevoie, în mod obligatoriu, de un demers de specificare a termenului „tranziție” în raport cu cel mult mai întrebuițat și legitimat în știință încă din perioada inițială: schimbare socială.

¹ A se vedea: Linz, J. J.; Stepan, A. C. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Postcommunist Europe*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1996, p. 5; Diamond, L.; Plattner, M. F. *The Global Divergence of Democracies*. Baltimore, JHU Press, 2001, p. 94-95; Miller, W.; Grodeland, A. B.; Koshechkina, T. Y. *A Culture of Corruption?: Coping with Government in Post-communist Europe*. New York, Budapest: Central European University Press, 2001, p. 4-5.

² Linz, J. J.; Stepan, A. C. Op. cit., p. 5.

³ A se vedea în detalii: Chiribucă, D. *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, Eikon, 2004, p. 16-22.

⁴ Karnoouh, C. *Comunism/Postcomunism și modernitate târzie*. Iași: Ed. Polirom, 2000, p. 7.

Dacă transformarea societății este analizată din perspectiva metodologiei sistemice, atunci investigatorii scot la iveală o serie de note ce pot fi considerate, în egală măsură, definiții pentru tranziție și elemente de diferențiere ale acesteia față de schimbarea socială. Aceste note rezultă dintr-o diferență de substanță între definițiile schimbării și cele ale tranziției. Dezvoltarea, în opinia cercetătorului român L. Vlăsceanu, este percepută ca un „proces prin care resursele (naturale, tehnologice, de capital și muncă, etc.) sînt astfel utilizate încît să fie atinse anumite criterii de optimalitate: prosperitate individuală și colectivă, participare socială, performanțe instituționale etc.”¹. Analiza dezvoltării înseamnă, după L. Vlăsceanu, nu doar descrierea resurselor și a căilor potențiale de creștere a acestora, ci, mai important, evidențierea proceselor prin care acestea sînt utilizate, aceste procese variind în funcție de aria comunitară (locală, regională, statală), sectorul societal (industrial, agricol) în care se desfășoară, de epoca istorică și de o serie de alți factori.

În același timp, L. Vlăsceanu susține că studierea dezvoltării implică luarea în considerație a dificultăților cu care se confruntă oamenii în tentativele lor de a atinge performanțe în realizarea potențialului entității teritoriale sau comunitare de care aparțin. Cele mai importante dintre aceste dificultăți sînt de ordin instituțional, referindu-se la reguli formale (constituții, legi, contracte, reglementări) și informale (valori și norme sociale) care facilitează sau restrîng inițiativa și acțiunile persoanelor individuale și organizațiilor². Reieșind din aceasta, el consideră, că dezvoltarea poate fi definită ca un „ansamblu de transformări instituționale produse în cele mai diverse sectoare sociale cu scopul de a crește performanțele activității oamenilor și organizațiilor”³.

Totodată, în literatura de specialitate, se consideră că caracteristic schimbării sociale este nespecificarea componentelor ce definesc schimbarea. Despre aceasta ne vorbesc un șir întreg de definiții elucidate din literatura americană de specialitate. Sociologul W.B. Valade susține, că schimbarea socială reprezintă „orice transformare observabilă în timp, care afectează nu doar provizoriu sau efemer structura sau funcționarea organizării sociale a unei colectivități date și care modifică cursul istoriei acesteia”⁴; iar W.E. Moore, „modificarea semnificativă în timp a patternurilor comportamentale și culturale, incluzînd normele și valorile”⁵; totodată, C.H. Persell consideră că schimbarea socială reprezintă „modificarea sau transformarea modului în care societatea este organizată”⁶.

¹ Vlăsceanu, L. *Politică și dezvoltare. România încotro?* București: Ed. Trei, 2001, p. 21.

² Idem.

³ Idem.

⁴ Valade, W. B. *Schimbarea socială*. În: *Tratat de sociologie*, coord. Boudon, R. București: Ed. Humanitas, 1997, p. 361.

⁵ Moore, W.E. *Order and Change: Essays in Comparative Sociology*. New York, Wiley, 1967, p. 3.

⁶ Persell, Caroline H. *Understanding Society*. New York: Harper & Row, 1987, p. 586.

În această ordine de idei, ne raliem opiniei sociologului român D. Chiribucă, care susține, că „în cazul tranzițiilor, transformarea sistemului are loc în contextul în care sînt specificate exact punctul de plecare și cel de destinație, cunoaștem exact starea sistemului la începutul procesului și starea (cea dezirabilă cel puțin, modelul) care ar trebui să caracterizeze sistemul la sfîrșitul procesului de tranziție”¹. Prin urmare, starea de sosire a sistemului este predefinită la începutul transformării și din această cauză, în cazul tranziției, se cunoaște relativ precis momentul de start al transformării, acesta neavînd doar semnificație convențională ci și una de „declanșator” al schimbării. O altă deosebire rezidă în caracterul planificat al transformării. Schimbarea poate fi, sau nu rezultatul unor politici sociale, tranzițiile sînt întotdeauna produs al unui program de inginerie socială. Schimbarea poate avea cauze endogene sau exogene, tranziția are întotdeauna o cauză exogenă. În consecință, tranziția presupune întotdeauna o componentă explicit acțională, spre deosebire de schimbarea socială². Din această cauză, dacă schimbarea poate fi în sistem sau de sistem, tranziția are ca obiect sistemul în ansamblul său. Apoi, schimbarea reprezintă o condiție intrinsecă a sistemului social, are statut de permanență. Prin urmare, tranziția este întotdeauna circumscrisă temporal, este temporară.

Așadar, perioada de tranziție prin care trece țara noastră trebuie să fie circumscrisă temporal și presupune transformarea sistemului social în întregime în contextul în care sînt specificate punctul de plecare și cel de destinație, cînd se cunoaște starea sistemului la începutul procesului și starea care ar trebui să caracterizeze sistemul la sfîrșitul procesului de tranziție. Acest răstimp a devenit o sursă puternică de schimbare și dezorientare normativă, de răsturnare a vechii „ordini sociale”, care nu poate să nu afecteze în mod profund semnificațiile contextului normativ, împiedicînd, o îndelungată perioadă de timp, pe indivizi să se orienteze în acțiunile și conduitele lor după repere certe. Starea de anomie duce la suspendarea temporară a funcționalității vechilor reglementări și pune în evidență tendințele antinormative, de negare a oricărui gen de normativitate în favoarea unei acțiuni care nu mai cunoaște limite și pentru care orice normare este o constrîngere. Totodată, retorica ce domină astăzi, în acest sens, indică faptul că se discută la general despre profunda stare de anomie din societate, dar nu se cercetează activ și constructiv procesul de investigare temeinică a acestor fenomene, de raționalizare a vieții sociale și de optimizare a structurilor sociale viabile pentru a evita eșecurile și avatarurile tranziției. Schimbările paradigmelor politice, sociale, economice presupun și modificarea semnificativă a modului în care societatea este organizată, a patternurilor comportamentale și culturale, incluzînd normele și valorile. Deoarece tranziția presupune întotdeauna o componentă explicit acțională și are ca obiect sistemul în ansamblul său, iar noi vom încerca să scoatem la

¹ Chiribucă, D. Op. cit., p. 21.

² Ibidem, p. 22.

iveală acele modalități care ar contribui în mod substanțial la îmbunătățirea și depășirea acestei stări de incertitudine și anomie.

În disocierea abordării filosofice și structurarea demersului nostru științific cu privire la analiza tranziției moldovenești prin intermediul utilizării metodei sistemico-structurale vom apela la postulatul metodologic a lui D. Chiribucă ce ține de deosebirea dintre schimbare societală și tranziție. Aceasta ne va oferi posibilitatea să demonstrăm că după 1991 încoace în țara noastră se produc schimbări sociale, însă o tranziție autentică este greu de constatat. Ceea ce se petrece la noi este, mai degrabă, un amalgam de schimbări și putem vorbi de unele trăsături ale tranziției. În virtutea acestor cauze, nu în mod întâmplător, noi vom utiliza destul de frecvent ambele noțiuni: tranziție și schimbare.

2. Tranziția postcomunistă: tendințele și particularitățile manifestării ei în diverse state

Tranziția postcomunistă reprezintă un proces social care are ca scop crearea instituțiilor pieței, un proces istoric, politic, cultural (constând în schimbarea comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor, stimulentele) prin care se asigură trecerea de la economiile bazate pe sistemul de planificare socialist la economia de piață. Punctul de pornire al acestei tranziții îl reprezintă societatea socialistă având în plan economic ca indicatori caracteristici proprietatea de stat și piața închisă controlată de stat, iar în plan social-politic: unipartitismul, cenzura, impunerea valorilor și conduitelor de un anumit tip colectivist, uniformizarea claselor sociale și a stilurilor de viață.

Totodată, trebuie să constatăm că tranziția de la socialismul totalitarist la democrație constituie un fenomen greu de definit, al cărei evoluții este dificil de prognozat, întrucât este un experiment istoric contemporan și, prin urmare, nivelul de incertitudine este destul de ridicat.

Deși condițiile inițiale (gradul de dezvoltare industrială, nivelul de trai, resursele naturale, potențialul uman etc.) erau diferite, vectorul mișcării pentru statele postcomuniste a fost unul comun - spre o societate democratică și economie liberală fundată pe principiile economiei de piață. Acțiunile de transformare, purtând amprenta națională, au fost, în esență, aceleași - liberalizarea prețurilor, privatizarea, demontarea planului de stat ca instrument al centralismului, substituirea fiscalității confiscatoare, constituirea instituțiilor economiei de piață (bănci, burse, companii fiduciare, fonduri de investiții etc.), deschiderea spre piețele internaționale etc. Totodată, existența economiei de piață, a unei clase de mijloc importantă din punct de vedere numeric, a profesionalizării elitei politice mai este necesară și o componentă culturală, numită de unii cercetători „competența civilizatoare”¹, care devine o condiție necesară a integrării în

¹ Sztompka, P. *Competența civilizatoare: condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*. În: Sociologie românească, nr. 3/1993, p. 260-273.

lumea contemporană. În același timp, trebuie de remarcat că calea aleasă, fiind comună în esență, a fost și este parcursă pe etape și cu o viteză care este proprie fiecărei țări luate în parte. Din această cauză, după 22 de ani de când s-a declanșat procesul de tranziție postcomunistă punctul de aflare a fiecărei țări pe acest traseu este diferit.

Totodată, ne raliem opiniei autorilor moldoveni Gr. Vasilescu și V. Grosu care consideră, pe bună dreptate, că în mod tradițional se consideră că tranziția spre democrație constituie un proces ce ține exclusiv de domeniul politicii interne, însă influența factorilor internaționali sau externi avînd un rol mult mai important, în cadrul transformărilor din țările Europei de Est¹.

Experiențele tranziției postcomuniste din țările Europei Centrale și de Est și fostei U.R.S.S. sînt într-afît de deosebite de la o țară la alta încît în opinia lui Th. Carothers, la care ne raliem, putem să constatăm că există grupuri de state care au purces la aceste schimbări, dar care au obținut rezultate diferite².

În această ordine de idei, putem identifică o dinamică a „Europei Centrale de mijloc” în care includem Cehia, Polonia și Ungaria, caracterizată de inițierea unor măsuri de reformă radicală încă de la începutul '90. Influența cea mai puternică asupra lor a fost exercitată de S.U.A. și Germania. Totodată, „Europa Centrală de Nord”, adică statele baltice, au configurat o dinamică aparte, caracterizată printr-o influență puternică din partea S.U.A. și a statelor din nordul Europei (Suedia, Norvegia, Finlanda, Danemarca), în care cele mai radicale transformări au avut loc la mijlocul '90. În același timp, putem scoate la iveală o dinamică a „Europei Centrale Sudice”, în care includem România și Bulgaria, în care au existat numeroase căderi și întreruperi, lansări și relaxări a proceselor de transformare social-economice. În aceste țări, cele mai radicale transformări au avut loc la sfîrșitul '90 și începutul mileniului al treilea, datorită rolului decisiv al UE, care a contribuit prin mecanismele sale de aderare.

Cele mai drastice măsuri s-au luat în Polonia, unde s-a aplicat „Planul Balcerowicz”, după numele ministrului polonez de finanțe. Sub sintagma foarte dură a „terapii de șoc”, strategia poloneză a beneficiat de consilierea lui Jeffrey Sachs, macroeconomist american, profesor la Harvard. La începutul reformelor, Polonia avea datorii externe de circa 20 de miliarde de dolari. Cu sprijinul financiar al Fondului Monetar Internațional (în continuare FMI), s-au făcut noi investiții și s-a purces la privatizare cu care se ocupa *Trezoreria* și *Ministerul transferului proprietății*. Guvernul polonez a întreprins măsuri drastice care au fost eficiente pe termen lung, dar au avut consecințe sociale destul de dramatice. În urma „terapii de șoc” puterea de cumpărare a populației a scăzut în 1990 cu 30 %, deși, pe hîrtie, salariile erau mai mari și de 6 ori față de ultimul an de dominație a societății comuniste. Fiind milionari în zloți

¹ Vasilescu, Gr.; Grosu, V. Op. cit., p. 137-138.

² Carothers, Th. *Sprijinirea societății civile în societățile postcomuniste*. În: Vocea civică, martie, aprilie 2000, p. 13.

(salariul mediu în noiembrie 1990 era de 1,4 milioane) polonezii deveneau în realitate tot mai săraci. În doar zece luni, 926000 de polonezi, adică peste 5 % din populație, rămăseseră fără locuri de muncă, devenind șomeri. Privatizarea a fost mai avansată în domeniul comerțului și turismului, însă exista problema privatizării marilor întreprinderi. La începutul anului 1991, abia 5 întreprinderi mari au purces la procesul de privatizare scoțând la vânzare acțiunile lor¹.

În Republica Federativă Cehă și Slovacă, privatizarea fusese gândită de la început în două etape. Prima, ținea de „mica privatizare”, în urma căreia a fost reformate prestările de servicii în ateliere, care erau vândute cetățenilor prin licitație. Reformarea întreprinderilor care intrau în categoria „marea privatizare”, s-a dovedit o operațiune cu mult mai complicată. Conform planului, fiecare unitate economică de anvergură a elaborat un proiect propriu de privatizare. La începutul anului 1990, existau încă mai multe căi posibile de urmat. Spre exemplu, Vaclav Klaus, ministru de Finanțe, propunea împărțirea acțiunilor populației, sub forma unor cupoane, care costau fiecare 2000 coroane. Totodată, se vehicula și o altă idee, conform căreia *Ministerele pentru Administrarea și Privatizarea Proprietății Statului* (federal, ceh și, respectiv, slovac) decideau unde și cum putea investi fiecare cetățean care avea aceste taloane. În final, de succes sau dovedit a fi, societățile mixte, create în cooperare cu partenerii occidentali².

În Ungaria, responsabilitatea privatizării a aparținut unei *Agenții a Statului*. În 1991, ungarilor deja se lăudau cu câteva mari întreprinderi sută la sută privatizate. Firma americană de automobile Ford a primit în aceea perioadă acceptul Guvernului să construiască o fabrică de accesorii pentru automobile. Evident că existau, desigur, și neajunsuri deoarece sute de mii de oameni rămăseseră fără locuri de muncă, din cauza falimentelor în lanț ale întreprinderilor nerentabile. Pentru a ieși din această situație au fost inițiate „creditele de reîncepere” care aveau ca scop să ajute pe oameni să o ia de la capăt, cu firme proprii³.

Totodată, trebuie să menționăm că trecerea Europei Centrale de la un sistem autoritar la o democrație reprezentativă a fost destul de diferită față de tapajul clasic al democratizării care s-a produs în Europa Apuseană și care presupunea o extindere graduală a sufragiului în cadrul unei democrații limitate pînă în momentul în care democrația de masă devine o realitate. Astfel aceste două procese de democratizare, cea din Europa Apuseană și cea din Europa Centrală, sau deosebit atît din perspectiva punctului de plecare, cît și din cel al vitezei de dezvoltare. Prin urmare, din perspectiva unor derapaje politice, este probabil ca noile democrații din Europa Centrală chiar fiind integrate în UE, să aibă nevoie de un proces de învățare prin practică decît

¹ A se vedea: Mihai, F. *Tranziție cu sacrificii la statele foste socialiste*. În: Jurnal.ro, 28 ianuarie 2011.

² Idem.

³ Idem.

cel al precedentelor democrații de masă din vest¹.

În același timp, în procesul tranziției postcomuniste, în mod inevitabil au apărut niște frontiere ale ei, sau format niște grupuri de state care au pornit pe calea transformărilor sociale. Prima și cea mai frecventă trasare de frontiere este cea dintre Europa Centrală și restul suprafeței statelor care au purces la tranziția postcomunistă, care a avut o fundamentare din punct de vedere istoric pornind de la frontiera estică a *Sfântului Imperiu German*. Ea reprezintă o abordare de relevanță maximă, întrucât este adesea utilizată în literatura de specialitate pentru a explica diferențele în procesul de tranziție între Polonia, Cehoslovacia și Ungaria pe de o parte și respectiv România, fosta Iugoslavie (poate cu excepția Sloveniei și într-o oarecare măsură și a Croației), Bulgaria și Albania pe de altă parte. Abordarea în cauză a fost reluată de Sl. Huntington în lucrarea sa notorie *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. Aceiași delimitare funcțională intra-arie este și cea practică de politologul româno-american Vl. Tismăneanu cu privire la clasificarea fostelor state comuniste din Europa în funcție de opoziția societății civile față de regimul comunist². Ea a fost incomparabil mai mare în Polonia, Cehoslovacia și Ungaria decât în Bulgaria, România, Albania sau Iugoslavia. Primul grup aparține tradiției culturale și politice occidentale, caracterizate, conform lui Sl. Huntington și nu numai, de combinația următoarelor trăsături: creștinismul catolic și protestant; secularizarea; statul de drept; pluralismul social; tradiția instituțiilor reprezentative și, în fine, individualismul. Al doilea grup, cel al spațiului ortodox (cu excepția Albaniei) aparține unei arii cultural-civilizaționale distincte, stare de fapt care poate explica distinctivitatea transformărilor politice din aceste țări în raport cu cele ale primului grup.

Investigând tranziția postcomunistă putem să constatăm că avem țări care au promovat consecvent politica reformării economice, care se află pe ultima fază a parcursului, sau l-au încheiat deja - Cehia, Slovenia, Slovacia, Polonia, Estonia, Letonia, Lituania, iar altele au obținut succese considerabile – România și Bulgaria. Astfel, un număr mic de țări, de cele mai multe ori cu o populație relativ nu prea numeroasă, au făcut progrese substanțiale în ceea ce privește reformele democratice și economice: țările grupului de la Vișegrad (sau V4), o organizație de cooperare înființată în 1991, un fel de Benelux (Uniune Economică compusă din trei monarhii vecine din Europa Occidentală – Belgia, Olanda și Luxemburg), al cărei scop principal a fost asigurarea de sprijin reciproc în vederea integrării în Tratatul Alianței Nord-Atlantice (în continuare NATO) și în UE (Polonia, Ungaria, Cehia și Slovacia) din cauza amenințărilor din partea Rusiei, și țările Baltice fac parte din prima grupă. Creșterea a fost mai lentă în țările din fosta Iugoslavie, din cauza prăbușirii Republicii Federale Iugoslavia, dar și în România și

¹ A se vedea în detalii: Balcerowiez, L. *Understanding post-communist transitions*. În: Wojciech, Kostecki, (Editor). *Transformation of Post-Communist states*. Palgrave Macmillan, 2000, p. 226-229.

² Tismăneanu, Vl. *Reinventarea Politicului*. Iași: Ed. Polirom, 1997, p. 25.

Bulgaria. Totodată, în '2000-2009 s-a consemnat o creștere economică semnificativă în toate țările din centrul și estul Europei. Criza economică și financiară din '2008-2011 a afectat cel mai puternic statele baltice, dar și alte țări din sud-estul Europei, precum Bulgaria, România și Ungaria. Totuși, în perioada '2000-2009, cea mai mare creștere a Produsul intern brut (în continuare PIB) pe cap de locuitor s-a consemnat în România (de 2,58 ori), Muntenegru (2,11), Letonia (2,06), Bulgaria (2,05), și Slovacia cu Serbia (de 2 ori).

O altă grupă numeroasă de țări rămân în continuare într-o zonă cu perspective incerte în evoluția lor social-economică și politică. Principale trăsături caracteristice ale situației din aceste țări sînt: suprimarea libertăților politice prin mijloace, camuflate în forme democratice; acapararea puterii politice și economice de clanuri oligarhice; menținerea proprietății de stat în proporții exagerate; utilizarea metodelor administrative în dirijarea economiei; înflorirea protecționismului și încurajarea concurenței neloiale; extinderea corupției și a crimelor economice; exodul masiv a forței de muncă în străinătate; nostalgia sovietică care este întreținută de frustrările tranziției etc.

Toate studiile de specialitate realizate în decursul primului deceniu de tranziție atestă că regiunea central și est-europeană a suportat și va mai suporta, pe termen lung, costuri sociale extrem de ridicate, ca urmare a crizelor de sistem ce s-au manifestat în cursul '90. Cel mai mare cost al tranziției s-a concretizat în pierderile a cîteva milioane de vieți omenești (în special bărbați), ceea ce a determinat declinul abrupt al speranței de viață în aproape toate țările din regiune (dar mai accentuat în Federația Rusă și România)¹. În această privință, țările din centrul continentului au fost mai puțin afectate.

Un alt cost social al tranziției a rezultat din persistența la cote deosebit de înalte a morbidității, prin incidența mărită a unor afecțiuni cronice și prin reapariția unor boli infecțioase. Tuberculoza, al cărei risc de apariție fusese diminuat foarte mult înainte de '90, și-a mărit incidența în special în țările afectate intens de adîncirea sărăciei. Trendul advers al morbidității pare cu atît mai amenințător, cu cît declinul relativ al poluării (ca urmare a suspendării unor activități industriale intens poluante) ar fi fost de așteptat să genereze în general, o reducere a morbidității.

Un alt tip de cost social al tranziției a fost creșterea abruptă a sărăciei. Deși pentru studierea și evaluarea acestui fenomen, mai ales, în statele Comunității Statelor Independente (în continuare CSI), au fost aplicate o diversitate de concepte și metodologii, rezultatul final indică același trend. În unele țări, sărăcia ca urmare a diminuării veniturilor reale ale populației a atins cote extrem de ridicate. În Armenia, spre exemplu, cercetările realizate de către *Ministerul de*

¹ Stanciu, M. *Costurile sociale ale tranziției din '90 în țările europene și CSI*. În: Calitatea vieții, 2000, nr. 1-4, anul 11, p. 67.

Statistică atestă că în anul 1996, aproximativ 55 % dintre gospodăriile erau sărace, iar jumătate dintre acestea, foarte sărace (luându-se în calcul o linie oficială a sărăciei extrem de austeră)¹. În același an, în Kirghizstan, potrivit *Comitetului Național de Statistică*, 71 % din populație realiza un venit sub pragul sărăciei, a cărui delimitare se fundează pe asumția că 60 % din venitul total realizat de populație urmează a fi cheltuit pe produse alimentare în absența cărora supraviețuirea este imposibilă. Un procent de 18 % dintre capii gospodăriilor realizau la data respectivă venituri sub linia extremă a sărăciei, definită ca „nivelul cheltuielilor minime necesare pentru procurarea alimentelor necesare menținerii funcțiilor vitale/locuitor”². În Georgia, în anul 1996, aproape 2/3 din populație realiza venituri sub linia oficială a sărăciei³. În Ucraina, proporția populației sărace era de 50 %. Un fenomen răspândit mai ales în țările CSI, l-a constituit și apariția unor restanțe în plata salariilor, pensiilor și beneficilor sociale. În Ucraina, volumul acestor restanțe a fost estimat la aproximativ 4 % din Produsul Intern Brut (în continuare PIB), în Federația Rusă la 3 % din PIB, iar în Kazakstan la 40 % din PIB⁴.

Unele estimări apreciază că per ansamblu, în regiunea est-europeană și în CSI, proporția populației sărace a crescut de la 4 % în 1988 la 32 % în 1994⁵. Un indicator relevant al acestei stări de lucruri era creșterea ponderii pentru hrană în cheltuielile totale de consum ale familiilor, în majoritatea țărilor aflate în tranziție. În această ordine de idei, în 1997 cea mai dramatică situație exista în RM⁶.

Această grupă de țări care o duc foarte prost deoarece nu reușesc să scape de guvernele lor autoritare și semiautoritare, nici de sărăcie, nici de criminalitate și nici de economia tenebră. În ea intră Rusia, Ucraina, țările din Asia Mijlocie, Azerbaidjanul, Republica Belarus, RM și într-o oarecare măsură și Georgia, care a reușit în ultimii ani să obțină rezultate spectaculoase la toate capitolele dezvoltării sociale. În perioada 2000-2009, PIB-ul pe cap de locuitor, conform datelor Băncii Mondiale (în continuare BM), a crescut de 4,4 ori în Azerbaidjan, de 3,68 ori – în Turkmenistan, de 2,76 ori – în Rusia și de 2,34 ori – în Kazakstan. Creșterea a fost semnificativă, de asemenea, în Armenia (de 2,64 ori) și Belarus (de 2,46 ori)⁷. În schimb, creșterea economică a fost mult mai modestă în țările sărace din CSI. Cea mai slabă creștere a PIB-ului s-a consemnat în această perioadă în Kirgizstan (numai de 1,79 ori), Ucraina (de 1,98 ori), Uzbekistan (de 2,06 ori), Moldova (de 2,08 ori) și Georgia (de 2,12 ori), care între timp a părăsit CSI. În anul 2009, Moldova și Tadjikistan erau singurele state din CSI, dar și dintre toate fostele state comuniste,

¹ Idem.

² Idem.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ A se vedea: *Transition, Human Development Report for Europe and CSI, UNDP, 1999, p. 21.*

⁶ Idem.

⁷ A se vedea în detalii: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD/countries>.

care aveau un PIB pe cap de locuitor mai mic decât în anul 1990¹. Totodată, s-a produs o puternică diferențiere a societăților. În țările CSI după 10 ani de tranziție sub nivelul sărăciei absolute se aflau de la 20 % până la 40 % din populație. În Rusia ponderea populației sărace a atins în anul 2000 maximumul de 41.2%, același indicator similar în Belarus constituie 44.4 %, în Kazahstan – 36.4 %, iar în Moldova – 65 %. Polarizarea veniturilor a 10 % dintre cei mai săraci și cei mai asigurați cetățeni a atins în Belarus 7,6 ori, Kazahstan – 11 ori, Moldova – 14,4 ori, Rusia – 14,1 ori².

În opinia noastră, Moldova poate fi plasată în această grupă, în pofida faptului că a reușit să se debaraseze de regimul autoritar al lui Voronin și a purces în ultimii 3 ani pe calea reformelor democratice. Însă, RM a constituit poate unul din cele mai mari interese geopolitice a Rusiei, care a încurajat rebeliunea antistatală din raioanele de est, a organizat intervenția militară pe teritoriul național, sprijină pînă în prezent regimul separatist care controlează aproape jumătate din potențialul economic al țării. Mai puțin transparente, dar de loc mai puțin insistente, au fost acțiunile fostei metropole în promovarea intereselor sale prin mijloace politice, economice, religioase, spionaj, șantaj, mituire, corupere. Criza din august-septembrie 1998 a lovit crunt economia din țara noastră deoarece ea era cuplată la cea rusă, era angrenată și încurajată de piața imensă din răsărit lipsită de exigențe și pretenții la calitatea producției și era sedusă de prețurile relativ mai joase la resursele energetice. Evoluțiile din ultimii ani, mai ales începînd cu criza vinului din 2006, au condus în final la necesitatea de a diversifica și a identifica noi piețe de desfacere a mărfurilor moldovenești, reorientarea lor spre piața UE, care ne acordă destule facilități în această privință.

Timp de 20 de ani a crescut și mai mult decalajul economic dintre Moldova și țările vecine din sud-estul Europei. În 2009, PIB-ul pe cap de locuitor al Poloniei era deja de 6 ori, al României – de 4,7 ori, iar al Bulgariei – de 4 ori mai mare decât al Moldovei. Între timp Albania, cu un PIB de 8.170 \$ în 2009, depășește la acest indicator Moldova de aproape 2,7 ori³. În 1990 Moldova încă avea un PIB de aproape 1,2 ori mai mare decât al Albaniei. Astfel, conform indicelui dezvoltării umane, în conformitate cu clasamentul ONU, RM pe parcursul anilor s-a deplasat de pe locul 75 în 1994, (locul 81 în 1995, locul 110 în 1997, locul 104 în 1999, locul 102 în 2000) spre locul 114 în 2006 în lista celor 177 de state din lume incluse în clasament. Raportul Global pentru anul 2006, poziționa Moldova cu un Indice al Dezvoltării Umane (IDU) egal cu 0.694, situînd-o între Uzbekistan (locul 113) și Bolivia (115)⁴. Sărăcia, după estimările

¹ Idem.

² Danii, T. *Calitatea vieții populației Republicii Moldova în perioada de tranziție: probleme și tendințe sociale (analiză și evaluare sociologică)*. Teză de doctor habilitat. Chișinău: AȘM, 2004, p. 84.

³ A se vedea: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD/countries>. Op. cit.

⁴ *Calitatea creșterii economice și impactul ei asupra dezvoltării umane* / Raport național de dezvoltare umană 2006, PNUD, p. 8

sociologilor autohtoni, a atins proporții îngrozitoare, estimându-se că mai bine de 75 % din populație trăiește din mai puțin de doi dolari pe zi și peste 50 % - din mai puțin de un dolar. În linii mari s-a produs o tranziție spre sărăcie, degradare economică și socială care s-a răsfrânt asupra evoluției principalilor indicatori sociali¹.

Prin urmare, aceste țări care formează cea mai numeroasă grupă sînt acele care balansează între succes și eșec. Unele din ele s-u împotmolit undeva la mijloc între dictatură și democrație, stagnare și economia de piață, altele sînt purtate de vîntul nemulțumirii populare cu încetul, dar sigur progresează în ultimul deceniu. Totodată, foarte puține dintre ele, depun eforturi să meargă înainte. În această ordine de idei, se adevăresc prognozele lui A. Prezeworski care scria că „dacă reformele nu sînt implementate în condiții democratice, atunci se pot instituționaliza conflicte legate de procesul de distribuție, fapt ce complică tranziția democratică”².

În concluzie, o parte considerabilă de țări, inclusiv și RM, care au purces pe calea tranziției postcomuniste se află fie într-o zona cenușie, fie că se află „atîrnate” undeva între cer și pămînt. Pentru o parte covîrșitoare din populația acestor state condițiile de bază ale existenței lor sociale s-au înrăutățit în ultimii două decenii. Această stare de lucruri se explică, în mare măsură, prin faptul ca pînă în prezent noi încă nu ne-am decis încotro vom merge și ce obiective avem de realizat. Din această cauză, cît nu ar fi de trist, dar trebuie să constatăm faptul, că noi ne-am pomenit astăzi în postura măgarului lui Buridan, care nu a putut lua o decizie sînd între două grămezi de fîn dezirabile și moare de foame, deoarece nu existau motive de a prefera o grămadă celeilalte.

¹ *Tranziția - retrospective și perspective*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2002, p. 38.

² Prezeworski A. Op. cit., p. 199.

Capitolul II. Fazele, ciclurile și elementele structurale ale tranziției moldovenești

1. Fazele tranziției

În continuare ne vom referi, în exclusivitate, la fazele tranziției postcomuniste care are loc în țara noastră și la cauzele ce țin de rezistența la schimbare care împiedică trecerea la o societate nouă, democratică și prosperă. În literatura de specialitate sînt elucidate un șir de faze ale tranziției postcomuniste spre democrație. Am remarcat deja că D. Rustow descrie un model de tranziție spre democrație și evidențiază următoarele faze: condițiile de bază; preparatorie; decizională; și cea de habiturare¹, iar americanii W. Briddes și S. Mitchell, faza despărțirii de vechiul sistem; intrarea în zona neutră; mișcarea înainte². Noi vom lua ca punct de reper în procesul de investigare a fazelor tranziției autohtone punctul de vedere a lui W. Briddes și S. Mitchell, care consideră că tranziția este un proces, ce constă, într-o mare măsură, în reorientarea psihologică pe care trebuie să o parcurgă oamenii, înainte ca schimbarea să devină funcțională și să producă rezultatele preconizate. În opinia noastră, o astfel de abordare poate fi utilizată la analiza proceselor ce au loc în țara noastră în ultimii 20 de ani de tranziție fără sfîrșit.

După cum am remarcat anterior, *faza întâia* ține de despărțirea de vechiul sistem sau, cum au formulat-o W. Bridges și S. Mitchell, „spunerea adio”³. În această fază, trebuie să se producă două procese majore: oamenii trebuie să renunțe, să părăsească, să abandoneze modalitățile anterioare de rezolvare a problemelor, în cadrul domeniilor lor concrete de activitate, ei trebuie să renunțe, mai întîi de toate, în mod individual, la modul cum acționau, trăiau și munceau înainte. Ambele procese sînt deosebit de dificile, ultimul fiind și cel mai dureros. Oamenii trebuie să părăsească modalitățile precedente de a decide și a acționa, care le-au adus succese, care i-au făcut să ajungă la poziția și situația actuală. De la oameni, în această fază, se cere să renunțe la experiența anterioară, la modul în care au perceput și simțit anumite lucruri, să renunțe într-un fel la propria identitate și chiar la o anumită realitate. Acest lucru este foarte dificil de înfăptuit deoarece oamenii sînt prizonierii unor deprinderi, stereotipuri, a unei mentalități care vin din trecut.

Faza a doua se referă la intrarea în zona neutră. După renunțare, după abandonarea modalităților de decizie și acțiune care au existat anterior, oamenii se află în situația de a nu fi capabili să înceapă să acționeze într-un mod nou. Ei sînt într-o așa-numită zonă sau perioadă neutră a tranziției, deosebit de dificilă. În această perioadă oamenii sînt cuprinși de incertitudine și de confuzie, care le solicită cea mai mare parte a energiei și atenției de care dispun. Perioada

¹ D. Rustow. Op. cit., p. 337–363.

² A se vedea: Briddges, W.; Mitchell, S. *Leading Transition: A new model for change*. În: *Leader to Leader*, Retrieved May 12, 2003, from <http://www.pfdp.org.leaderbooks/>.

³ Idem.

neutră este amplă și deosebit de dificilă în schimbările majore în care „noile reguli” necesită o perioadă mai îndelungată pînă sînt precizate, iar conținutul lor este, în mod sensibil, diferit de cel precedent, înțelegerea, asimilarea și materializarea lor fiind mai complexe.

Desigur, această zonă neutră este neconfortabilă, neplăcută și, în consecință, oamenii caută să iasă din ea. Unii dintre ei încearcă să accelereze trecerea la noua stare de lucruri, însă din păcate, aceștia reprezintă, de regulă, o minoritate, în timp ce ceilalți, majoritatea, au tendința de a reveni la ceea cum au acționat și trăit, la situația din perioada precedentă. Totuși, țările care au trecut prin perioada de tranziție postcomunistă au demonstrat că cu tot disconfortul său, perioada neutră nu constituie numai o pierdere inutilă de timp. Ea reprezintă perioada în care se dezvoltă într-un anumit fel creativitatea, se conturează noile modalități de acțiune, în care oamenii găsesc energia necesară pentru o schimbare și în care se realizează transformarea intrinsecă a fiecărei persoane.

Pentru a se înțelege mai ușor conținutul acestei faze a tranziției, W. Bridges și S. Mitchell¹ au efectuat o comparație cu perioada bine cunoscută din Biblie, cea de 40 de ani a rătăcirii evreilor în deșert, atunci cînd au fugit din Egipt, care caracterizează destul de elocvent și starea de lucruri din țara noastră. În această perioadă de timp Moise a formulat cele 10 porunci, nu atunci cînd au ajuns pe pămîntul făgăduinței, iar evreii s-au transformat din sclavi în oameni liberi și puternici, cu o nouă mentalitate, au biruit nostalgia de rob, au obținut un alt mod de a gândi, a decide, a acționa și a se comporta. Tocmai de aceea Moise a făcut ca „rătăcirea” prin pustiu să dureze 40 de ani, deși Pămîntul Făgăduinței, Palestina, se afla la cîteva sute de km, fiind relativ ușor de găsit. Acești 40 de ani reprezintă cîte un an pentru ziua petrecută de reprezentanții triburilor în țara Canaanului, care au fost de ajuns ca să moară toți acei ce împliniseră patruzeci de ani și mai bine, adică cei care sau născut în robie. În timpul acestor pribegiri nesfîrșite prin pustiu Moise călăuzește poporul său, povățuindu-l și apărîndu-l, înăbușînd mînia și murmurul, făcînd echitate și consolidînd în el convingerea că este alesul lui Dumnezeu, deprinzîndu-l cu disciplina morală, juridică și rituală.

Moise a reprezentat ceva mai mult decît un conducător înțelept al poporului său, el a fost părintele spiritual al națiunii. El a trebuit să desfășoare, în același timp și geniul unui profet și al unui om de arme și al unui organizator social. El a avut de luptat cu oboselile, calomniile, conspirațiile. În această luptă, Moise era cuprins cînd de revoltă, cînd de milă, duiosie de părinte sau de mînie aprigă, cînd poporul s-a răzvrătit sub aspra constrîngere a spiritului său, dar care totuși s-a supus lui. Pentru ca triburile să se transforme în popor și ca să se ridice din starea naturală pînă la existența istorică, ele trebuiau să se unească spiritual. Rudenia de sînge trebuia să evolueze în relații ce erau cimentate de o credință unică, de idealurile echității. Dacă în sens etnic

¹ Idem.

evreii provin de la Iacov (Israel), atunci în sens istoric ei provin de la Moise, care a elaborat un cod detaliat al regulilor ce reglementează toate sferele vieții poporului – începînd cu pietatea și terminînd cu igiena individuală. Baza acestui *Decalog* o reprezintă cele zece porunci ce conțin cele mai generale principii de comportare religioase, morale și juridice.

La fel ca și în cazul lui Moise, pe parcursul fazei neutre a tranziției, este necesar ca liderii să acționeze pentru a ajuta oamenii să se transforme, să gîndească și să simtă altfel, să găsească creativitatea și energia necesare pentru a trece la noi moduri de existență și muncă, pentru a se schimba efectiv. În caz contrar apare riscul, deja menționat, ca o mare parte dintre oameni să iasă din zona neutră prin revenirea la ceea ce a fost, adică să se întoarcă la robie.

Situația în care noi ne-am pomenit astăzi nu este deloc împlătoare, ea ne denotă despre faptul că un popor trebuie să dea dovadă de voință ca să poată atinge niște scopuri sacre și mai e nevoie să se plaseze în frunte un Moise autohton (o clasă politică onestă) care trebuie să se înalțe de asupra treburilor lumești, să refuze la interesele pur personale, meschine și de grup și să se dedice în întregime cauzei supreme. În caz contrar, acțiunea de transformare a societății va da naștere unor antinomii ce se vor transforma într-o piedică în calea renașterii și dezvoltării noastre, fapt ce se întîmplă, spre marele nostru regret. Putem constata că, la noi în țară se efectuează o tranziție fără Moise, fără un consens al clasei politice în privința unui obiectiv comun - constituirea unei societăți democratice autentice prin intermediul promovării unor reforme și transformări sociale de anvergură.

Faza a treia reprezintă mișcarea înainte. În cadrul ei se produce trecerea la practicarea efectivă a noilor moduri de acțiune, reprezentînd faza finală a tranziției postcomuniste în cadrul căreia se vor produce transformările sociale necesare pentru a edifica o societate democratică prosperă. În această fază trebuie să devină operaționale și eficiente schimbările preconizate, însă, realizarea „mișcării înainte” a societății și oamenilor continuă să fie un proces dificil, care este condiționat atît de străduința fiecărei persoane, valorificînd recomandările din perioada neutră, cît și de intervenția permanentă și calificată a liderilor schimbării. Este destul de cert că nu toți oamenii reușesc să facă această mișcare înainte. Unii se sperie, alții își văd interesele personale amenințate, mulți nu au forța internă necesară practicării noilor schimbări etc. În cazul în care liderii au condus bine fazele precedente, pot fi diminuate, în mod substanțial, numărul și procentul persoanelor ce nu fac mișcarea înainte și care nu materializează în mod efectiv schimbările preconizate.

Totuși, în opinia noastră, problema majoră care trebuie depășită pe parcursul celor trei faze ale tranziției este *rezistența la schimbare din partea populației*, căreia specialiștii în domeniu îi acordă o atenție deosebită, care este generată de necesitățile practicii sociale. În această ordine de idei, în literatura de specialitate, sînt elucidate un șir întreg de cauze ce țin de

rezistența la schimbare¹.

Absența unui lider, a unui catalizator eficace al schimbărilor și transformărilor sociale, despre care am vorbit anterior, care constituie, în opinia noastră, o cauză primordială care dă naștere rezistenței oamenilor la schimbările sociale. Experiența istorică ne demonstrează că sursele intrinseci, ale rezistenței la schimbare, pot fi eliminate sau în mod substanțial diminuate când asupra oamenilor își manifestă impactul un lider puternic (o clasă politică), influent, promotor consecvent al înnoirilor. În cazul când un asemenea lider nu există, oamenii manifestă o receptivitate insuficientă, pasivitate și chiar rezistență la schimbările preconizate. În această ordine de idei, liderul reprezintă o forță determinantă pentru succesul schimbării sociale. Dacă în iulie 2009 după alegerile parlamentare în RM a apărut speranța că la putere au venit lideri noi, o nouă clasă politică capabilă să efectueze schimbarea și transformarea radicală a societății noastre, apoi astăzi putem constata ca acest obiectiv este ratat din cauza incapacității liderilor AIE de a depăși interesele meschine de grup. Despre aceasta ne denotă rezultatele obținute de *Barometrul de Opinie Publică* realizat în noiembrie 2011 de către *Centrul de Investigații Sociologice și Marketing* („CBS-AXA”). Fiind întrebați: *Credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau merg într-o direcție greșită?* - 83,5 % au răspuns că direcția este greșită, 10,7 % direcția este bună, 5,3 % nu știu și numai 0,3 % – nu au răspuns la această întrebare². Din păcate în acești ani, liderii partidelor politice care se află la guvernare în țara noastră se manifestă, mai degrabă, ca șefi de partide, decât lideri, ei nu sînt în stare să mobilizeze oamenii pentru a depăși starea de lucruri în care ne aflăm ca să putem accede la faza finală a tranziției, a mișcării înainte spre o societate democratică autentică.

Una din cauzele principale ce ține de rezistența la schimbare o reprezintă *obiceiurile individuale și cele sociale*. Obiceiul se formează și apare în mod spontan, ca urmare a aplicării repetate și prelungite a unei conduite, aceasta devenind treptat o regulă intrată în viața și tradiția colectivității respective, pe care oamenii o respectă din obișnuință, ca o deprindere³. O deprindere este, prin esența sa, o regularitate în comportamentul unui individ, o dispoziție sau o tendință de a face lucruri asemănătoare sau în circumstanțe repetabile. Este evident că deprinderile se obțin în cadrul existenței sociale și nu sînt înnăscute. Ele constituie niște tipare de comportament pentru membrii unei anumite comunități și se obțin de această comunitate pe parcursul istoriei sale, fiind impuse membrilor ei, și nu obținute de ei în mod individual. Din această cauză, obiceiul are, într-un anumit sens, un caracter conservator. Pe cît de încet se

¹ A se vedea, spre exemplu: Nicolescu, O.; Nicolescu, C. *Tranziția organizațională și rezistența la schimbări*. București: Ed. Academiei de Studii Economice, 2006, p. 10-12. store.ectap.ro/articole/119.pdf.

² A se vedea: *Barometrul Opiniei Publice realizat în noiembrie 2011 de către Centrul de Investigații Sociologice și Marketing* („CBS-AXA”). Accesibil pe Internet: http://ipp.md/public/files/Barometru/2011/BOP_11.2011-nou.pdf.

³ Korff, W. *Norm und Sittlichkeit. Untersuchungen zur Logik der normativen Vernunft*. 2. neu eingeleit. Aufl., 1985, p. 59.

formează obiceiul, pe atât de greu sau chiar mai dificil încetează de a mai acționa, prin procesul invers de ieșire din uz, adică de cădere în desuetudine. Totodată, în decursul timpului, fiecare persoană și-a format anumite obiceiuri, rezultate din specificul personalității sale și din condițiile contextului implicat. Exista tendința de a nu renunța la obiceiurile și deprinderile constituite timp de secole și decenii, iar schimbările sociale în care sînt implicați oamenii afectează întotdeauna unele dintre obiceiurile lor, fapt care se transformă într-o piedică în calea schimbării sociale.

O altă cauză, destul de importantă, ce se referă la rezistența la schimbare, care poate avea un impact deosebit asupra schimbărilor și transformărilor sociale în cadrul tranziției o constituie *personalitatea conservatoare, obstructionistă* care se teme de schimbare. Într-adevăr, o anumită parte a populației din orice țară, se caracterizează prin faptul că ei posedă tendința înnăscută de a evita noul, de a-l bloca, instalîndu-se în mod exagerat în trecut și prezent. În aceste condiții, capacitatea de a-și asuma riscuri, toleranța la ambiguitatea inerentă inovării, rezistența la stres sînt reduse. Oamenii care fac parte din această categorie și aceștia nu sînt puțini, tind întotdeauna să blocheze schimbările sau cel puțin să nu se implice în materializarea lor. Acestora trebuie să li se aplice un tratament special, mai ales în cazul schimbărilor strategice, de mare anvergură. Petru a materializa acest obiectiv actuala guvernare liberal-democrată trebuie să elaboreze o concepție bine gîndită de integrare a minorităților lingvistice. Prin urmare, este corect să fie respectate drepturile grupurilor minoritare, însă aceasta nu înseamnă satisfacerea ambițiilor imperiale ale minoritarilor de origine rusofonă, care tot timpul s-au bucurat la noi de „drepturi” și privilegii, pe care nu le-au avut și încă nu le posedă populația autohtonă a acestui spațiu geo-spiritual - românii basarabeni.

Și în sfîrșit, o cauză destul de importantă ce ține de rezistența la schimbare îl constituie și *nivelul de cultură* și, în mod deosebit, nivelul de cultură politică a clasei politice și a populației. Deși este un factor extern în raport cu persoanele implicate în schimbare, cultura în general, dar mai ales, nivelul culturii politice, influențează destul de substanțial atitudinea față de schimbările efectuate în cadrul tranziției. Trebuie să conștientizăm faptul că tranziția culturală are de rezolvat și problema celor trei surse diferite generatoare de valori specifice. Pe de o parte este cadrul comun dat de economia de comandă și regimul politic autoritar, pe de altă parte sînt tradițiile locale, precomuniste, dar și, în final, influența prin molipsire a culturii occidentale. În rezultat, cultura națională și cea occidentală (globalizată) intră în contact și adesea în contradicție, iar combinația lor poate împiedica funcționarea unor instituții care nu reprezintă valorile majoritare și se poate transforma într-o piedică în calea efectuării schimbărilor sociale. În aceste condiții cultura devine nu numai un context al schimbării, dar, mai ales, un obiect al acestei schimbări. Din această cauză, tranziția postcomunistă presupune, mai întîi de toate, o schimbare culturală, însușirea unei noi praxiologii, adoptarea unor strategii de creștere sau supraviețuire cu valențe

inovative, debarasarea de mentalitatea lui „*homo sovieticus*”.

Efectuînd o analiză a fazelor tranziției moldovenești, putem în concluzie, să afirmăm cu certitudine, că noi ne aflăm la începutul fazei a doua a tranziției – am intrat în zona neutră în care oamenii sînt cuprinși de incertitudine și de confuzie, în cadrul căreia ei trebuie să-și dezvolte într-un anumit fel creativitatea, să se contureze noile modalități de acțiune, în care oamenii noștri să-și găsească energia necesară pentru o schimbare și în care se va realiza transformarea intrinsecă a fiecărei persoane. Totodată, trebuie să menționăm că este necesar de a înlătura principalele cauze ce țin de rezistența la schimbare și atunci vom reuși să depășim faza a doua și să trecem la faza finală – la mișcarea înainte spre o societate prosperă pentru a ne descotorosi în sfîrșit de reziduurile societății totalitariste.

Sîntem de acord cu politologul moldovean N. Chirtoacă care ajunge la concluzia, că țara noastră se află abia în faza stabilizării democratice, după ce a demarat un șir de reforme cu caracter liberalizator, ca premise de bază pentru demararea procesului de democratizare a societății¹. Faza stabilizării rămîne a fi una critică pentru continuarea cu succes a reformelor, ea însă nu este ireversibilă, astfel încît în locul atingerii consolidării democratice, datorită societății civile slab conturate, a unui pluralism politic abia coagulat, dar mai ales datorită fenomenului „*captured state*”, existînd riscul alunecării spre un regim autoritar. Conceptul „*captured state*” reprezintă o paradigmă a BM și FMI, menită să explice *quasi* eșecul reformelor în multe din statele postcomuniste. Ideea de bază a acestui concept este că presiunea de a adopta un curs de reformă suboptimal, derivă nu din perdanții tradiționali ai tranziției - muncitori disponibilizați, pensionari sărăciți sau birocrație ineficientă, ci mai degrabă ca o consecință a presiunii exercitate de cîștigătorii pe termen scurt ai tranziției, grupări economice și politice cu interese înguste, politicianiste și mercantile a cîtorva oligarhi, în dauna bunăstării generale a populației².

2. Ciclurile tranziției

Referindu-se la ciclurile tranziției românești cercetătorul român M. Dinu susține că pot fi delimitate, în cazul României, două cicluri ale tranziției: tranziția interioară (tranziția postcomunistă) și tranziția exterioară (integrarea în UE)³, care poate fi aplicată, cu unele concretizări la tranziția postcomunistă, în general și la tranziția moldovenească, în mod special. El susține că traversarea ciclurilor tranziției postcomuniste, tranziția interioară și tranziția

¹ Apud: *Frontierele, identitățile și tranzițiile multiple în R. Moldova*. Accesibil pe Internet: leader.viitorul.org/.

² Omelyanchuk, O. *Explaining State Capture and State Capture Modes : The Cases of Russia and Ukraine*. Budapesta: CEU, 2001, p. 3-4.

³ Dinu, M. *Ciclurile tranziției – o perspectivă epistemologică asupra globalizării*. În: *România în Uniunea Europeană. Calitatea integrării. Creștere. Competență. Ocupare*. Volumul 1. 23 noiembrie 2007. București: Lucrările simpozionului dedicat Zilei Economistilor sub patronajul Asociației Generale a Economistilor din România, Asociației Facultăților de Economie din România și Academiei de Studii Economice București, și în organizarea Centrului de Excelență pentru Analize și Politici Economice și Catedrei de Economie și Politici Economice, p. 155.

exterioră, reprezintă, pe de o parte, închiderea experienței preglobale și, pe de altă parte, intrarea în experiența globală propriu-zisă. Înseamnă ieșirea din modelul care a premers și a desăvârșit prima modernitate și deschiderea pentru modelul celei de-a doua modernități. Într-adevăr, prin tranziția interioară țările postcomuniste au trăit și continuă să trăiască, dacă ne referim la țara noastră, la scară redusă și într-un interval de timp limitat un proces istoric care altfel ar fi durat secole pentru a se situa de partea tendinței în evoluția structurării ordinii în lume. Iar prin tranziția externă se poate face un salt direct pe creasta valului schimbării de paradigmă fondatoare a ordinii. Adică se poate de ieșit din Era Preglobală și de intrat în Era Globală.

Experiența statelor care au purces spre tranziția postcomunistă, mai ales a celor din Europa centrală, ne demonstrează că există o formulă a reprezentării aliniamentelor de continuitate procesuală între cele două cicluri ale tranziției postcomuniste. Ceea ce se consideră îndeobște ca finalitate a tranziției interioare este eminentemente o expresie vagă, fără repere riguros măsurabile, pretabilă la deturnarea politică a constituenților ei. Aprecierea împlinirii tranziției interioare în funcție de așa-numitul statut de țară cu economie de piață funcțională este la discreția conjuncturilor subiective. În realitate nici nu se pot măcar enumera calitățile necesare și suficiente pentru a se consemna o funcționare a economiei de piață pe traseul transformațional ce pornește cu destructurarea economiei planificate coordonate în mod birocratic. Un astfel de exercițiu, dacă nu ar fi considerat gratuit, s-ar dovedi oricum inutil pentru că datorită lipsei de consistență și rigoare epistemică a instrumentelor de evaluare nu se lasă abordat din punct de vedere rațional.

Poate că este bine faptul că tranziția interioară nu se lasă închisă după reguli evaluative incontestabile, pe motiv că condițiile și circumstanțele concrete, condițiile obiective și subiective complicate, deficitul de cunoștințe, de experiență al transformărilor, nivelul de dezvoltare a statelor ce au purces la aceste transformări sociale radicale sînt diferite. Faptul în sine are o explicație, chiar una ce ține de specificul dezvoltării economiilor postplanificate. Cele două cicluri ale tranziției postcomuniste au o închidere comună pe care, însă, o regăsim nu măsurînd finalitatea tranziției postcomuniste, ci și finalitatea unui **pandant** al ei, mai puțin evidențiat autonom pentru că este ascuns în paradigma tranziției exterioare ca tranziție postcapitalistă. Încheierea tranziției în general se consemnează printr-un parametru al traseului de compatibilizare cu modelul celui de-al doilea ciclu: atingerea standardelor de nivel ce țin de convergența reală, în primul rînd, pentru că este mai sensibilă percepția publică, a indicatorilor de venit. Tranziția postcomunistă se încheie odată cu realizarea convergenței reale cu modelul tranziției postcapitaliste.

Noi nu ne vom referi în detalii la ciclurile tranziției, din simplu motiv că ciclurile ce țin de tranziția interioară și tranziția exterioară vor fi elucidate pe tot parcursul lucrării în cauză.

În continuare, vom încerca să elucidăm elementele structurale ale tranziției autohtone, mai ales, cele ce țin de transformările din interior care să posede o finalitate certă, constituirea unei societăți democratice cu o economie de piață, schimbarea comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor, stimulentele etc.

3. Elementele structurale ale tranziției

Investigările efectuate în literatura de specialitate a statelor care au purces la tranziția de la societatea totalitară comunistă spre cea democratică au scos la iveală, în mod cert, scopul acestei tranziții: (re)construirea sau constituirea unor societăți capitaliste de tip occidental. Totodată, au fost identificate, mai întâi de toate, două elemente structurale ale acestei tranziții:

1. *Democratizarea politică*, care presupune introducerea unui regim democratic, reconstituirea societății civile, noile frontiere și reorientarea externă. Pentru majoritatea statelor din estul Europei integrarea în UE a devenit un deziderat prioritar, un obiectiv important de atins în tranziția postcomunistă. În această ordine de idei, politica externă în țările care au pornit pe drumul tranziției a cunoscut un proces cert de reorientare, de renunțare la blocul comunist și la parteneriatul impus cu Rusia. Trebuie să constatăm că toate țările postcomuniste, mai puțin cele slave din spațiul post-sovietic, și-au manifestat în mod cert interesul pentru parteneriate economice, politice și militare cu UE, cu S.U.A. și NATO. Spre regret, integrarea euroatlantică nu reprezintă un obiectiv al majorității clasei politice din RM, ceea ce face ca una dintre dimensiunile geostrategice ale modelului tranziției spre democrație al țărilor din fostul lagăr socialist să fie neglijată. În acest context, Moldova, cu toate că nu face parte din țările cu populație slavonă prioritară, precum Ucraina sau Belarus, încă nu a reușit să se reorienteze, să renunțe la vectorul răsăritean, axat pe apartenența la CSI. Chiar și actuala guvernare liberal-democrată nu a întreprins acțiuni destul de hotărâte în această privință. Existența în programul de guvernare a AIE atât a vectorului european, cât și a parteneriatului strategic cu Rusia ne indică destul de clar că reorientarea necesară nu s-a produs, ceea ce aduce prejudicii serioase procesului de tranziție și ne explică una din cauzele eșecului tranziției moldovenești. Prin urmare, societății noastre îi este caracteristic lipsa unui mecanism real de mobilizare a oamenilor în îndeplinirea acestui imperativ al timpului. În același timp, trebuie să constatăm că actualmente țara noastră nu este pe trendul ei firesc, pe motiv că politica de vecinătate nu este nici într-un caz o garanție pentru integrarea în UE.

Rezultatele obținute în cadrul investigației efectuate de către *Institutul de Marketing și Sondaje IMAS-INC Chișinău* publicate în cadrul *Barometrului opiniei publice* efectuat în octombrie 2010 la comanda *Institutului de Politici Publice* ne demonstrează acest lucru. La întrebarea: *Care credeți că ar trebui să fie strategia Republicii Moldova?* Pentru integrarea în UE au optat 34,6 % din respondenți; pentru integrarea aprofundată în CSI 16,2 %; pentru

integrarea aprofundată în CSI și integrarea în UE au pledat 25,1 %; pentru păstrarea unei distanțe față de CSI și UE 7,2 %; și nu știu, sau nu au răspuns 16,9 % . Totodată, sondajul efectuat de către *Centrul de Investigații Sociologice și Marketing („CBS-AXA”)* în noiembrie 2011 ne demonstrează o scădere dramatică a opțiunilor cetățenilor spre vectorul proeuropean. La întrebarea: *Dacă duminica viitoare ar avea loc un referendum cu privire la aderarea Republicii Moldova la UE, Dvs. ați vota pentru sau contra?* – 47, 0 % ar vota pentru, 25,4 % ar vota contra, 7,7 % nu ar participa, 17,6 % nu știu sau nu au decis și 2,3 % nu au răspuns¹. Același lucru îl demonstrează, cu lux de amănunte, răspunsul la o altă întrebare din acest sondaj: *Dacă ar trebui de ales în cadrul unui referendum între aderarea RM în UE sau Uniunea vamală Rusia-Bielorusi-Kazahstan, pentru care din acestea ați opta?* – 45,6 % au optat pentru Uniunea vamală Rusia-Bielorusi-Kazahstan, 33,8 % pentru UE, 11,8 nu știu sau nu au răspuns și 8,7 % pentru niciuna².

Același dispoziții ale populației au fost scoase la iveală de un alt sondaj efectuat în ianuarie 2012 de *Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova*. În cazul în care duminica următoare respondenții ar fi puși în situația de a se pronunța pe marginea problemei privind aderarea RM la UE, 44 % ar vota pro (cu 17 % mai puțin față de ianuarie 2011), fiecare al treilea (32 %) ar vota împotriva și doar 7 % dintre intervievați n-ar participa la vot. Totodată, 17 % din respondenți n-au fost în stare să se exprime limpede pentru ce ar opta ei la acest referendum. Referitor la opțiunile pentru UE și *Uniunea Vamală Rusia – Bielorusi – Kazahstan*, prevalează cele pentru Uniunea Vamală. Astfel, 40 % dintre respondenți optează pentru aceasta, iar 31 % – pentru Uniunea Europeană³.

Aceste rezultate ne denotă despre faptul că pentru RM integrarea europeană trebuie să fie acceptată nu numai la nivelul politicului, dar și la nivelul populației, ceea ce pentru noi constituie o mare problemă. În această ordine de idei, trebuie să conștientizăm faptul că ulterior, după integrarea Croației, intrarea în UE se va face prin promovarea unor referendumuri naționale și din această cauză trebuie să pregătim opinia publică pentru un astfel de referendum.

Totodată, dacă la sondajul din octombrie 2010 fiind întrebați: *Care ar trebui să fie principalul partener strategic al Republicii Moldova?* - pentru Rusia în calitate de partener strategic au pledat 46, 4 %; pentru UE 35,4 %; pentru România 4,2 %; pentru S.U.A. 1,3 %; pentru Ucraina 0,6 %; și nu știu, sau nu au răspuns 11,7 %, apoi, *Barometrul Opiniei Publice* realizat în noiembrie 2011 ne denotă o schimbare radicală în acest sens. Răspunzând la aceeași

¹ A se vedea: *Barometrul Opiniei Publice* realizat în noiembrie 2011. Op. cit.

² Idem.

³ A se vedea: *Vox Populi – ianuarie 2012. Stratificarea socială în Republica Moldova: analiză sociologică*. Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova. Accesibil pe Internet: md/news/item/vox-populi-ianuarie-2012-stratificarea-sociala-in-republica-moldova-analiza-soci-

întrebare - 60,5 % au pledat pentru Rusia în calitate de partener strategic, 23,2 % pentru UE, 4,0 % pentru România, 2,2 % pentru S.U.A., 1,3 % pentru Ucraina, 1,3 % altă țară și 7,5 % nu știu sau nu au răspuns¹. Aceste rezultate trebuie să îngrijoreze clasa politică, care trebuie să conștientizeze faptul că dacă nu vor înceta divergențele politice din interiorul AIE – 2, atunci în viitorul apropiat poate interveni o schimbare radicală a vectorului dezvoltării noastre.

În același timp, la întrebarea: *Care ar fi cea mai bună soluție pentru asigurarea securității țării noastre?* Pentru neutralitate au pledat 58,6 %; pentru aderarea la NATO 12,0 %; și nu știu, sau nu au răspuns 28,2 %². Un alt sondaj sociologic efectuat în ianuarie 2012 de *Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova* ne denotă despre o creștere neesențială a opțiunilor pentru aderarea la NATO. Fiind întrebați dacă duminica următoare ar avea loc un referendum privind aderarea RM la NATO, doar 17 % din respondenți s-ar pronunța pozitiv în acest sens, 47 % – împotriva. Este mare și numărul celor care nu conștientizează, dacă este necesar ca Moldova să adere la NATO (28 %). Există, de asemenea, un grup mare de persoane care, în general, nu știu ce reprezintă NATO (8 %)³. Prin urmare, este necesar de a aduce la cunoștința populației argumentele în favoarea parteneriatelor cu UE, S.U.A. și NATO pe motiv că opinia publică se bazează, de cele mai multe ori, pe neînțelegere a unor fapte, ori este dezinformată în mod tendențios de către unii actori politici. Opinia publică se poate baza pe o informație manipulată și incompletă pe percepțiile formate în perioada sovietică care au generat o serie de atitudini rezervate vizavi de NATO atât în rândul populației, cât și în rândurile elitelor politice din țară. Trebuie să explicăm că, acceptarea statutului de țară neutră în *Constituția RM* a avut ca scop principal facilitarea evacuării armamentului și a forțelor militare ruse din regiunea de Est a Moldovei. Cu toate acestea, refuzul Rusiei de a-și îndeplini angajamentele sale de la Istanbul a scos la iveală inconsistența politicii de neutralitate a Moldovei datorită incapacității sale de a-și asigura securitatea națională. Din această perspectivă, neutralitatea constituțională a statului nostru reprezintă, mai curînd, un obstacol în asigurarea intereselor sale naționale în contextul geopolitic actual. Din această cauză, cu cât mai repede elita politică de la Chișinău va conștientiza consecințele negative ce derivă din menținerea statutului său de neutralitate, va deveni mai clar imperativul aderării Moldovei la NATO ca o soluție a reglementării conflictului transnistrean, asigurării securității sale și a integrării ulterioare în UE⁴.

Prin urmare, trebuie să luăm în calcul nu numai de rezultatele *Barometrelor opiniei publice*, ci să se creeze toate condițiile pentru informarea mai justă a populației cu privire la

¹ Idem.

² *Barometrul de opinie publică efectuat de Institutul de Marketing și Sondaje IMAS-INC Chișinău la comanda Institutului de Politici Publice*. Accesibil pe Internet: <http://www.ip.md.p>.

³ A se vedea: *Vox Populi – ianuarie 2012. Stratificarea socială în Republica Moldova: analiză sociologică*. Op. cit.

⁴ Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. *Moldova pe calea democrației și stabilității: din spațiul postsovietic în lumea valorilor democratice*. Chișinău: Ed. Cartier, 2005, p. 232-233.

necesitatea reorientării externe a statului nostru. Ne raliem opiniei ministrului apărării al RM V. Marinuța, care crede că „simplul cetățean ar trebui să înțeleagă setul de valori euro-atlantice. Este un set de valori democratice, un set de valori de construcție a vieții sociale, politice, economice diferite de acelea tradiționale, care au fost în spațiul postsovietic. Aceasta ar trebui să fie baza bazelor, cum să ne uităm la integrarea euro atlantică”¹.

Totodată, trebuie să demonstrăm opiniei publice naționale că neutralitatea nu se proclamă, ci se garantează. Una e să vorbești de neutralitatea Austriei și alta e neutralitatea statului nostru. Reiese, în mod logic că țara noastră, trebuie să se determine în privința faptului cum poate fi rezolvată securitatea ei națională, problemă care devine incompatibilă cu statutul ei de neutralitate fixat în *Constituție*, pentru că un alt proiect alternativ, pur și simplu, nu există.

Este evident și faptul că nu există o legătură directă între integrarea europeană și cea euroatlantică, deoarece NATO și UE sînt două organizații diferite și necesită procese de integrare diferite, însă nu este întîmplător și faptul că țările care au aderat la UE în ultimii zece ani, au devenit anterior membre NATO. Prin urmare, sub aspectul dimensiunii funcționale a fostelor state care au făcut parte din *Tratatul de la Varșovia* și din *Comitetul de Ajutor Economic Reciproc* (în continuare CAER) care se află în tranziție, cele mai multe analize remarcă că majoritatea țărilor din Europa centrală și de Est au devenit mai întîi de toate membre ale NATO și apoi sau integrat în UE. De aici și observațiile unor analiști potrivit cărora indiferent de modelul ales, măsurătorile arată că rezultatele înregistrate de aceste țări sînt aproximativ aceleași indiferent de calea terapiei de șoc sau terapiei graduale pe care au urmat-o². Prin urmare, RM trebuie să parcurgă aceeași cale pe care au străbătut-o țările Europei Centrale și de Sud-est, pentru care aderarea inițială la NATO a constituit un factor determinant în procesul de integrare ulterioară a lor în UE³. Sau țara noastră vrea să fie în această ordine de idei o excepție? Reieșind din aceasta, este necesar să depunem eforturi susținute ca să aderăm, mai întîi de toate la NATO, care ar oferi posibilitatea de a reforma organele de forță, iar apoi putem spera și la o aderare ulterioară la UE. Este cert că pentru realizarea acestui obiectiv, statul nostru va trebui să renunțe la statutul de neutralitate permanentă, care reprezintă actualmente un principiu perimat și inefficient de apărare a securității naționale. În această ordine de idei, ne raliem poziției conform căreia una din cele mai importante provocări ale tranziției RM este reforma sectorului de securitate. Schimbările geopolitice rapide și proliferarea noilor riscuri și pericole ce afectează ordinea postbelică cu sistemele ei de valori, îngreunează aceste reforme, în special pentru statele

¹ Marinuța, V. *O nouă doctrină militară - condiție a reformării armatei*. În: Asociația pentru Politică Externă, 15.07.2001.

² A se vedea: Severin, A. *Tranziția democrației către populism*. În: http://www.fisd.ro/PDF/mater_noi/Tranzitia%20catre%20populism.pdf.

³ Cu privire la profilul strategiei tranziției și starea de spirit a populației ca sursă a strategiei tranziției a se vedea, spre exemplu: Zamfir, C. *O analiză critică a tranziției*. Iași: Ed. POLIROM, 2004, p. 28-33.

mici, recent apărute pe harta politică a Europei¹.

Totodată, trebuie să conștientizăm și faptul că statul nostru nu posedă propriile mijloace pentru a impune respectarea statutului de neutralitate. Acest deziderat trebuie materializat în timpul apropiat deoarece opțiunile actuale ale populației și a unor partide politice, în această privință, este ceea ce periclitează în mod serios rezultatele și posibilitățile efectuării reformelor în țara noastră. Pentru aceasta este necesar ca mass media, organizațiile nonguvernamentale și instituțiile academice să mediatizeze mai pe larg necesitatea materializării acestui imperativ categoric pentru soarta noastră de mai departe. Integrarea RM în structurile NATO și UE, în acest spațiu de securitate colectivă, politic și economici poate asigura țării noastre o dezvoltare durabilă, care să aducă bunăstare, prosperitate și securitate cetățenilor săi.

2. *Marketizarea actului economic* presupune: privatizarea; existența firmelor private, a corporațiilor, băncilor, burselor, brokerilor; stabilizarea fiscală și convertibilitatea monezii; liberalizarea comerțului; trecerea de la o economie axată pe industria grea către una a serviciilor; renunțarea la controlul centralizat al prețurilor și la planificarea birocratică; a culturii antreprenoriale, a eticii muncii etc. Astfel, în țările aflate în tranziție, există necesitatea efectuării unor reforme structurale care trebuiau să modifice întregul mecanism al sistemului economic: reforma proprietății, reforma sistemului financiar-bancar, reforma sistemului de impozitare, crearea pieții valutare, crearea sistemului de protecție socială, restructurarea politicii comerciale. Toate aceste obiective au fost, mai mult sau mai puțin, realizate și în țara noastră destul de rapid chiar în primul deceniu de independență.

Însă, privatizarea efectuată la noi în țară și în alte state postsovietice, în opinia economistului autohton D. Moldovanu, a fost nu „altceva decât un proces de redistribuire a proprietății de stat, de transformare a puterii politice, deținută de vechea nomenclatură de partid, în putere economică”². Rezultatul acestei privatizări a fost crearea unei pătri puțin numeroase de oameni bogați și exodul masiv de capital peste hotare, iar statul s-a pomenit în incapacitatea de a plăti pensiile, indemnizațiile pentru șomaj și chiar salariul angajaților sectorului public.

Transformările celor două elemente structurale, în opinia sociologului roman B. Voicu, domină literatura dedicată fenomenului tranziției³. La ele se adaugă procesele de redefinire a statului, însă acestea sînt oarecum subsumate primelor. Spre exemplu, în viziunea savantului englez R. Sawka, tranziția este una aproape exclusiv economică și politică, presupunînd transformarea economiei (liberalizarea), tranziția democratică, reconstrucția statului, reinventarea societății civile, formarea partidelor politice, reconfigurarea națională și reorientarea

¹ Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. Op. cit., p. 51.

² Moldovanu, D. *Economia Moldovei în capcana globalizării și tranziției*. Chișinău: Ed. ARC, 2004, p. 103.

³ Voicu, B. *Penuria pseudo-modernă a postcomunismului românesc. Volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor*. București: Ed. Expert Projects, 2005, p. 44.

politicii externe¹. În mod similar, M. Goldman sesizează alături de democratizare și marketizare, alte două procese importante: promovarea stabilității sociale (medierea conflictelor interetnice, a antisemitismului și discriminării țiganilor, precum și a marginalizării femeilor) și diversificarea politicii externe².

În același context, sociologul german Claus Offe în lucrarea *The Varieties of Transition: the East European and East German experience*, investigând tranziția postcomunistă care are loc în unele din fostele state ale fostului lagăr socialist, a acceptat un al treilea element structural – *edificarea statalității*, admițându-se că pe lângă procesele ce țin de primul element structural – *democratizare* și elementul doi – *marketizare*, statele post-comuniste au moștenit instituții birocratice slabe, ineficiente care trebuiau reformate³.

Conceptul de „triple transition” poate fi aplicat statelor din Europa Centrală și de Est cu o omogenitate etnică înaltă precum Polonia, Ungaria, Cehia și Slovacia unde integrarea minorităților etnice în programele de incluziune societală au decurs fără existența unor probleme majore. Totodată, C. Pickvance atrage atenția asupra unui alt conținut al „triple transition”, care are asemănări cu celelalte concepții: schimbare de regim, schimbare economică, schimbare a frontierei⁴.

Cercetătorul ucrainean T. Kuzio susține că tranziția care are loc în țările postcomuniste reprezintă un proces cvadruplu⁵. El adaugă celor două elemente structurale esențiale încă două: necesitatea redefinirii statului și problematica națiunii și a naționalismului. Despre naționalism ca fenomen care emană din tranziție, au remarcat W. Miller, S. White și P. Heywood, care au identificat trei valențe ale lui: naționalismul extern, definind relațiile cu vecinii; naționalismul centralist, definind modul de structurare a statului; naționalismul cultural, definind procesele de redefinire a structurii și relațiilor sociale⁶.

Într-o situație de acest gen s-au pomenit unele țări din spațiul postsovietic sau ex-iugoslav care au în componența lor un întreg mozaic de minorități ce împărtășesc diferite identități etnice, culturale, religioase, lingvistice și cunosc în istoria lor recentă, trasări și retrasări ale frontierelor astfel încât frontierele lor etnice, lingvistice și culturale nu au coincis adesea cu

¹ A se vedea: Sawka, R. *Postcommunism*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press, 1999.

² A se vedea: Goldman, Milton F. *Revolution and Change in Central and Eastern Europe. Political, Economic and Social Challenges*. Armonk, London: M.E.Sharpe, 1997.

³ A se vedea: Offe, C. *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*. Cambridge: The MIT Press, 1997.

⁴ A se vedea: Pickvance, Christopher G. *Democratization and the Decline of Social Movements: the Effects of Regime Change On Collective Action in Eastern Europe, Southern Europe, Latin America*. În: *Sociology*, vol. 33, nr. 2 (May), 1999, p. 353-372.

⁵ A se vedea: Kuzio, T. *Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?* În: *Politics*, 2001, 21 (3): 168-177.

⁶ A se vedea: Miller, William L.; Stephen, White; Paul, Heywood. *Values and Political Change in Post Communist Europe*. Palgrave, 1998.

frontierele administrative, trasate în mod arbitrar, cum s-a întâmplat în istoria poporului nostru în 1812, 1940 și în 1944.

Aceste țări, constituie zone cu coeziune morfolitică fragile și din această cauză pentru a explica particularitățile tranziției țărilor balcanice și cele din arealul Marii Negre, inclusiv particularitățile tranziției din Ucraina și RM, T. Kuzio adaugă la cele trei elemente structurale enumerate anterior, încă unul, cel național (*identitar*). El a formulat ipoteza conform căreia „cu cât mai înaltă a fost pluralitatea culturală, lingvistică, religioasă în aceste state imature, cu atât mai dificilă va fi tranziția spre democrație”¹. Trebuie să constatăm, că ipoteza lui T. Kuzio oglindește, în mod adecvat, situația creată în țara noastră la care s-au referit un șir de cercetători². În opinia noastră, factorul identitar este foarte important pentru a înțelege dificultățile și caracterul destul de lent al tranziției care se produce în RM, care încearcă, dar nu reușește să se debaraseze de reziduurile societății totalitare ce marchează trecerea spre o consolidare democratică ireversibilă.

În afară de elementele structurale ale tranziției expuse anterior, B. Voicu elucidează încă un element structural - *mentalitatea*³, care, în opinia noastră, reprezintă pentru RM, un factor foarte important. El utilizează noțiunea de „mentalitate” în sensul general de orientări de valoare, predispoziții și alte patternuri culturale latente comune membrilor unei colectivități. Dicționarele și enciclopediile caută să definească mentalitatea - atât în limba română, cât și în engleză conform cărora mentalitatea ar fi totalitatea capacităților sau înzestrărilor intelectuale ale unui om, o anumită atitudine sau un anumit mod de gândire, o atitudine sau un mod de gândire care va determina cum interpretează și răspunde un individ (la) o anumită situație, o stare mentală complexă care cuprinde credințe și sentimente și valori, precum și predispoziția de a acționa într-un anumit fel. Prin urmare, mentalitatea apare ca ceva important și bine definit, care ține de gândire. Filosoful francez P. Bourdieu susține, pe bună dreptate, că mentalitățile au un caracter obiectiv, care sînt generatoare de modele de comportament și de evaluare a lumii sociale, care se formează în urma unor practice și implicit în cadrul unui proces de învățare socială, în vederea atingerii unor scopuri. Însă, pe parcurs, scopurile inițiale nu mai sînt conștientizate, rămînînd

¹ Kuzio, T. Op. cit., p. 169.

² A se vedea: Dubar, Cl. *Criza identităților: Interpretarea unei mutații*. Chișinău: Ed. Știința, 2003; Dungaciu D. *Se acumulează tensiuni etnice în R. Moldova?* În: Timpul, ediție on-line, Vineri, 30 octombrie 2009; Guzun, M. *Tranziția și criza de valori. Identitatea națională: de la incertitudine la redefinire (cazul Republicii Moldova)*. În: *Societatea și comunicarea în tranziție* / Inst. Mass Media, Univ. Liberă internațională din Moldova; coord.: Victor Moraru; col. red. : Victor Moraru (preș.), Alexandru Bohantov, Valentina Enachi [et al.]. Chișinău: ULIM, 2008, p. 224-235 ; Capcelea, V. *Dimensiunea identitară a tranziției moldovenești*. În: „Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane” / referenți științifici: Monica Albu, Ionuț Isac, Vasile Marian, Andrei Negru, Silviu G. Totelecan. Academia Română – Filiala Cluj-Napoca. Institutul de istorie „George Bariț”, Departamentul de cercetări socio-umane. Vol. 20. Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2011, p. 225-234 etc.

³ A se vedea: Voicu, B. Op. cit., p. 66-68.

numai modelele de gândire și de conduită¹. În această ordine de idei, experiența acumulată de țările care au purces la tranziția postcomunistă ne indică că schimbarea instituțională, economică și politică, a survenit în mod relativ rapid în multe țări încă de la începutul tranziției. Treptat normele și regulile noi le-au înlocuit pe cele vechi, atât în ceea ce privește structurarea ordinii sociale și ale direcțiilor de evoluție politică, cât și în ceea ce se referă la evoluția economică. Totodată, structura socială a reacționat și ea imediat prin schimbări specifice: apariția antreprenorilor, conversia capitalului politic, creșterea inegalității sociale etc. Sondajul sociologic efectuat în ianuarie 2012 de *Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova* care studiază problemele stratificării sociale ne arată că numai 0,5 % din cei chestionați s-au autoidentificat cu grupul/stratul social superior (oameni foarte bogați sau grupul oligarhic), 1,5 % – cu grupul social înalt (oameni bogați, care au de toate, fără restricții de consum), 7 % – cu grupul social mediu (oameni înstăriți, dar care nu-și permit achiziționarea obiectelor de lux), 27 % – cu grupul social mai aproape de mediu (oameni nu prea înstăriți, nevoiți să facă economii), 48 % – cu grupul social care are un nivel de trai scăzut și se află la limita supraviețuirii), 16 % – cu grupul social de oameni foarte săraci, care permanent duc lipsa celor necesare). Aceste rezultate confirmă încă o dată în plus faptul că, în lipsa unei clase de mijloc înstărite, societatea moldovenească rămîne a fi una instabilă².

Însă noul sistem, imitînd capitalismul occidental care a fost singurul model viabil disponibil, deseori întîrzie încă să funcționeze manifestînd blocaje la toate nivelele³. Pentru mulți oameni libertatea ca mecanism de organizare și dinamizare a societății a fost resimțită tot mai mult ca o povară inutilă atîta timp cît beneficiile sale palpabile sînt, în cel mai bun caz și pentru cei mai mulți, neînsemnate. Totodată, promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității a fost descalificată de contrastul neliniștitor cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, privatizărilor păguboase și șomajului, a precarității protecției și asistenței sociale, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale. În rezultat, producția și salariile au continuat să se deprecieze, sistemul politic a fost și rămîne în continuare marcat de corupție și lipsă de transparență, inegalitatea a crescut simultan cu numărul săracilor. Această stare de lucruri s-a manifestat destul de elocvent în statul nostru, care a devenit cea mai săracă țară din Europa.

Explicația situației în cauză a fost localizată, pe bună dreptate, de mulți analiști și de o

¹ A se vedea: Bourdieu, P. *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Ed. De Minuit, 1985.

² A se vedea: *Vox Populi – ianuarie 2012. Stratificarea socială în Republica Moldova: analiză sociologică*. Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova. Accesibil pe Internet: md/news/item/vox-populi-ianuarie-2012-stratificarea-sociala-in-republica-moldova-analiza-soci-

³ Nodia, G. *How different are Post-Communist Transitions?* În: *Journal of Democracy*, 1996, 7:4, p. 15-19.

parte a opiniei publice la nivelul mentalităților, al neadecvării dintre cultură și instituții¹. Problema schimbării culturale, a unei noi tendințe și trăsături specifice procesului de modernizare a preocupat specialiștii în domeniu, mai ales, în a doua jumătate a '90. Spre exemplu, cercetătorul georgian Ghia Nodia, a investigat distincția dintre schimbarea socială organică și cea ideologică². El consideră că tranziția organică, naturală este cea în care societatea își schimbă gradual modul de a gândi, schimbarea societală precedând modificările instituționale și ideologice ale regimului politic. În opinia lui, tranziția ideologică se desfășoară în ordine cronologică inversă, ca în cazul iluminist al Revoluției Franceze: elitele își modifică valorile, impun noi reguli, iar societatea se modelează urmînd logica instituțiilor nou create, într-un proces de schimbare descendent.

Societatea capitalistă, susține G. Nodia, în special în versiunea sa anglo-saxonă, a cunoscut, mai întîi, modernizarea culturală (creșterea autonomiei personale ca principiu organizator al relațiilor sociale; secularizarea; prevalența statusului dobîndit în fața celui înnăscut etc.), iar abia apoi democratizarea. În condițiile în care modernizarea comunistă a fost una forțată³, chiar falsă⁴ transformările postcomuniste au urmat calea inversă, a tranziției ideologice. În consecință, au apărut blocajele cauzate de lipsa de sustenabilitate a noilor regimuri democratice, ca și nevoia de sprijin și îndrumare din partea Occidentului dezvoltat⁵. Într-adevăr, în evoluția democrațiilor occidentale, dominația legii a precedat libertățile politice (libertatea alegerilor, libertatea de a critica statul și guvernul, libertatea de asociere, libertatea religioasă). În timp ce în țările postcomuniste procesul a fost invers, respectul legii fiind încă în bună parte absent, dat fiind nivelul foarte înalt de corupție din societate.

Se poate de constatat, mai ales, din experiența tranziției moldovenești, care durează deja de 20 de ani, că transformarea economică este și ea frînata de patternurile culturale cristalizate în societatea totalitară comunistă despre care scrie sociologul polonez P. Sztompka: prevalența concentrării pe securitate și a aversiunii la risc; evitarea responsabilităților personale, așteptarea soluțiilor venite pe scară ierarhică și blamarea sistemului pentru orice eșec; lipsa de disciplină și planificare⁶. Discrepanța dintre instituțiile pe care țările postcomuniste tind a le adopta prin imitație și tipul de cultură originar în epoca comunistă apare mai importantă decît „dubla tranziție” democratizare-marketizare, indiferent de adăugarea sau nu a unor schimbări de structură socială sau politică externă. Mai mult decît atît, tranziția culturală are de rezolvat și

¹ Sztompka, P. *The cultural core of post-communist transformations*. În: Thomas P. Boje, Bart van Steenberg, Sylvia Walby – *European Societies. Fusion or Fission?* London, New York,; Routledge, 1999, p. 205-214.

² Nodia, G. , op. cit., p. 18-19.

³ Ibidem, p. 24.

⁴ Sztompka, P. *The Sociology of Social Change*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1993, p. 136-139.

⁵ Nodia, G. , op. cit., p. 16.

⁶ Sztompka, P. *The cultural core of post-communist transformations*. Op. cit., p. 207.

problema celor trei surse diferite generatoare de valori specifice. Pe de o parte este cadrul comun dat de economia de comandă și regimul politic autoritar, pe de altă parte sînt tradițiile locale, precomuniste, dar și, în final, influența prin molipsire a culturii occidentale. În rezultat, cultura națională și cea occidentală (globalizată) intră în contact și adesea în contradicție, iar combinația lor poate împiedica funcționarea unor instituții care nu reprezintă valorile majoritare.

Totodată, P. Sztompka, sugerează faptul că în procesul tranziției postcomuniste, în anumite condiții, se poate provoca ceea ce el etichetează drept „traume culturale”¹. Schimbările traumatizante care se produc cuprind toate sferele vieții sociale, inclusiv și viața cotidiană a cetățenilor. În rezultat, oamenii își pierd capitalul experienței de viață acumulat anterior și în mod destul de bolnăvicios percep acest fenomen, se dărîmă bazele simbolurilor obișnuite, sensurile și semnificațiile realității sociale, se devalorizează capitalul social acumulat anterior și omul devine, în consecință, un bancrot. Astfel, schimbarea socială rapidă, reforma monetară, dispariția banilor depuși la băncile de economii, bancrotarea întreprinderilor industriale, apariția șomajului, criza sistemului de sănătate și de învățămînt, au afectat în mod esențial viața oamenilor din țara noastră. Tranziția a avut repercusiuni majore prin sporirea imediată a gradului de incertitudine în societate. Schimbarea bruscă a normelor sociale, a ordinii cunoscute a generat lipsa de previziune a mediului social, dificultatea indivizilor și colectivităților de a se adapta la noua ordine socială. În rezultat a apărut o tratare contradictorie a trecutului, a percepției lui simbolice care a dus la dezintegrarea societății. Conform rezultatelor *Barometrului de opinie publică* realizat în octombrie 2010 cei intervievați răspunzînd la întrebarea: *Credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau merg într-o direcție greșită?*, 60,4 % din ei au declarat că lucrurile merg într-o direcție greșită, 24,5 % au remarcat că direcția este bună, 12,4 % nu știu și 3,1 % nu au răspuns².

Prin urmare, cetățenii din țara noastră sînt rezervați în ceea ce privește necesitatea efectuării reformelor și numai o mică parte se pronunță în favoarea efectuării lor, adică, avem prea puțini adepți convinși ai reformelor și o majoritate care nu vrea, cu tot dinadinsul, să efectuăm aceste reforme. Prin urmare, mentalitatea este limită și povară și obstacol pentru gîndirea corectă, și ține deopotrivă de gîndire și de negîndire. Ea se transformă într-un fel de cadru, greu de depășit pentru gîndire, simți, știi ca nu ai voie să gîndești în afara mentalității tale.

În această ordine de idei, sînt destul de actuale spusele cunoscutul filosof și sociolog american T. Parsons, care în lucrarea *Sistemul Social*, stabilește existența a două orientări esențiale ale fiecărui act uman: orientare motivațională și orientare valorică. Dubla orientare a acțiunii semnifică coexistența în fiecare act a mobilelor proprii ființei individuale și a

¹A se vedea: Штомпка, П. *Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая)*. В: Социологические исследования, 2001, nr. 2, p. 3-12.

²*Barometrul de opinie public efectuat de Institutul de Marketing și Sondaje IMAS-INC*. Op. cit.

interpretărilor axiologice societale. În raporturile sale cu lumea, omul dorește să-și intensifice la maxim satisfacțiile obținute, să optimizeze gratificarea scopurilor și necesităților lui, să-și asigure împlinirea ei și năzuința spre fericire, să evite frustrarea, ratarea scopurilor. Motivația unei acțiuni umane se află în tendința de a maximiza satisfacerea actorului de pe urma situației sale. Nu asceza, nu renunțarea, nu abstenența călăuzesc acțiunile oamenilor, ci imboldul de a asigura binele propriu, de a preîntâmpina neîmplinirea, eșecul.

O trăsătură caracteristică a mentalității umane, în general, și a mentalității populației din Moldova, în mod special, îl constituie nostalgia care, are în general, o conotație negativă. Existența nostalgiei poate fi explicată printr-un obicei omenesc adânc înrădăcinat, sau o tendință a omului care dorește să adapteze realitățile noi la cele ale trecutului. În cel mai bun caz, ea este asociată cu o deformare a realității, iar în cel mai rău caz cu minciuna asupra esenței „societății socialiste multilateral dezvoltate”. De obicei, amintirile nostalgice sînt, în mare măsură, false. Cercetările efectuate în statele postcomuniste ne denotă faptul că un procentaj semnificativ al populației continuă să aprecieze valorile morale afirmate de sistemul totalitar comunist și idealul proclamat al unei „societăți mai bune”, a egalității și echității, afirmării spiritului colectiv etc. Spre deosebire de „datoria memoriei”, care permite stabilirea adevăratei naturi a regimului și denunțarea crimelor sale, nostalgia e suspectată de tendința de a încerca o atenuare a faptelor trecutului și, în ultimă instanță, de ascunderea adevărului. La noi, nostalgia după trecutul comunist este instrumentalizată, de regulă în două feluri. De cele mai multe ori prin intermediul ei se încearcă de a compromite prezentul, cu dificultățile sale (existența criminalității organizate, consumul de droguri, vagabondajul copiilor abandonați, prostituției, cerșetoriei etc.), adică nostalgia pentru o anumită securitate a societății și statului, prin comparație și eventual, în numele unui trecut „mai bun”.

La acest capitol fosta guvernare agrariană, dar mai ales, cea comunistă, a depus eforturi destul de serioase de a manipula opinia publică și de a ridica în slăvi trecutul nostru sovietic. Conform determinării date de P. Freire, manipularea rațiunii omului „este un mijloc de subjugare a lui”. Acesta este un mijloc prin care elitele conducătoare încearcă să supună masele scopurilor sale¹. Manipularea nu este printre primele mijloace ce sînt utilizate de elita conducătoare pentru a-și atinge scopul de a controla în întregime societatea. După cum ne denotă P. Freire, elitele recurg la manipulare numai atunci cînd poporul începe să iasă din procesul istoric, să înainteze anumite cerințe pentru a-și îmbunătăți condițiile de viață. De aceea, pînă la deșteptarea poporului nu există manipulare, ci este o deprimare completă. Pînă ce cei asupriți sînt striviți de realitate nu există necesitatea ca ei să fie manipulați. Manipularea creează aparența participării active a

¹ Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York, 1971, p. 144.

poporului la creația istorică și, în același timp, nu oferă posibilitatea ca în întregime ele să se folosească de valorile materiale și spirituale.

Mijloacele de manipulare sînt multiple, însă pentru a-și atinge scopurile și de a obține succes manipularea trebuie să rămîna neobservată. Succesul manipulării este garantat, cînd cel manipulat crede că tot ce are loc este ceva natural și inevitabil. Altfel spus, pentru manipulare este nevoie de o realitate falsă, în care prezența ei nu va fi simțită.

Un rol important în această privință o au miturile care sînt create pentru a ține oamenii în supunere. Cînd ele au fost implementate pe neobservate în conștiința maselor, cum a făcut-o regimul comunist aproape 9 ani, miturile au căpătat o mare putere, deoarece majoritatea oamenilor nici nu bănuiau despre manipularea ce are loc. Mitul cere ca elita să creeze o aparență a cinstei și a imparțialității guvernanților, iar slăbiciunile și lacunele ce se depistează sînt considerate niște fenomene ce țin de slăbiciunile omului.

Manipularea a avut un succes temporar, mai ales pentru generația bunecilor și părinților. Ea a dus la pasivitatea individului, la crearea unei stări de inerție ce putea curma acțiunile oamenilor. În ceea ce privește generația copiilor putem constata cu certitudine că ei au efectuat schimbarea radicală care va pătrunde în straturile cele mai adînci ale vieții omenești. Despre aceasta ne denotă evenimentele ce s-au petrecut la 7 aprilie 2009 în care tineretul a fost forța motrice a manifestațiilor îndreptate împotriva regimului comunist ce dorea să întoarcă roata istoriei înapoi și să anuleze cuceririle democratice obținute în ultimii douăzeci de ani în țara noastră.

Pentru a menține în continuare această situație, pentru a împiedica o nouă deșteptare a spiritului românesc la românii basarabeni comuniștii au recurs la diverse manipulări. În acest răstimp comuniștii au încercat și au reușit să-l smulgă pe Ștefan cel Mare din aerul de legendă de care a fost învăluit timp de secole în șir și să-l transforme într-un aliat al comuniștilor. Prin rolul care i se atribuia, Ștefan cel Mare nu mai prezenta un pericol politic, el era considerat un moldovean de-al nostru, el parcă nu mai aparținea tuturor românilor și toată viața s-a manifestat ca un luptător înflăcărat pentru independența și statalitatea RM.

În rezultatul acestei manipulări simbolul lui Ștefan cel Mare a fost pervertit și compromis, golit de adevăratele semnificații și în rezultat, rolul lui consta în a deveni un decor istoric și justificare politică a guvernanților pentru consolidarea statalității RM. Astfel, ei l-au scos pe Ștefan cel Mare din slujba neamului românesc și primindu-l în slujba cercurilor conducătoare de la Chișinău. Prin aceste acțiuni comuniștii răstoarnă adevărurile și nasc mituri false. Prin intermediul acestui mit se încearcă a readuce la viață mentalitatea ce s-a cristalizat cu concursul celor ce ne-au „eliberat” de la 1812 încoace.

Este evident că nu a existat în Basarabia înainte de 1812 un stat, o etnie, o națiune, o

limbă, vreun obicei sau tradiție diferite de cele ale statului moldovenesc dintre Carpați și Nistru. Basarabia a fost o parte integrantă, organică, fără nici o specificitate, fără nici o organizare teritorial-administrativă ce i-ar fi conferit cea mai mică autonomie politică față de celelalte zone din Moldova. Se știe că între 1812 – 1918 nu a existat între Prut și Nistru un stat moldovenesc, ci o gubernie rusească, nu a existat o națiune moldovenească, ci o parte a ei anexată de Rusia, nu a existat o limbă moldovenească, specifică, ci o limbă română vorbită și de populația din stînga Prutului. Are dreptate, în această ordine de idei, V. Gherman care afirmă că „o aberație stalinistă nu poate fi succesoarea lui Ștefan cel Mare. A fost gubernia rusească a Basarabiei dintre 1812 – 1918 succesoarea statului istoric Moldova? Nu! A fost RASSM, din 1924, succesoarea statului Moldova? Nu! Statul Moldova se unește, în 1859, cu Muntenia formînd România, veritabilă succesoare legală, legitimă, morală și politică atât a Munteniei, cît și a Moldovei. Cum putea fi o republică-fantomă, ruso-ucraino-bolșevică, anti-moldovenească, moștenitoarea Moldovei. Ce avea comun Ștefan cel Mare cu Stalin, cînd se știe că unul vroia apărarea și mărirea moldovenilor, iar celălalt distrugerea lor?”¹.

Putem conchide că R.S.S. Moldovenească din 1940 nu a fost o succesoare a Moldovei istorice deoarece succesiunea în dezvoltare are o logică mai adîncă și o menire mai înaltă decît aspectul exterior al continuității unei părți dintr-un teritoriu răpit și sfîrtecat. Singura succesoare parțială a Moldovei este România. În această ordine de idei, a devenit clar scopul manipulării efectuate de comuniști – de a deznaționaliza poporul nostru², de a distruge conștiința lui de neam, de a face ca și în continuare acest popor să fie aidoma lui Sisif ce își împinge bolovanul enorm pe povîrnișul abrupt cu prețul unui efort supraomenesc. Spre deosebire de Sisif, care pierzîndu-și sufletul în rezultatul acestei munci istovitoare, totuși își păstra credința, poporul nostru prin acțiunile sale ne denotă despre faptul că și-a pierdut și suflul și credința într-un viitor mai decent. Din anul 1812 pînă în prezent românii basarabeni li s-a impus un alt făgaș, „propriu” – de fapt impropriu, diferit de cel al consîngenilor din dreapta Prutului, acest altceva deturnînd, falsificînd perceperea firească psiho-etno-cultural-istorică și ducînd inerent la diferențiere, complementaritate, compozit, alteritate, dar și ... alterare, denaturare, acestea fiind – parțial și paradoxal – sinonime, parcă (și) cu deznaționalizarea”³.

Se știe că schimbările istorice presupun nașterea unui tip de om deosebit în plus sau în minus de cel anterior, adică presupun schimbarea generațiilor, schimbarea tipului de om ca în rezultat să apară mulțimi de făpturi cu o sensibilitate vitală deosebită de cea veche și omogenă în sine⁴. În această ordine de idei, utilizarea unor mituri în scopul manipulării care s-a efectuat la

¹ Gherman, V. *Relații perfecte*. În: *Democrația*, 2002, 25 iunie.

² A se vedea, spre exemplu: Stepaniuc, V. *Statalitatea poporului moldovenesc*. Chișinău: Tipografia centrală, 2005.

³ Botnaru, L. *Particularism și generalitate românească*. În: *Democrația*, 2002, 6 august.

⁴ Ortega, J. Y Gasset. *Ce este filozofia? Ce este cunoașterea?* București: Ed. Humanitas, 1999, p. 51-55.

noi de către comuniști urmarea scopul de a împiedica această schimbare, de a păstra continuitatea generațiilor de tip sovietic. Este evident că fiecare înțelege lumea și ceea ce se petrece în ea printr-o mentalitate pe care o acceptă și în care s-a format, a crescut. Dar este oare aceasta un criteriu absolut în evaluarea mentalității? E adevărat că mentalitățile se formează, dar ele concentrează și ceva mai mult decât partea formativă, anume moștenirea unei mentalități. Moștenirea în cauză este uneori mai puternică decât toate încercările de a forma individul după tiparele unei mentalități oarecare. Se afirmă aici conținutul psihologic al mentalității, prin elementul ce ține de o psihologie individuală, constantă. Esențial, însă, în înțelegerea mentalității se pare că este înrădăcinarea ei într-un mod de viață pe care îl definește. Astfel, înrădăcinarea în conștiință a mentalității a conferit o vîrstă și o vechime unui mod de a fi și de a trăi în lume. Totuși, putem constata că acest mod de viață ce a definit mentalitatea comunistă încetul cu încetul dispare. De aceea, cei care au încercat și mai încearcă să manipuleze au uitat de o legitate ce se manifestă în relațiile dintre generații. De obicei diferența dintre copii și părinți e foarte mică, astfel încît predomină nucleul comun de coincidență și atunci copiii se văd pe ei însuși drept continuatori și perfecționatori ai tipului de viață pe care-l duceau părinții lor. Dar, uneori însă distanța e enormă: noua generație aproape că nu-și găsește vre-o comunitate cu cea precedentă. Se vorbește atunci de criză istorică și situația ce s-a creat în țara noastră, ține de această categorie și încă la modul superlativ.

O altă cauză a existenței nostalgiei după trecut ține și de caracterul imprevizibil al vieții (prin comparație cu situația care preleva în timpul socialismului). Totodată, se observă și nostalgia în rîndurile unui segment al populației pentru culpabilizarea ororilor aceluiași trecut totalitarist. Cercetările științifice au demonstrat că nostalgică este, mai ales, populația din mediul rural, care tînjește după stilul de viață modest, dar relativ stabil, „ferit” de imprevizibil și insecuritate al vremurilor apuse. Astfel de nostalgie poate fi numită o „nostalgie socio-economică”. Însă, la noi, există și un tip specific al nostalgiei care este răspîndită și în mediul urban, mai ales, în rîndurile „minorităților imperiale”, care tîngesc după vechiul imperiu sovietic și după situația privilegiată a lor din aceea perioadă.

În consecință, mentalitatea, cultura devine nu numai un context al schimbării, dar, mai ales, un obiect al acestei schimbări. Din această cauză, tranziția presupune, întîi de toate o schimbare culturală, însușirea unei noi praxiologii, adoptarea unor strategii de creștere sau supraviețuire cu valențe inovative, debarasarea de mentalitatea lui „*homo sovieticus*”. Neadaptarea valorilor individuale, prin învățare socială poate accentua trauma culturală sau chiar poate conduce spre anomie și spre suspendarea temporară a funcționalității vechilor reglementări, punînd în evidență tendințele antinormative, de negare a oricărui gen de

normativitate în favoarea unei acțiuni care nu mai cunoaște limite și pentru care orice normare este o constrângere.

Există și unele opinii care consideră că nu mentalitatea este argumentul incompetenței liderilor politici și al stării avansate de corupție, ci năravul, deoarece s-a format, în timp, o clasă politica mediocră, cu obiceiuri „capitaliste” specifice, bazate pe hoție și șmecherit, care profită de vocea aproape amuțită a societății civile. Cu toate că societatea totalitară a dispărut, totuși mentalitatea care a fost impusă oamenilor timp de jumătate de secol continua să înflorească însă și astăzi. Ba mai mult ca atât, începând cu perioada în care am obținut independența această mentalitate a reușit să se manifeste din plin fără stinghereală. Se știe că idealul statului totalitar-comunist era egalitatea fără limite și pentru ca ea să fie cu adevărat posibilă era necesar ca indivizii să fie absolut la fel. Din moment ce această viziune nu e una conformă cu realitatea, statului comunist nu îi rămânea decît să obțină această egalitate prin uniformizare după principiul: „bun-rău e al nostru și îl vom trata la fel”.

În această ordine de idei, apare, în mod inevitabil, întrebarea care sînt diferențele majore dintre vechea cultură și cea emergentă? P. Sztompka susține că transformarea efectuată prin intermediul democratizării și marketizării ar trebui să fie dublată de schimbări corespunzătoare ale patternurilor valorice care susțin și oferă posibilitatea de a se manifesta noua ordine¹. Altfel, neadekvarea dintre cultură-instituții poate conduce la blocaje ale funcționării instituționale, la traume culturale, la incoerența reformelor, ceea ce se întîmplă în țara noastră și care periclitează reformele care sînt atît de necesare pentru a depăși caracterul „haosmotic” al tranziției moldovenești.

Am remarcat deja că tranziția postcomunistă de la sistemul totalitarist, de la economia central-planificată la cea de piață este un proces multidimensional, care solicită modificări politice, sociale, instituționale și culturale profunde. Din această cauză, este extrem de problematică imaginarea unei definiții laconice și exhaustive a dimensiunilor fundamentale ale tranziției. În literatura de specialitate sînt elucidate un șir de dimensiuni ale tranziției – tranziția de stat, tranziția politică, tranziția de regim și tranziția socio-economică², tranziția politică, tranziția economico-socială, tranziția de integrare europeană³, instituțională, culturală, economică, psihologică, religioasă, națională (identitară) etc.⁴. În opinia sociologului român D. Chiribucă, „alertarea multidimensionalității schimbării reconfigurează radical cel puțin un plan al cercetării sociale: cel epistemologic. Caracteristica multidimensionalității generează ca și consecință implicită obligativitatea abordării multiparadigmatice... care pot explica complet un

¹ A se vedea: Sztompka, P. *The cultural core of post-communist transformatio*. Op. cit.

² A se vedea: Enciu, N. *Politologie: Curs univ*. Chișinău: Ed. Civitas, 2005, p. 353-355.

³ A se vedea: Varzari, P. *Elita politică din Republica Moldova: realizări și perspective*. Chișinău: CEP USM, 2008, p. 73-91.

⁴ A se vedea, spre exemplu: Chiribucă, D. Op. cit., p. 7.

fenomen social¹. În continuare ne vom referi la unele dintre aceste dimensiuni ale tranziției autohtone, care, în opinia noastră, sînt cele mai caracteristice pentru ea.

¹ Ibidem, p. 2.

Capitolul III. Dimensiunile tranziției moldovenești

1. Dimensiunea economică a tranziției

Tranziția constituie unul dintre cele mai importante evenimente economice petrecute la sfârșitul secolului al XX-lea. Chiar dacă nu a fost elaborată încă o teorie economică a tranziției, există deja preocupări în acest sens. Desigur, un astfel de proces, deosebit de complex, cu multiple implicații nu numai în domeniul economic, dar și în cel politic, social, uman etc., poate fi abordat din perspective diferite, de pe poziții teoretice și ideologice distincte, chiar divergente.

Întrebarea care se pune este dacă elaborarea unei teorii economice a tranziției este utilă sau nu, și dacă da, pe ce bază ar putea fi ea construită. O astfel de teorie este necesară, pornind numai de la faptul că, după unele aprecieri, tranziția în general și tranziția economică, în special, va mai dura în multe țări încă câteva decenii. Pe de altă parte, anumite fenomene economice care au avut loc în trecut, spre exemplu „marea depresiune” sau hiperinflația sînt încă studiate și teoretizate și astăzi, astfel că e normal ca un fenomen care va avea o rezonanță destul de mare în viitor să fie abordat și tratat din punct de vedere teoretic în scopul obținerii unor explicații științifice convingătoare.

În literatura anglo-saxonă termenul care desemnează cel mai des tranziția economică este cel de transformare. Am remarcat anterior că atît tranziția, cît și transformarea fac parte din aceeași clasă semantică și sînt percepute chiar ca sinonime. Totuși, tranziția pare să acopere un fenomen sau proces trecător, o etapă de transformare deosebită. Termenul de transformare are un grad de generalizare ridicat, surprinde ceva permanent, progresiv sau regresiv. O transformare sau schimbare radicală, pe termen limitat, poate să fie concepută drept tranziție.

Literatura dedicată etapei de tranziție economică a fostelor țări socialiste este destul de vastă. Acestei teme î-i sînt dedicate o multitudine de studii care se referă atît la esența transformărilor necesare, cît și a multiplelor aspecte ale ei: economice, sociale, organizatorice, legale etc. Lucrările la aceasta temă, se referă, de regulă, atît la problemele acestei etape, cît și la progresele obținute în efectuarea reformelor economice și sociale.

Una din lucrările cuprinzătoare din acest domeniu este *Raportul anual al BM pentru dezvoltare globală din 1996* sub denumirea de *De la plan la piață*¹. În el sînt descrise transformările care s-au efectuat în țările postsocialiste în procesul tranziției spre economia de piață, punîndu-se un accent pe căile optime ale acestei tranziții și prezentîndu-se primele rezultate, trîgîndu-se concluziile privind cazurile de succes. Ulterior, analiza rezultatelor acestor transformări este prezentată într-o nouă lucrare a BM din 2002² reieșind din experiența acumulată pe parcursul a

¹ A se vedea: *World Bank, World Development Report 1996: from Plan to Market*. Washington DC, 1996.

² A se vedea: *World Bank. Transition: The first ten years (Analysis and lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union)*. Washington DC, 2002.

10 ani de transformări social-politice și economice. Din aceste studii putem concluda că, deși există o diferență mare în situația în care se află statele postsocialiste, trecerea la economia de piață a generat un salt nou în creșterea lor economică. Un rol important în acest proces l-a jucat crearea noilor condiții de activitate a întreprinderilor care au condiționat o mai mare disciplină de producție și utilizarea mai rațională a resurselor disponibile, atragerea noilor investiții și tehnologii. În același timp, se specifică că, este inevitabil de a evita transformările sociale dureroase ce țin de reformele din diferite sectoare, inclusiv și în rezultatul restructurării sectoarelor de producție cu închiderea multor întreprinderi industriale care nu sînt competitive în noile condiții economice. Mai mult ca atît, în unele cazuri, cînd s-a considerat necesar de a menține aceste întreprinderi prin intervenția statului, aceasta a condiționat ulterior apariția unor situații de criză economică. S-a constatat, de asemenea, că reformele în sectoarele de producție și cele sociale necesită să fie promovate concomitent cu dezvoltarea cadrului legal și de management al întreprinderilor.

Un număr considerabil de lucrări este dedicat analizei particularităților tranziției economice din țările din Europa Centrală și de Est. Spre exemplu, acestor probleme i-au fost dedicate materialele *Conferinței internaționale de la Geneva din 1992*¹. Culegerea de materiale a acestei Conferințe reprezintă o prezentare generală a problemelor în cauză în statele Europei Centrale și a posibilităților soluționării lor în contextual tranziției spre economia de piață, în comparație cu politicile economice din țările occidentale. Printre lucrările cu caracter generalizator ce țin anume de problemele ce trebuiau soluționate în statele postsocialiste la etapa tranziției economice poate fi remarcată cea editată la Budapesta în 1996².

La aspectele tranziției economice și reformelor în domeniul economic se referă și materialele pregătite de către *Comisia Economică pentru Europa a ONU*³. În această lucrare se menționează că în domeniul reglementărilor legale, trecerea la economia de piață și la un stat bazat pe drept preconizează efectuarea unui complex de măsuri de reformare nu numai a cadrului regulatoriu, activități care sînt necesare la începutul tranziției. În acest sens, este nevoie de a nu a introduce pur și simplu un nou șir de legi și regulamente ci, de a dezvolta noi principii, politici, instrumente economice, noi standarde și mecanisme și de a asigura implementarea acestora. Din această cauză, se remarcă în această lucrare, în majoritatea țărilor se manifestă o întârziere între dezvoltarea și adoptarea noilor politici și a legilor, a promovării reformelor în domeniu și aplicarea lor eficientă în practică, și, respectiv, - ameliorarea condițiilor de viață a populației din aceste țări.

¹ A se vedea: *Environmental management in a transition to market economy A challenge to governments and Business*. Proceedings of the International Conference. Geneva, 1993 (ed. C.Carraro).

² A se vedea: *The Environmental Challenge for Central European Economies in Transition*. Regional Environmental Center, Budapest, Hungary, 1997, Ed. J. Klarer and B. Moldan.

³ *UN Economic Commission for Europe. Environmental Policy in transition: ten years of UNECE Environmental Performance Reviews*. United Nations. New-York and Geneva. 2003, p. 81.

Însă, un rol destul de important în această privință l-a jucat *Consensul de la Washington* care preconiza pentru țările aflate în tranziție următoarele măsuri: introducerea unei discipline fiscale severe, reformarea cheltuielilor publice, reformarea sistemului de impozitare, liberalizarea ratei dobânzii și a politicii financiare, reforma politicii cursului de schimb, liberalizarea investițiilor de capital străin, liberalizarea comerțului exterior, efectuarea reformelor drepturilor de proprietate, privatizarea rapidă, de reglementarea economiei¹.

Prin urmare, tranziția economică reprezintă procesul amplu și complex de transformări profunde, structurale ale organizării, administrării și desfășurării tuturor activităților economice care stau la baza motivației și funcționării agenților economici. Ea presupune existența proprietății private, a liberii inițiative, a pieții libere, a concurenței etc.

În ceea ce privește abordarea problemelor tranziției economice de către economiști, ei au încercat, de regulă, să extindă teoriile deja elaborate la noile fenomene apărute în cursul tranziției postcomuniste. Cele două curente de gândire, predominante astăzi, nu se deosebesc atât în ceea ce privește modalitățile de interpretare a tranziției, cât, mai ales, a politicilor recomandate pentru a introduce și orienta tranziția la economia de piață.

Adeptii curentul „gradualist” au demonstrat necesitatea unei succesiuni a reformelor, spre deosebire de celălalt curent de gândire, cel al „terapii de șoc”, ai cărui adepți considerau oportună introducerea imediată a tuturor reformelor implicate de tranziția la economia de piață.

Rezultatele practice obținute de diferite țări în reformarea economiei aflate în tranziție, fiind destul de fragile, nu permit o apreciere comparativă de principiu asupra politicilor și strategiilor recomandate de cele două școli. De regulă, în prima perioadă, majoritatea țărilor în care a debutat tranziția s-a optat pentru terapia de șoc (cu excepția Ungariei și Cehiei), treptat ele au abandonat programele care fuseseră elaborate pe această bază și au trecut la elaborarea și aplicarea unor programe și strategii gradualiste.

Este necesar să relevăm faptul că, atât pentru școala gradualistă, cât și pentru cea a terapii de șoc a fost caracteristică că ele au avut același neajuns - slaba argumentare teoretică a măsurilor economice propuse. Este lesne de înțeles că aceste procese economice erau puțin cunoscute și studiate, că implicațiile unor politici economice au fost imprevizibile, însă, în pofida acestui fapt, au fost elaborate strategii care au afectat economia națională și o mare parte a populației din statele care au purces la tranziția economică. Totodată, trebuie să specificăm și faptul că promotorii reformelor economice nu au încercat măcar să argumenteze necesitatea acestora, efectele benefice și cele viceversa care se vor obține, precum și obiectivele finale urmărite.

Putem susține cu certitudine că aceste curente de gândire economică încearcă să promoveze strategii diferite, chiar opuse, utilizând aceeași argumentație teoretică, aceeași

¹ Apud: Crăiuțu, A. *Cheia succesului economic*. În: Revista „22”, 6-12 aprilie 1994.

explicație a unor procese, care sînt totuși deosebite de tot ce a studiat știința economică pînă în prezent. Din această cauză, în literatura de specialitate, a apărut opinia că este bine să se opteze pentru o abordare sistemică a economiei aflată în tranziție, abordare care poate să ofere atît o privire globală asupra tuturor aspectelor pe care le implică în astfel de proces, dar și evidențierea interdependențelor dinamice care se stabilesc între diferitele părți ale economiei în evoluția sa către atingerea obiectivului final.

O abordare sistemică nu poate să nu ia în considerație rezultatele teoretice deja obținute, acestea fiind, însă, integrate într-o teorie de ansamblu privind comportamentul unei economii aflate în perioada de tranziție. Aceasta înlesnește, în mare măsură, demersul cantitativ și elaborarea unor modele economice și cibernetice cu care să se poată studia efectele pe care le-ar avea introducerea diferitelor politici și strategii într-o astfel de economie. Modelarea economiilor în tranziție nu se poate efectua, însă, decît pe baza cunoașterii aprofundate a rezultatelor pe care astfel de economii le-au obținut în perioada anterioară.

Pentru a se putea ajunge la economia de piață se impune înfăptuirea unor reforme atotcuprinzătoare care se vor încheia odată cu construirea și consolidarea noilor structuri și mecanisme specifice economiei de piață, procesele respective însemnînd și încheierea perioadei de tranziție. Totodată, înfăptuirea tranziției nu se poate face de la sine și fragmentar, ci doar pe baza unei modificări de natură instituțională, financiară, juridică. În literatura de specialitate se delimitează patru componente ale reformei economice: stabilizarea macroeconomică, liberalizarea, privatizarea economiei și dezvoltarea unei infrastructuri instituționale corespunzătoare. În același timp, se apreciază ca cele patru componente trebuie să se afle într-o legătură dialectică și pot să se înfăptuiască printr-o asistență externă susținută - financiară, tehnică și umanitară.

Este cert și faptul că trecerea de la un sistem economico-social centralizat de tip socialist la unul cu o economie de piață presupune schimbări radicale în toate sferele vieții sociale. În cadrul acestei transformări radicale, este necesar să se producă modificări de esență în ceea ce privește regulile fundamentale de joc din economie, în mod special, în legătură cu intervenția statului, cu punerea în mișcare și fructificarea forțelor pieței. Toate acestea au implicații majore asupra rolului politicilor sociale în sfera economică a societății. Pe de o parte, noile structuri economice, aflate într-un permanent proces de ajustare, creează o cerere suplimentară de programe sociale, iar pe de altă parte, programele sociale au o influență considerabilă asupra acceptabilității reformelor structurale. Deosebit de importante sînt, de asemenea, schimbările în însăși programele sociale, schimbările legate de viabilitatea lor financiară, de managementul acestora, de impactul asupra pieței forței de muncă și, nu mai puțin important, de susținere a funcției de protecție socială a acestora. Reformele sociale care conduc la o protecție adevărată

contribuie la conversia sistemului economic centralizat într-o economie ce funcționează pe principii de piață, prin realizarea păcii sociale și, prin aceasta, a stabilității politice care are o importanță economică deosebită.

Sîntem de acord cu opinia din literatura de specialitate, conform căreia nu există o teorie generală a transformărilor economice a statelor ce au purces la tranziție, dar există unele instrumente utile a analizei unor probleme aparte. Această poziție este legată, în primul rînd, cu faptul că procesul trecerii de la economia planificată spre economia de piață poartă un puternic specific pentru o țară sau alta, care este determinată de durata și particularitățile trecerii spre socialism și situația politică din fiecare țară. În al doilea rînd, economia din perioada de trecere, spre deosebire atît de cea de piață, cît și de cea centralizată, pe semne că nu reprezintă prin sine o sistemă echilibrată și desăvîrșită cu legități puternice stabile. Foarte mult depinde, în această privință și de oamenii care înfăptuiesc aceste reforme, de nivelul lor de instruire și inspirație în administrarea și dirijarea treburilor de stat. Prin urmare, problemele economiei perioadei de trecere se referă mai degrabă la arta politicii economice, decît la teoria sistemii economice. În această ordine de idei, ar fi fost bine dacă la noi reformele economice ar fi fost realizate de un Leszek Balcerowicz autohton.

Am remarcat anterior că, tranziția de la economia planificată în mod centralizat la cea de piață este un proces multidimensional, care solicită nu doar eforturi de design economic, ci și modificări politice, sociale, instituționale și culturale profunde, ultimele două categorii fiind tot mai importante o dată cu avansarea reformelor economice. Este extrem de problematică imaginarea unei definiții laconice și exhaustive a tranziției, dar credem că aceasta ar putea fi acceptată ca un proces de eliminare a acelor elemente, reguli și relații sistemice care sînt construite nu pe rațiuni economice, ci pe cele ideologice de omogenizare și centralizare, și care împiedică desfășurarea normală a vieții individuale și sociale, care blochează utilizarea rațională a resurselor limitate și care produc factori perturbatori cu impact negativ asupra dezvoltării armonioase a societății¹.

În același timp, noul sistem economic este superior celui pe care îl înlocuiește întrucît prin libertatea economică și prin mediul său concurențial creează condițiile necesare unui progres economic social mai rapid reflectat, în ultimă instanță, în calitatea vieții oamenilor. Dacă ne referim la sistemul economiei de comandă atunci putem aprecia că el nu a reușit să imprime raționalitatea competitivă în utilizarea resurselor, producînd bunuri economice insuficiente în raport cu cererea într-o structură slab diversificată, mai puțin performantă sub aspect calitativ.

Sistemul socialist a cedat în raport cu economia de piață, în primul rînd, datorită

¹ Definiția în cauză nu este aplicabilă în cazul Chinei, unde construirea economiei de piață este însoțită de păstrarea de către Partidul Comuniștilor a controlului politic asupra societății.

contradicțiilor sale interne care l-au erodat permanent, generînd propriul său colaps. Creșterea economică era în declin, productivitatea muncii și a capitalului erau reduse, progresul tehnic se implementa încet, sectorul agricol era înapoiat, iar standardul de viață mediocru.

În această ordine de idei, concepția filosofului Friedrich Hayek cu privire la economia planificată, presupune numeroase argumente aduse în defavoarea sistemului centralizat. F. Hayek este împotriva regimurilor colectiviste deoarece consideră ca fiind inacceptabilă ideea confiscării drepturilor individului de a-și îndeplini propriile interese și scopuri în numele unei bunăstări generale. În opinia lui F. Hayek, ideea socialistă, că putem renunța la aceste legi care au o aplicabilitate generală și ca este de dorit o economie de comandă, reprezintă pretenția fatală¹. Proprietatea, contractul, onestitatea și alte valori, în opinia lui F. Hayek, sînt întipărite în spiritul nostru deoarece funcționează și și-au demonstrat validitatea: ele permit existența unei societăți libere. Este prezumțios a afirma că putem înlocui aceste valori universale cu un consiliu de oameni înțelepți care să ne arate cum să acționăm în fiecare situație particulară și care să ne dirijeze în vederea îndeplinirii unui anume plan social sau economic. Idealurile socialiste ale distribuției și ale eforturilor către scopuri comune pot avea impact asupra instinctelor omenești, avînd în vedere că erau atît de importante în trecutul nostru tribal și de vînătoare. Dar nu pot funcționa în societățile complexe de astăzi, dezvoltate mult dincolo de aria de control a minții omenești.

Pentru F. Hayek orice alunecare a statului în direcția conceperii unui plan centralizat, în care, prin forța lucrurilor, un număr de indivizi nu se regăsesc dar sînt afectați de implicația acestei constrîngerii, constituie un act nelegitim prin ignorarea individului.

Perioada de tranziție de la economia centralizată la piața liberă a însemnat de fapt dorința acută a oamenilor de a trece de la economia de comanda și control a întregii activități economice și sociale la o societate a libertății de acțiune, fundată pe autonomia controlată de democrația colectivității. Se poate afirma faptul că vorbim despre un proces natural de tranziție. „Marea cotitură” are la bază atît argumente de ordin obiectiv, cît și motivații psihosociale și comportamentale puternice, motivații fundate pe dorința de a trăi mai bine a oamenilor. Pînă în 1990 fostele țări socialiste, într-o oarecare măsură, au fost rupte de economia mondială, în primul rînd, din motive politice. Tranziția trebuia să le integreze în economia mondială. Reintegrarea se desfășoară pe diferite coordonate precum: modificarea ierarhiei partenerilor comerciali dinspre CSI spre Europa Occidentală, piața CSI, acordul de la Vișegrad, integrarea în UE.

În lucrarea economistului ungar János Kornai *The Socialist System. The Political Economy of Communism* sînt scoase în vileag principalele probleme ale sistemului socialist

¹ A se vedea: Hayek, F. A. *Infatuarea fatală* (Opere complete vol. 1). București: Ed. Antet, 2003.

pentru a putea înțelege mai departe dorința societăților marcate de acest sistem de a schimba un regim cu economie planificată cu un alt tip de sistem și, anume, cel al economiei de piață.

Asupra problemelor tranziției economice din țara noastră sau referit mai mulți autori¹. După 1991, în Moldova, tranziția s-a dorit a fi un proces de transformări radicale în structurile proprietății și proceselor economice, vizînd trecerea de la proprietatea preponderent de stat la cea preponderent privată, instaurarea concurenței și a liberei inițiative.

Totodată, în urma separării Transnistriei organizată de forțele separatiste pro-ruse cu sprijinul direct al Rusiei, RM a pierdut aproximativ 60 % din potențialul ei industrial, astfel accentuîndu-se caracterul agrar al economiei noastre. În rezultat, s-a reliefat dependența de condițiile naturale, acestea fiind nefavorabile agriculturii în 1992 (secetă) și 1994 (inundații catastrofale). În 1994, din cauza compromiterii recoltei, țara noastră a trebuit să importe grîne în valoare de 48 milioane de dolari americani. În 1991 agricultura asigura 42 % din producția netă a economiei și deținea 36 % din totalul forței de muncă ocupate. Ulterior, în timpul procesului de tranziție, cota parte a agriculturii în ocuparea forței de muncă a atins 45 % (perioada 1996-2003), dar contribuția ei la PIB a scăzut, atingînd abia 25 %.

Am remarcat anterior că, economia moldovenească după 1991, s-a caracterizat inițial printr-o recesiune economică acută care s-a datorat șocurilor interne și externe suferite de pe urma „divorțului de imperiu”, dar și conflictului secesionist din estul țării. Stabilizarea macroeconomică relativă din 1994 nu a însemnat însă și creștere economică. Între 1997-1998 a avut loc o ameliorare economică aparentă datorată reformelor structurale realizate în acea perioadă. Astfel, în pofida mai multor nereușite, pînă în 1998 s-a realizat finalizarea reformei proprietății, valuta națională a fost introdusă, sistemul bancar a fost restructurat și consolidat, piața de capitaluri funcționa, iar bazele pentru reforma agricolă au fost edificate. Aceste tendințe de stabilizare au continuat și după 2000 însă, în cele din urmă, nu a dus la o creștere economică suficientă pentru îmbunătățirea semnificativă a nivelului de trai.

Caracterul violabil al economiei statului moldovenesc, are cauze obiective, cum ar fi clima, geografia, dar și un șir de cauze subiective, cum ar fi structura economiei. O economie nu

¹ A se vedea: Moldovanu, D. *Tranziția: Interdependența transformărilor sistemice și a integrării în economia mondială*. Chișinău: ASEM, 1997; Moldovanu, D. et autres, *L'intégration de la République de Moldova dans l'économie mondiale*. Editions Ant. N. Sakkoulas, 1999; Moldovanu, D. *Economia Moldovei în capcana globalizării și tranziției*. Op. cit.; Prohnițchi, V. *Politicile economico-sociale. Reformele economice*. În: *Tranziția retrospectivă și perspective*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2002; Prohnițchi, V. *Republica Moldova în tranziție: obiective și realizări, mituri și realități sociale*. În: <http://www.e-democracy.md/publication>; Prohnițchi, V. *Moldova și integrarea europeană: culegere de studii ale Institutului de Politici Publice*. Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2004; Prohnițchi, V. *Climatul investițional: provocări pentru noua guvernare*. În: *Priorități de guvernare*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009, p. 151-170; etc.

se poate dezvolta cînd circa 45 % din PIB vine din agricultură, cum era la începutul perioadei de independență, și, în plus, depinde, practic, în totalitate de importul de gaze sau de importul de energie în general. Cînd ai afîtea volatilități, nu ai pe ce-ți întemeia dezvoltarea economică, prin urmare, trebuie să le reduci. Ceea ce s-a întîmplat pozitiv în acești ani este restructurarea economiei – a crescut ponderea serviciilor și s-a micșorat cea a agriculturii, dar a rămas dependența la importul de energie, iar această problemă trebuie soluționată, dacă ne dorim o independență reală. Atîta timp cît se importă resursele energetice aproape în exclusivitate din Rusia, va exista șantaj nu numai în problema transnistreană, dar și în privința opțiunii noastre pro-europene. Despre aceasta ne vorbesc presiunile pe care le face Rusia la negocierile cu privire la încheierea unui nou contract de livrare și a tranzitului gazului cu țara noastră cu scopul de a impune să renunțăm la unele acorduri cu UE în acest domeniu.

Totodată, ne raliem opiniilor specialiștilor în domeniu, care susțin că tranziția economică moldovenească a fost o consecință logică a crizei economice moștenite de la sistemul economic socialist ai cărui parametri nu mai erau în stare să asigure o dezvoltare durabilă. Succesul procesului de tranziție presupune înțelegerea cauzelor și consecințelor acelei crize, adaptarea corpului social și realizarea unei serii de ajustări de ordin politic și instituțional. Destrămarea U.R.S.S.-ului și disoluția sistemului economic și financiar unic, pierderea piețelor garantate de desfacere pentru mărfurile produse în Moldova și necesitatea creării piețelor pe baza standardelor internaționale au produs un șoc în economie. Astfel, între sfîrșitul lui 1990 și sfîrșitul lui 1993 PIB-ului a scăzut cu 43 %. Nivelul producției industriale în 1993 era de 67 % din volumul producției anului 1990. În primele nouă luni ale lui 1994 producția industrială a scăzut cu 31 % comparativ cu aceeași perioadă din 1993. Volumul vânzărilor cu amănuntul din sectorul de stat a scăzut cu 70 % în aceeași perioadă.

Ne raliem opiniilor economiștilor, care susțin că cauzele principale ale recesiunii economice prelungite din RM rezidă în moștenirea economică sovietică, nivelurile scăzute ale urbanizării, subdezvoltarea zonelor rurale, distorsiunile valorice operate în Moldova la sfîrșitul anilor 1980, lipsa resurselor naturale proprii, poziția geografică nefavorabilă, dar și în problemele de securitate datorate, în primul rînd, prezenței unei armate rusești pe teritoriul Moldovei și conflictului secesionist din stînga Nistrului.

Economistul autohton V. Prohnițchi arată, că alegerea modelului de dezvoltare economică este mai indicat pentru analiza succesului reformelor decît dependența de modelul de dezvoltare anterior. Analizînd cerințele minime ale unui model de dezvoltare economică conform *Consensului de la Washington*, autorul menționează că RM a îndeplinit doar parțial

aceste cerințe¹. Mai mult, el consideră că instabilitatea guvernamentală reprezintă un factor pozitiv pentru dezvoltarea economică prin aceea că evită „căderea economiilor” în „capcana sub-reformelor”. Relația dintre nivelul de democrație și succesul reformelor economice este analizată în contextul țării noastre.

Cu referire la starea economiei RM din acea perioadă V. Prohnițchi relevă, pe bună dreptate, că tendințele economice pozitive au fost rezultatul unei „mase critice” de factori structurali care s-au acumulat și care marchează sfârșitul celei mai dificile părți a crizei economice. Totodată el relevă meritele guvernelor de la sfârșitul '90 și începutul '2000 ale instituțiilor financiare internaționale în ajustările structurale și dezvoltarea instituțională. Aceste realizări pozitive au fost compromise de numeroasele greșeli strategice comise de guvernul comunist în perioada '2001-2009, încercarea acestora de a revizui rezultatele „privatizării”, inițiativă care era îndreptată mai mult spre o redistribuire a proprietății private.

Totodată, referindu-se la dimensiunea psihologică a reformelor, el analizează atitudinile paternaliste și colectiviste din societatea moldovenească, atitudini care împiedică apariția unor așa-zise „dispoziții de piață” și care se manifestă prin controlul birocratic excesiv al sectorului de afaceri. În această ordine de idei, el susține, pe bună dreptate, că RM trebuie să învețe din experiența unor state cu dimensiuni și resurse similare, cum ar fi Irlanda și Noua Zeelandă, și care au realizat o creștere economică substanțială într-o perioadă scurtă de timp prin introducerea unor tehnologii avansate, încurajarea investițiilor, creșterea productivității și deschiderea economică. Pentru aceasta este necesar de a înfăptui reformele ce țin de consolidarea sistemului educațional, dezvoltarea zonelor rurale, lupta cu corupția și birocrăția, o administrare mai rațională a asistenței financiare internaționale, încurajarea investițiilor, rezolvarea conflictului transnistrean, modernizarea structurală, care ar asigura o creștere economică durabilă.

Prin urmare, latura economică a tranziției are ca obiectiv principal ajustarea structurală a economiei și edificarea unui nou mecanism de funcționare a economiei naționale care să se sprijine pe proprietatea privată și inițiativa liberă, care să conducă la instaurarea economiei libere de piață. Astfel, în procesul de tranziție inițiat în '90 în țara noastră accentul a fost pus pe aspectele economice legate de construcția economiei de piață: prețuri, salarii, comerț, privatizare, etc. Însă, datorită crizei profunde, principala atenție a fost concentrată asupra stabilizării economiei prin măsuri legate de stăpânirea inflației, de stopare a căderii producției. Programele de stabilizare economică și ajustări structurale au avut consecințe negative asupra majorității membrilor societății, în special asupra categoriilor socialmente vulnerabile.

Pentru populația țării noastre, programele de reformă economică au fost și, din păcate sînt

¹ A se vedea: Prohnițchi, V. *Politicile economico-sociale*. Op. cit.

asociate cu sărăcia. Tranziția economică a condus la consecințe sociale deosebit de grave, mult mai mari decât s-a crezut inițial. Evoluțiile din sfera socială sînt mai puternic determinate de caracteristicile și dinamica mediului economic.

Declinul economic continuu din economia moldovenească din ultimii 20 de ani împreună cu măsurile de privatizare și restructurare au plasat o mare parte din populație într-o poziție precară. Motivele de nemulțumire economică ale populației trebuie rezolvate de AIE pentru a evita ca șansele politice ale proiectului ambițios de reformă să fie umbrite. Diminuarea preconizată a dezechilibrelor economice și restructurarea întreprinderilor vor îmbunătăți perspectivele pentru o creștere susținută a forței de muncă și a nivelului de trai.

După renunțarea la pîrghiile administrativ-birocratice de conducere a economiei de comandă sovietice, fenomene ascunse și înăbușite pînă atunci, ca: inflația, șomajul au răbufnit cu mai multă forță, surprinzînd total nepregătite din punct de vedere psihologic, al mentalității sau mijloacelor de combatere atît populația, cît și autoritățile publice. Un șomaj care depășește anumite limite, în ceea ce privește nivelul, structura, durata, este inefficient, dificil sau chiar imposibil de susținut din punct de vedere economic, intolerabil din punct de vedere politic, proporțiile înalte ale șomajului de durată pot să conducă la marginalizarea celor afectați, la descalificarea lor profesională, la deteriorarea însușirilor productiv-creatoare ale acestora, ceea ce echivalează cu pierderi însemnate și împiedică mersul reformei în țara noastră, evoluția normală a societății moldovenești în ansamblul ei.

Atunci cînd șomajul afectează pe tineri, pe vîrstnici sau pe cei fără calificare, impactul acestui fenomen este și mai puternic asupra vieții sociale, deoarece aceste categorii de populație, fiind mai vulnerabile, suportă mai greu privațiunile și costul său. Tocmai aceste aspecte nu trebuie subapreciate sau ignorate în contextul economico-social actual, în cadrul asaltului pentru înfăptuirea reformei din țara noastră, în cadrul strategiilor și programelor actuale de restructurare și privatizare.

Costul real al șomajului include nu numai sumele destinate pentru plata ajutoarelor de șomaj, ci și valoarea producției și serviciilor care nu se realizează ca urmare a trecerii în șomaj a unor categorii de salariați, valoarea investițiilor făcute de societate pentru pregătirea profesională a acestora, pentru calificarea și respectiv recalificarea lor. Pentru țările cu economii precare sau în tranziție spre economia de piață, securitatea instituționalizată a șomerilor pentru prestațiile regulate pentru șomaj nu îndeplinesc decît un rol limitat în cadrul măsurilor de protecție a acestei categorii de populație. Realizarea unei protecții efective a șomerilor este mai greu de susținut, mai costisitoare pe termen scurt, în țările cu economii sărace, sau mai puțin dezvoltate din punct de vedere economic. Această situație reprezintă una din problemele majore cu care se confruntă și țara noastră în prezent și de care trebuie să țină seama la adoptarea măsurilor politice de

asigurare a protecției sociale a șomerilor în cadrul reformei, care se află într-un amplu proces de desfășurare.

Investigînd profund problema restructurării economiei trebuie, în primul rînd, cunoscute și înțelese procesele ce au loc în perioada de tranziție și făcută o diferență certă între acestea și procesele ce caracterizează o economie liberă, cu un grad înalt de manifestare a liberei inițiative. Multe studii publicate în literatura de specialitate, arată că rezultatul major al reformei în primii ani de după 1991 a fost doar creșterea împrumuturilor și a importurilor din occident, dar nu și a producției interne. Soluția de fond a restructurării o constituie privatizarea, înfăptuită cu discernamînt, dar și pe fundamente economice, financiare, ecologice, urmărindu-se eficiența în toate etapele. Pentru țara noastră restructurarea și privatizarea economiei au reprezentat procese inevitabile pentru crearea condițiilor necesare trecerii la funcțiile economiei libere. Între prioritățile restructurării, un loc important l-a ocupat restructurarea producției naționale, deoarece fără a avea un proces de producție eficient orice economie cade pradă marilor dezechilibre și crizelor economice profunde. Trebuie avute în vedere sectoarele economico-sociale care garantează circuitul economiei naționale, securitatea alimentară, sănătatea populației, progresul tehnico-științific. Este, totodată, esențial să se îmbine eficiența competitivă cu justiția socială, fundată pe un ansamblu coerent de premise, măsuri de politici macroeconomice și de protecție socială, pe trei orizonturi de timp: scurt, lung și de perspectivă.

Sondajul opiniei publice din noiembrie 2011 ne denotă faptul că reformele economice nu și-au atins scopul: la întrebarea: *Cît de mulțumiți sînteți de situația economică de acum din Republica Moldova?* – 43,8 % nu prea mulțumiți, 26,7 deloc mulțumiți, 22,2 nici mulțumiți, nici nemulțumiți, 4,9 destul de mulțumiți, 2,2 nu știu sau nu au răspuns și 0,2 % foarte mulțumiți¹.

Despre succesele sau insuccesele reformei economice în țara noastră putem vorbi efectuînd o comparație cu rezultatele obținute de alte țări din fosta U.R.S.S.. Spre exemplu, în ultimii 7 ani Georgia a înregistrat performanțe importante în ceea ce privește de-dereglementarea și facilitarea dezvoltării mediului de afaceri. Astfel, conform ultimelor estimări realizate de BM pentru anul 2010, indicele care măsoară ușurința în organizarea și derularea afacerilor Georgia se situează pe poziția a 12-ea la nivel mondial, iar RM – doar pe poziția a 90-ea². Schimbările în cauză ce țin de reglementarea mediului de afaceri au exercitat deja o influență directă asupra nivelului de trai în Georgia. În perioada 1999-2009 PIB-ul pe cap de locuitor a evoluat în RM de la 321 la 1515 dolari americani, pe cînd în Georgia de la 613 la 2449

¹ *Barometrul Opiniei Publice* realizat în noiembrie 2011. Op. cit.

² A se vedea: Gîrbu, V. *Evoluții economice în Georgia versus Moldova*. În: Moldova org., 16 februarie 2011.

dolari americani. Prin urmare, avansul în mărimea absolută a PIB-ului pe cap de locuitor a Georgiei față de RM în anul 2009 a ajuns deja valoarea de 934 dolari americani¹.

În concluzie, vom remarca faptul că tendința de aderare a țării noastre la UE va produce o serie de presiuni pozitive la nivel politic și social pentru crearea unei economii funcționale de piață, lucru pe care Moldova trebuie să-l realizeze pentru a cărui consolidare sînt necesare în continuare eforturi destul de substanțiale, deoarece masa critică a transformărilor pozitive care se poate acumula în perioada următoare va conduce la schimbări și transformări structurale la nivel economic și social.

Totodată, tendința spre aderare la UE va exercita presiuni pozitive asupra economiei moldovenești din perspectiva transformărilor sistemice, care va conduce în mod treptat la adaptarea acesteia la mediul dinamic al economiei regionale a spațiului UE. Efectele pozitive de externalizare se vor vedea, mai ales, la nivelul îmbunătățirii practicilor economice, eficienței mediului economic și întării capacității administrative de elaborare a politicilor economice. Evoluția integrării economice a Moldovei în sistemul unic la nivel mondial reprezentat de UE este una organică și va evolua continuu în corelație cu modificările generale ale sistemului economic mondial.

2. Dimensiunea instituțională (sistemică) a tranziției postcomuniste

Pentru a efectua transformările sociale este necesar de a efectua un șir întreg de schimbări instituționale care să conducă spre materializarea scopurilor tranziției. Pentru a realiza aceste obiective este necesar de a ne determina, în primul rînd, ce formă de guvernămînt să acceptăm ca să punem capăt crizelor politice care au existat în ultimul deceniu din cauza schimbărilor introduse în *Constituția RM* la 5 iulie 2000.

Politologul autohton I. Frunțașu scoate la iveală cîteva forme de guvernămînt prin care a trecut statul nostru de la proclamarea independenței: 1) prezidențială – decembrie 1991-29 iulie 1994; 2) semiprezidențială – 29 iulie 1994 - 5 iulie 2000; 3) parlamentară 5 iulie 2000-pînă în prezent², care ne denotă despre caracterul instabil al sistemului politic din țara noastră. Totodată, un alt politolog autohton P. Varzari, consideră că numai în 10 ani (1991-2001) în RM sau succedat trei regimuri politice: 1) regimul prezidențial, care a oferit o clară separație a puterilor între Executiv, Legislativ și Judiciar, conferind un număr mare de atribuții Președintelui țării; 2) regimul semiprezidențial/semiparlamentar în care Președintele ales de întregul popor devine un atribut între puterile statului, lărgiște împuternicirile Guvernului, iar Președintele, în condiții, cu totul specifice poate dizolva Parlamentul; 3) regimul parlamentar în care Parlamentul devine

¹ Idem.

² Frunțașu, I. *O istorie etnopolitică a Basarabiei*. (1812-2002). Chișinău: Ed. Cartier, 2002, p. 435-447.

adevăratul forum politic de guvernare¹.

Trebuie să constatăm că conflictele care apăreau în mod frecvent în '90 dintre Președinte și Legislativ, mai ales, în perioada aflării la putere a președintelui P. Lucinschi, nu vizau atât problemele de ordin strategic, de elaborare a cursului general al politicii interne și externe, ci, mai degrabă, reflectau aspirațiile unor sau altor grupări politice spre a redistribui prerogativele puterii pentru a-și consolida pozițiile lor în stat.

După alegerile parlamentare din 2001, în pofida faptului că schimbările realizate în *Constituția RM* efectuate la 5 iulie 2000 preconizau crearea unei forme de guvernământ parlamentare, în țara noastră s-a instaurat un regim de guvernare deghizat-prezidențială, dat fiind faptul că în condițiile tipului parlamentar de republică, toate capacitățile decizionale *de facto* au fost concentrate în mâinile președintelui V. Voronin. În această ordine de idei, un obiectiv important al AIE trebuie să fie descentralizarea procedurii de adoptare a deciziilor în vederea asigurării prevederii constituționale cu privire la separarea puterilor în stat. Totodată, este destul de important de a recupera timpul pierdut la capitolul funcționării instituțiilor democratice și a economiei de piață prin lichidarea acelei discrepanțe care a apărut în perioada dominației comuniste între intențiile bune și materializarea lor în practică.

Sîntem solitari, în această privință, cu politologii autohtoni P. Varzari și V. Juc, care consideră că criza constituțională din statul nostru și oportunitatea neadmiterii repetării ei în viitor, necesită modificarea tipului de republică, revenind la republica semiprezidențială/semiparlamentară. Aceasta va oferi posibilitatea de a asigura echilibrul dintre principalii actori ai puterii de stat, Președintele să fie ales prin sufragiu direct și liber exprimat de către toți cetățenii cu drept de vot, iar Parlamentul – în baza sistemului electoral mixt, cu împărțirea RM în circumscripții uninominale, dat fiind prezența unei conexiuni mai strînse dintre alegători și Legislativ, sporindu-se astfel gradul lui de responsabilitate².

În pofida faptului că doctrina liberalismului este deseori criticată, în general, statul liberal, prin caracterul său integrator, garantează dimensiunea sa socială. Statul trebuie să fie liberal în ceea ce privește construcția instituțională, garantarea libertăților cetățenești și performanța politicilor sale, și social în ceea ce privește modul în care bunăstarea, rod al acumulării de avuție, se regăsește în casele unui număr cît mai mare de oameni. Viziunea liberală asupra statului de drept, consideră că statul are un rol important în societate, dar acest rol trebuie redimensionat, în funcție de criteriile eficienței și onestității. Statul liberal se întemeiază pe principiul libertății, al inițiativei private, al competiției corecte și al garantării proprietății,

¹ Varzari, P. *Elita politică din Republica Moldova: realități și perspective*. Chișinău: CEP USM, 2008, p. 51-52.

² Varzari, P.; Juc, V. *Un studiu al tipurilor și funcționalității regimurilor politice (Cazul Republicii Moldova)*. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2009, nr. 3 (151), p. 64.

permițînd într-un mod eficient aplicarea acestora în sensul sporirii bunăstării individuale și al sustenabilității politicilor publice.

Este adevărat că componenta asistențială a statului, care astăzi a ajuns la un nivel fără precedent, a dus la menținerea unei mari părți a populației din țara noastră la limita sărăciei, permițînd partidului aflat la putere să dispună de o masă de manevră electorală întreținută prin sistemul „pomenii” distribuite din resursele obținute de la segmentele productive ale societății. Componenta clientelară ține de satisfacerea intereselor clientelei politice prin cheltuieli, investiții și achiziții publice necontrolabile și nerentabile pentru societate, dar extrem de profitabile pentru gruparea politico-financiară aflată la putere. De aceasta s-au folosit din plin comuniștii în cei aproape 9 ani de guvernare.

În aceste condiții, deosebit de grave sînt deficitele de natură instituțională. Construcția instituțională este una dintre cele mai importante teme ale tranziției. Nici capitalismul și nici democrația nu pot fi consolidate și funcționale fără o construcție instituțională solidă. Dificultatea constă în aceea că modelarea instituțională necesită voință politică și viziune strategică, dar și un anumit temei cultural, fără de care instituțiile nu prind viață. Cel mai ușor lucru, în ceea ce privește o instituție, este să o creezi. Poate că tocmai de aceea tentația proliferării instituționale este atît de mare.

Cel mai acut deficit de natură instituțională se observă în modul de funcționare a statului, pe motiv că în condițiile în care ar trebui să fie garant al liberei competiții și al egalității de șanse, al funcționării corecte și libere a piețelor, statul devine, dimpotrivă, un factor perturbator. El introduce o seamă de distorsiuni în mecanismul de funcționare a piețelor, generează blocaje economice, deturneză fondurile publice în interesul îngust al clientelei politice. Deficitele instituționale sînt strîns legate de exercițiul defectuos al autorității.

Redimensionarea rolului statului, prin reducerea rolului său ca agent economic și diminuarea ponderii sale decizionale, precum și întărirea rolului său de garant al drepturilor constituționale și al bunei funcționări a piețelor constituie fundamentul opțiunilor noastre pentru o nouă economie.

Destul de actuală este pentru noi și problema compromisului juridic, care poate fi obținut dacă în norma de drept sînt, într-o măsură egală, luate în considerație toate interesele din sfera respectivă a reglementării de drept, cu scopul ca nimeni să nu obțină privilegii față de alții și, realizarea unui sau altui interes să nu producă prejudicii altor interese. Spre exemplu, oferind unor sau altor subiecți ai dreptului avantaje în favoarea altora în acele sfere ale activității lor în care ei pot soluționa mai lejer anumite obiective sociale importante, legiuitorul trebuie să coordoneze aceste drepturi prin obligațiuni suplimentare, ce vor fi echilibrate în mod semnificativ.

În anumite cazuri, adoptarea unor decizii juridice, în favoarea unor sau altor grupuri sociale, trebuie să fie însoțite, nu numai prin înaintarea față de ele a unor cerințe sporite, dar și prin anumite compensații pentru acei, interesele cărora pot să fie afectate în rezultatul deciziei în cauză. Un exemplu elocvent, în această ordine de idei, a subestimării de către legiuitor și de către structurile puterii de stat a acestei logici a tratării problemelor sociale a devenit practica privatizării, în rezultatul căreia o mică parte a societății a obținut priorități enorme, care nu au fost echilibrate, cât de cât, cu niște cerințe sporite față de noii proprietari și cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

În statele cu un sistem democratic bine dezvoltat sînt elaborate structuri integre de coordonare a intereselor sociale și a soluționării conflictelor sociale. Aceste mecanisme trebuie să se fundeze pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societății și să includă, în opinia noastră, următoarele principii:

1) este necesar ca activitatea partidelor politice să fie îndreptată spre depistarea în diversele interese de grup și corporative ale societății civile a acelui început comun și semnificativ, care poate fi plasat la baza politicii statale și a legislației;

2) tehnologia procesului electoral în cadrul căruia atenția socială este canalizată spre interesele sociale semnificative ale unor sau altor grupuri sau straturi ale societății să asigure protejarea acestor interese de către partidele sau candidații respectivi;

3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziții social-politice existente în societate (audieri parlamentare, cooptarea părților interesate în grupurile de lucru; expertiza socială, științifică și departamentală etc.);

4) procesul de elaborare a legilor, care se finalizează cu adoptarea unui act legislativ, trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul de intensitate a ei. Acest model democratic al procesului de elaborare și consolidare legislativă a interesului transformator și adoptarea pe acest fundal a unei legislații ce va fi determinată din punct de vedere social trebuie să devină viabil și pentru statul nostru.

Totuși, conform opiniei filosofului român al dreptului din perioada interbelică M. Djuvara „ideea fundamentală care stă la baza dreptului este respectul demnității omenești, respectul omului față de om, cu simpatia față de semenii, prin urmare respectarea tuturor drepturilor lui legitime, adică a acelor care nu reprezintă încălcarea libertății celorlalți”¹. Tot în această ordine de idei, filosoful francez al dreptului Ph. Malaurie remarcă că „legile sînt formale, abstracte, schematice, justa lor aplicare cere o anumită adaptare; această adaptare o constituie echitatea, care poate să ajungă, în cazurile neprevăzute în mod expres de legiuitor, pînă la a

¹ Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului*. Vol. II. București: Ed. Librăriei SOCEC&Co., societate anonimă SA, 1930, p. 78.

sugera norme noi”¹.

În societatea contemporană o mai mare popularitate o obțin acele norme de drept, care emană din echitatea morală și au scopul de a asigura o anumită echitate și egalitate socială și economică a oamenilor. În această ordine de idei, în prezent, este apărută teza despre necesitatea garanțiilor dreptului la muncă, la studii, la standarde unice de viață. Această problemă este destul de actuală și pentru RM. Într-adevăr, standardele corespunzătoare ale deservirii medicale și posibilitățile de instruire trebuie să aparțină fiecărui copil prin naștere. Din păcate, realitatea nu este așa și posibilitatea societăților de a atinge aceste scopuri în diverse țări este diferită. În afară de aceasta, amplificarea exagerată a momentului egalitar-nivelator al normelor de drept și atribuirea responsabilității din partea statului pentru materializarea acestor norme, societatea riscă să piardă măsura necesară a libertății, oamenii își limitează posibilitățile lor social-economice.

Investigând problema relației etică-drept, Al. Sava² a scos la iveală un șir de probleme destul de actuale și stringente pentru activitatea legislativă din țara noastră. Într-adevăr, ideologizarea masivă a societății, limitarea accentuată a accesului la cultura universală și la valori promovate de țări cu tradiție democratică, crearea de avantaje celor care au servit regimul totalitar a dus la aceea că ideologia în acest mod practică a ajuns să se substituie oricărei morale. În consecință, a apărut o moralitate dublă, care continuă să afecteze în mod grav condiția umană și în prezent. Toate acestea s-au imprimat zeci de ani în mentalitate, judecată, în raționament, transformându-se în conduită, ce afectează într-un grad înalt capacitatea de a delimita binele de rău. Prin urmare, este absolut greșită instalarea în funcții de comandă și, implicit, apelarea la elaborarea noilor legi la persoane al căror sistem de valori etice a fost și este influențat de o asemenea metamorfoză.

Un rol important îl joacă în această situație testul universalității normelor care este făcut, după filosoful german Iu. Habermas³, de ansamblul celor care participă la discuție care examinează în ce măsură norma are sau nu o valoare universală. Poate fi ea aprobată în mod rațional și fără nici un fel de constrângere de toți participanții actuali și potențiali la discuție, de toți cei vizați, într-un fel sau altul, de aceste norme? Iu. Habermas ajunge la concluzia că numai acea normă este rațională care poate face obiectul unui consens universal, deoarece acesta este principiul democrației. Dacă, în urma discuției, deschisă tuturor, norma examinată se dovedește a susține interesul tuturor, atunci ea poate fi adoptată. Dacă nu, ea trebuie respinsă ori cel puțin

¹ Malaurie, Ph. *Antologia gândirii juridice* / Traducere din franceză de Doina Jela-Despici. București: Ed. Humanitas, 1997, p. 39.

² Sava, Al. *Relația etică-drept ca domeniu de cercetare în filosofia dreptului*. În: *Revista de Filosofie și Drept*, 1993, nr 1, p. 53-55.

³ A se vedea: Habermas, Iu. *Conștiința morală și acțiune comunicativă* / traducere Gilbert Lepădatu. București: Ed. ALL, 2000, p. 56-60.

modificată. Discuția prin care se poate ajunge la un consens trebuie neapărat să fie purtată conform unei reguli: trebuie să fie, în primul rând, o discuție de tip argumentativ. O normă nu poate fi legitimă decât dacă a trecut prin filtrul argumentației, astfel nu este, cel puțin din punct de vedere moral, validă. Omul contemporan este educat într-o mentalitate democratică și el caută nu numai să-și impună punctul de vedere, ci și să-i convingă pe ceilalți. El este orientat spre o discuție de tip argumentativ. Aceste afirmații au o importanță deosebită pentru activitatea legislativă de la noi din țară, care trebuie să fie axată și ghidată de testul universalității și raționalității normelor de drept adoptate, și nu de ideologia sau apartenența la unul sau alt partid politic.

Așadar, în procesul elaborării normelor juridice este necesar de a ține cont de faptul că normele de drept își relevă ineficiența, mai devreme sau mai târziu, dacă nu intră în concordanță cu o moralitate corespunzătoare, care să-i asigure impactul real și așteptat la nivelul conștiinței individuale a fiecărui om. În pofida faptului că în perioada de tranziție dreptul determină morala, totuși, prin legile adoptate, trebuie să recunoaștem, treptat, rădăcinile firești ale codului moral, ale valorilor morale general-umane care au fost atîta vreme calomniate, negate și deformate în mod conștient de către regimul totalitar. Prin urmare, un imperativ al timpului constă în necesitatea implementării în conținutul normelor de drept a unor dimensiuni morale.

Totodată, în procesul de elaborare a normelor sociale, mai ales a celor de drept, legiuitorul trebuie să ia în considerație nu numai existența unor astfel de stereotipuri, ci și să introducă în normele sociale exigențe, care nu ar produce emoții negative, ci emoții pozitive. Este foarte important de a anticipa posibilitatea creării condițiilor pentru neutralizarea emoțiilor negative, a indignării, protestelor, ca să nu se producă intensificarea fenomenelor sociale negative în rezultatul adoptării unor astfel de norme (spre exemplu, legea cu privire la lupta împotriva alcoolismului în fosta URSS, actul normativ cu privire la interzicerea second-hand-ului sau legea cu privire la interzicerea comercializării unor mărfuri în bază de patent adoptate în RM etc.). Legiuitorul nu poate să ignoreze faptul că emoțiile apărute odată cu intrarea în vigoare a unei norme sociale (legi) pot să se manifeste în calitate de sentimente plăcute sau neplăcute, de satisfacție sau insatisfacție, dacă ele vor fi susținute sau vor trezi proteste, dacă ele vor fi simțite în procesul realizării atât a unor acțiuni personale, cât și prin acțiuni colective. Izvorul unor astfel de sentimente poate fi nu doar comportamentul ca atare, ci și normele sociale. Influența emoțiilor în realizarea normelor de conduită socială a oamenilor este deseori esențială, ceea ce ne demonstrează cu lux de amănunte și exemplele enunțate mai sus. Prin urmare, există o necesitate imperioasă de a efectua un studiu al locului și rolului emoțiilor în conservarea normelor sociale semnificative.

În acest context, creșterea rolului începuturilor morale în viața socială, sporirea rolului

factorului moral în activitatea umană nu constituie un proces mecanic al înlocuirii sferelor juridice ale reglementării cu cele morale. Acest imperativ poate fi realizat în urma unei interacțiuni complexe a normelor morale cu cele juridice, în cadrul căreia se manifestă tendința sporirii rolului criteriilor și evaluării morale în reglementarea juridică, a acțiunii lor asupra proceselor administrării, educației și a întregii activități vitale a oamenilor. Totodată, sporirea curentă a rolului și importanței normelor morale nu vine în contradicție cu o altă tendință, cea a creșterii rolului normelor juridice în administrarea, organizarea și reglementarea comportamentului uman în toate sferele vieții sociale, asigurarea dominației legii în procesul devenirii și funcționării statului de drept.

În același timp, o guvernare a judecătorilor, care pot lua decizii la comandă, sau în interesul unor grupuri de oameni reprezintă o temă de reflecție foarte actuală, mai ales în condițiile noastre, când judecătorii se folosesc de statutul asigurat de art. 116 (1) al Constituției R. Moldova, lor fiind garantată independența, imparțialitatea și inamovibilitatea. În literatura de specialitate sînt enumerate variantele evolutive ale statului de drept¹: statul de drept în sens tare (propriu doctrinei liberale, implică acele mecanisme constituționale care împiedică exercițiul arbitrar, abuzul și exercițiul ilegal al puterii. Totodată, sînt scoase la iveală și mecanismele funcționale cele mai semnificative: controlul puterii executive de către cea legislativă, controlul parlamentului de către o curte jurisdicțională care să se pronunțe asupra constituționalității legilor, o autonomie relativă a formelor de guvernare locală față de guvernarea centrală, o magistratură independentă de puterea politică; statul de drept în sens slab (statul nedespotic, condus de legi, nu de oameni); statul de drept în sens foarte slab (cel kelsenian, conform căruia, odată instituită ordinea juridică a statului, orice stat devine stat de drept. Însă, în realitate, trebuie asigurată dominația legii, nu a celor care aplică legea. Altfel intenția generoasă a statului de drept degenerază un stat polițienesc care este statul bazat pe excesul de legalism. Creșterea volumului normativ juridic se află într-o relație de proporționalitate inversă cu gradul de libertate individuală și colectivă deoarece crește volumul normativ, se restrînge libertatea, se diminuează volumul, crește gradul de libertate. Substituirea dreptului, a legii cu instituția care o aplică, lipsa de control asupra celei de a treia puteri în stat, a puterii judecătorești, poate aduce daune dintre cele mai mari societății.

Din această cauză, este necesar de efectuat o reformă cardinală a justiției. Inițial ea a fost efectuată cu circa un deceniu în urmă, dar nu a fost încheiată și astăzi există o necesitate stringentă de o reforma ca ea să corespundă rigorilor europene. Fiind un element de maximă importanță pentru tranziția democratică, această reformă a fost plasată, de către *Consiliul*

¹ A se vedea, spre exemplu: Bobbio, N. *Liberalism și democrație*. București: Ed. Nemira, 1998.

Europei, pe lista priorităților-cheie pentru monitorizare. Procesele judiciare sînt frecvent politizate și invadate de influența factorilor politici, ele sînt adeseori amîinate, iar corupția e endemică. Totodată este știut că sistemele judiciare și penale efective și imparțiale și pot juca un rol important în reducerea crimei și consolidarea justiției și stabilității sociale. Prin urmare, este necesar de a asigura transparența justiției pentru a da încredere cetățenilor în justiție, prin stabilirea unui program de luptă contra corupției în cadrul sistemului judiciar.

Recent *Ministerul Justiției* a demarat procesul de implementare a *Strategiei de reformare a sectorului justiției pentru anii 2011-2016*, care a fost adoptată la 25 noiembrie 2011 și a intrat în vigoare la data publicării în Monitorul Oficial nr. 1-6 din 06.01.2012. În conformitate cu prevederile Pilonului 7, *Ministerul Justiției* inițiază formarea grupurilor de lucru, care vor coordona și monitoriza implementarea fiecărui pilon din *Strategie*. Astfel, la etapa dată se vor forma 6 grupuri de lucru pentru coordonarea implementării primilor șase piloni din *Strategie*. În fiecare din cele 6 grupuri de lucru, pe lângă reprezentanții instituțiilor-cheie responsabile de implementarea *Strategiei*, vor fi și cîte 2 reprezentanți permanenți din partea organizațiilor societății civile, care au o experiență relevantă obiectivelor urmărite de respectivul pilon din această strategie.

Scopul declarat al *Strategiei* este edificarea unui sistem de justiție accesibil, eficient, independent, transparent, profesionist și responsabil față de societate, care să corespundă standardelor europene, să asigure supremația legii și respectarea drepturilor omului. Factori determinanți pentru promovarea reformei au devenit nivelul scăzut al încrederii în justiție din partea societății, percepția *quasi*-generală a gradului avansat de corupție în sectorul justiției, crearea unui mediu favorabil pentru creșterea economică și a investițiilor, precum și aspirațiile europene ale statului nostru. Astfel, pentru combaterea și prevenirea corupției, urmează să fie aplicat un set mult mai strict de criterii de eligibilitate pentru funcția de judecător, promovat principiul toleranței zero pentru infracțiuni de corupție în sistemul de justiție și, totodată, majorate salariile magistraților.

În această ordine de idei, putem spune cu certitudine că intențiile și scopurile și de această dată sînt bune, dar nu există încrederea că ea va fi realizată, din simplul motiv, că clasa politică, reprezentanții partidelor politice nu vor să piardă controlul asupra justiției. Și în această privință, trebuie ca ei să ajungă la un consens și să nu mai încerce să partajeze funcțiile unor sau altor instituții judiciare.

Dictonul „Drumul spre iad e pavat cu bune intenții” se potrivește în această situație și pentru noi, deoarece bunele intenții pot fi deturnate din cauza nechibzuinței noastre. Toate acestea se pot întîmpla, din simplul motiv, că etica celor care înfăptuiesc justiția este

„utilitaristă” deoarece ei acționează deseori conducându-se de următoarele principii: să fii bun dacă asta îți aduce folos, să nu fii rău dacă nu e neapărată nevoie, dar să fii foarte rău dacă cineva te supără puțin sau stă în calea dorințelor tale. În această ordine de idei, M. Djuvara scria că dreptul întreg este punerea în acțiune a moralității în așa fel încât fiecare personalitate să-și poată desfășura activitatea nestânjenită și în condițiile cele mai prielnice în societate, fără să încalce libertățile celorlalți¹. Legea nu poate fi imorală, însă aplicarea ei de către judecători în mod tendențios și utilitarist compromite și discreditează activitatea lor. Cu alte cuvinte, ca să cunoască binele, judecătorii noștri trebuie să înțeleagă răul înainte.

Trebuie să înțelegem că orice reformă instituțională trebuie să aibă o finalitate certă: să introducă în societate principiul echității (dreptății), care dintotdeauna a fost un obiectiv al poporului nostru. Nu înzădar, spiritul de dreptate a fost cultivat de proverb, care mai exprimă și îndoiala despre spiritul dreptății, adică faptul că nu întotdeauna dreptatea este aceea care învinge. Astfel că: „Judecata e oloagă când lipsește în cap o doagă”, sau: „Judecata nu o poți face cu lopata”, căci: „Pînă la judecata lui Dumnezeu te mănîncă sfinții”, ori „Cînd banul te strînge de gît, ca gîdele cu ștreangul, nu poți cuvînta nici grăi dreptatea întreagă”².

Orice construcție instituțională trebuie să aibă în centrul ei instituția numită cetățean. Compatibilizarea acestei dualități dintre individ și persoană, dintre cultură și piață, dintre competiție și comunicare este esențială în demersul nostru ideologic. Căci, în cele din urmă, finalitatea este aceea de a transforma radical un sistem care îl consideră pe om un interlocutor pasiv, supus egalitarismului și populismului, într-un alt sistem, unde instituția fundamentală este cetățeanul, ale cărui prestigiu și bunăstare devin pentru toate celelalte instituții criteriul fundamental al bunei funcționări și al bunei cuviințe.

În linii mari, tranziția sau transformarea postcomunistă a însemnat, în esență, un amplu proces de schimbare instituțională. Acest proces are două fațete: una cuprinde schimbările ce au urmat deciziilor macro-actorilor; alta relevă schimbările „spontane” produse necoordonat sau neintenționat în cadrul noului context societal creat după căderea Zidului Berlinului. În primul caz vorbim de reformă instituțională, care presupune o abordare analitică „de sus în jos”. În cel de-al doilea caz ne referim la procese de tip „tranziție spontană” care presupun o strategie de analiză „de jos în sus”. Însă, fie că privim schimbarea instituțională ca proiect inițiat de elite (reformă), fie că o privim ca produs al comportamentelor colective (tranziție sau transformare spontană), trebuie considerat faptul că ambele planuri sînt fațete ale aceleiași monede și că acestea sînt interdependente. Nimeni nu poate susține cu certitudine că deciziile politice îndreptate spre reformă sînt adoptate fără nici o influență a presiunilor venite de jos și nici că

¹ Djuvara, M. Op. cit., p. 47.

² Vetișanu, V. *Deschideri filosofice în cultura tradițională*. București: Ed. Eminescu, 1989, p. 273.

reforme, odată implementate, vor conduce la un rezultat unic, independent de configurațiile sociale ale maselor, care sînt, în fapt, ținta proiectelor de reformă. Unii autori văd cele două planuri ca aflîndu-se într-o situație de tip joc cu sumă nulă, absența unuia fiind compensată de extensia celuilalt.

Tranziția a generat transformări majore în economie, justiție, educație, sănătate, apărare, protecția mediului, în domeniul fiscalității, a avut loc o reformă monetară, sistemul de proprietate s-a modificat radical, instituțiile vechiului regim, bune sau rele, au dispărut în mare parte, mutații semnificative s-au produs în plan social și demografic, sistemele de valori au fost reconsiderate, istoria a fost rescrisă, relațiile geo-strategice s-au modificat, cam tot ce se putea schimba a fost schimbat.

Adevărul este că sistemul de organizare administrativ teritorială s-a dovedit o „nucă tare” pentru politicienii tranziției din diferite țări, care în diferite momente au abordat această problemă. Spre exemplu, în țara noastră la sfîrșitul '90 s-a produs o reformă administrativ-teritorială trecîndu-se la județe, care a funcționat numai cîțiva ani, deoarece după ce comuniștii au venit la putere, în anul 2003 ei au efectuat o antireformă, revenind la raioane. În România se discută problema reorganizării administrative și se intenționează să se efectueze o reformă administrativ-teritorială care preconizează trecerea de la 40 de județe la cel de 8 regiuni mari și puternic dezvoltate deja de circa un deceniu, dar lucrurile nu se mișcă în direcția cuvenită din cauza intereselor politice a unor sau altor partide care pot pierde influența asupra electoratului în urma acestei reforme.

Trebuie să remarcăm, că guvernarea comunistă nici ea nu credea că revenirea la raioane ar putea contribui la soluționarea problemelor economice, politice și administrative, dar a insistat asupra acestei schimbări, date fiind promisiunile pe care le-a făcut în campania electorală. Acest lucru s-a realizat în pofida existenței unei tendințe generale europene, de constituire a unor regiuni mari și puternice. Din această cauză, revenirea RM la raioane mici, de tip sovietic, a fost lipsită de orice logică. Reforma administrativ-teritorială realizată de guvernarea comunistă în martie 2003 avea scopul ca odinioară să creeze decupaje care să servească eficientizării controlului și punerii în practică a sarcinilor de plan și a reformelor economice. Această antireformă are și astăzi un impact negativ asupra administrației publice locale din la noi din țară. Costurile directe ale acestei reforme, ce a însemnat revenirea de la 9 județe la 32 de raioane, au costat peste un miliard de lei, iar cheltuielile de întreținere au crescut cu 51 %.

O reorganizare administrativ-teritorială corectă și bună nu este neapărat una perfectă din punct de vedere al unor criterii de natură tehnică, ci una care ajunge să fie acceptabilă, convenabilă pentru toți locuitorii unei țări. În plus, ea nu se face pentru prezent, ci mai ales pentru viitor ceea ce presupune o gîndire prospectivă și o bună înțelegere a tendințelor și

schimbărilor din societate. Ea trebuie să poată demonstra că aduce beneficii unor categorii și segmente sociale cât mai largi și numeroase și, în orice caz, nu ar trebui să aducă prejudicii altora. Cu alte cuvinte, o reorganizare care servește unora în detrimentul altora nu poate fi una bună.

Este evident faptul că, astăzi este necesară o reorganizare organizării administrativ-teritoriale, dar aceasta poate fi realizată numai după 2016. Pentru următorii patru ani, după alegerile locale generale din 5 iunie 2011, nu poate fi efectuată o reorganizare a raioanelor existente în unități administrativ teritoriale mai mari și nici lichidarea primăriilor cu o populație de pînă la 1500 de locuitori. Această reformă nu poate fi efectuată fiindcă *Codul Electoral al Republicii Moldova* prevede că durata mandatului alesului local este de 4 ani, termen care nu poate fi redus de autoritățile publice centrale, pe motiv că *Curtea Constituțională* s-a pronunțat deja pe marginea acestui subiect.

Între timp, e nevoie de a scoate din impas *Legea privind descentralizarea administrativă* care, deși adoptată în 2006, este nefuncțională și astăzi. Iată de ce e necesară elaborarea și implementarea efectivă a *Strategiei Naționale de Descentralizare*. Un asemenea document de politici are tot potențialul să ducă la o descentralizare reală, de rînd cu o mai bună cooperare între administrația centrală și cea locală. Astăzi această strategie este la etapa consultărilor publice și urmează a fi supusă spre aprobare Guvernului și Parlamentului RM. Prin urmare, abia către 2016 ne putem aștepta la o descentralizare autentică, cînd este termenul-limită de implementare a acestei strategii. Astfel, potrivit proiectului ei, fiecare competență transferată la nivel local va fi corelată cu resursele materiale, financiare și umane necesare pentru exercitarea acesteia, deoarece autonomia locală este condiționată, în primul rînd, de existența autonomiei financiare.

Reforma administrativ-teritorială este necesară pentru a micșora numărului unităților administrative teritoriale pentru crearea unor structuri administrative de „nivel european”, capabile a se transforma în „colectivități teritorial-locale puternice”. Pentru aceasta este nevoie de a efectua un studiu care să-și propună să clarifice unele dintre aceste probleme și să ofere o soluție alternativă, un model, viabil de optimizare a hărții administrativ-teritoriale a statului nostru în concordanță cu criteriile de regionare folosite în țările UE.

Sîntem de acord cu opinia lui D. Chiribucă, care susține „că, dincolo de determinantele sale instituțional economice actualul proces de tranziție ... reprezintă un proces de tranziție culturală”¹. Reieșind din acest postulat teoretic ne vom referi în continuare la problemele dimensiunii morale a tranziției care este destul de importantă pentru a schimba mentalitatea și cultura oamenilor, iar prin ele și comportamentul lor.

¹ Chiribucă, D. Op. cit., p. 135.

3. Dimensiunea morală a tranziției autohtone

3.1 Izvoarele moralei în societatea totalitaristă

Între 1944 și 1991, țesutul moral al societății tradiționale basarabene care reușiseră să se integreze deja în spațiul românesc în perioada interbelică a fost sfârșit în urma instaurării brutale a unei noi morale comuniste dominante fundată pe principiul de clasă. Această morală, elaborată de partidul bolșevic, a sfârșit prin a coincide cu sfera oficială a vieții publice. Ea și-a găsit o expresie canonică în așa-numitul *Codul moral al constructorului comunismului*. Conținutul „decalogului” comunist pentru care au optat ideologii partidului bolșevic necesită astăzi pentru cei care nu au trăit în epoca comunistă anumite explicații. Este vorba, în primul rând, despre un cod moral, adică despre o convenție umană, lipsită de orice legătură cu transcendența vreunei revelații. Totodată, este interesantă asocierea, aparent supraabundentă inutilă a expresiilor, între noțiunea de etică și aceea de echitate. În mod normal, echitatea este o valoare etică ce rezultă din experiența morală, care „este o comportare fondată pe respectarea riguroasă și reciprocă a intereselor, drepturilor și datoriilor fiecăruia, precum și satisfacerea, în mod egal, a acestora”¹. În același timp, echitatea este un principiu ce reglementează relațiile dintre oameni în ceea ce privește repartizarea valorilor sociale, care sînt concepute în cel mai larg sens – libertate, posibilități benefice, semen ale prestigiului și respectului etc. În cazul acestui cod echitatea funcționa ca interfață între nomenclatura comunistă și restul societății. Astfel, morală îi privea numai pe membrii partidului comunist, în timp ce echitatea definea relația acestora cu „masa celor neinițiați”. Premisa raționamentului oficial al moralei comuniste era următoarea: numai un comunist poate avea un comportament etic, deoarece el a beneficiat de „iluminarea marxistă” înțeleasă ca emanație a „adevărului obiectiv”. Tocmai pentru că și-a depășit semenii rămași în beznă unor concepții retrograde, comunistul avea datoria de a-și proclama superioritatea în mod echitabil. Astfel a fost constituită imaginea eroică a așa-numitului „comunist de omenie”. Portretul lui implica dozajul optim între curaj și demnitate, fermitate ideologică și putere de persuasiune, exemplu personal și spirit de sacrificiu, competență multilaterală și modestie. Este evident că, uneori așa oameni se întîlnesc în viața reală, dar comuniștii educați în spiritual principiului de clasă nu puteau să întrunească astfel de facultăți morale autentice.

Pe lângă dezamorsarea morală, procesul de transformare în om de tip nou se funda pe reacția de supunere în fața autorității, pe nevoia de apartenență și pe frică. Sistemul totalitar comunist a utilizat teroarea, memoria terorii și potențialul terorii ca instrumente de control asupra societății și oamenilor.

Codul moral al constructorului comunismului a beneficiat de o difuziune școlară și

¹ Capcelea, V. *Etica și conduita umană*: man. pentru instituțiile de învăț. sup. Chișinău: Ed. Arc, 2010, p. 195.

mediatică invers proporțională cu creditul sau real. Dar, oricât ar fi fost de discreditat la nivel psihologic sau intelectual, acest cod a funcționat ca un instrument represiv de contraselecție. El a fost „buchia” de care se conduceau reprezentanții nomenclaturii comuniste sau cei care aspirau să intre în rândurile ei.

O a doua sferă a moralei din această perioadă a cuprins tradiția civilă a societății. Este vorba despre acele valori și norme de conduită de origine aristocrată, care sau implementat în societatea românească și au luat o circulație semnificativă, începând cu a doua jumătate a secolului XIX. Din punct de vedere etic, acest set de valori coincidea cu sfera bunului simț. Practic, românul de familie bună - mai cu seamă cel din mediul urban - purta cu sine o cultură a convivialității, adică o artă a dialogului și o tehnică a ospitalității fondate pe sinteza umanistă dintre moștenirea bizantină și iluminismul apusean.

Un exemplu elocvent, în această ordine de idei, o constituie tradiția ospitalității care a apărut în epoca primitivă în calitate de mecanism al depășirii izolării dintre triburi, de lărgire a contactelor dintre ele. Ospitalitatea presupune mărinimie, prietenie, dorință de a acorda ajutor omului străin căzut la nevoie, care a nimerit într-un mediu necunoscut. Ulterior, în condițiile societății bazate pe antagonisme dintre diferite grupuri sociale această tradiție o dobândit un caracter „comercial”, de serviciile căreia puteau beneficia numai oamenii cunoscuți. Dar, în același timp, s-a păstrat și ospitalitatea maselor populare, care a acumulat în ea cele mai umane trăsături ale tradiției ospitalității. A găzdui un străin, oferindu-i toate onorurile casei, a respecta bunele maniere, a-ți supraveghea cu un strop de pedanterie ținuta exterioară, a nu leza sensibilitatea celorlalți - iată tot atâtea atitudini care au persistat și după „eliberarea” sovietică din 1940 și 1944, fiind însă obligate să se restrângă în spațiul privat al raporturilor umane. Sub aspect social, adepții acestei morale a „omului civilizat” erau reprezentanții elitelor pe care partidul comunist a încercat și, în mare parte, a reușit să le distrugă: aristocrații din vechile familii autohtone, burghezii cu profesii liberale, o parte a clerului, pe scurt, victimele obiective și adversarii „naturalii” ai noului sistem politic totalitarist. Cei mai mulți dintre acești așa-numiți dușmani ai poporului au putut fi întemnițați, marginalizați profesional, privați de propriile bunuri sau deportați. Teroarea istoriei nu i-a împiedicat totuși să pledeze pentru o filosofie a meritului, ajutându-i să opună moralei proletare un cult al onoarei de a fi liber care a salvat, pe calea educației familiale, esențialul tradițiilor naționale românești.

Cea de-a treia sferă a moralei în perioada de jumătate de secol de dictatură totalitaristă aparține doctrinei creștine, însă discursul creștin a suferit și el o dedublare specifică impusă de această dictatură. În această ordine de idei, se poate vorbi despre un discurs pastoral oficial, care era în concordanță cu linia partidului comunist, și de un discurs nesistematizat, privat, bazat pe trăirea autentică a învățăturilor morale creștine fondate pe *Decalogul lui Moise* și *Predica de pe*

munte a lui Iisus Hristos, în cadrul unor comunități restrânse.

Trebuie să constatăm, că primul tip de discurs moral susținut de o parte însemnată a clerului, care proceda în mod voluntar sau inconștient la legitimarea regimului comunist. În aceste condiții îndemnurile morale erau, toate, supuse unei instrumentalizări ideologice menite să justifice următoarele teze: că comunismul reprezintă regimul perfect și încoronarea unei evoluții istorice unanim profitabile; că învățătura morală creștină poate fi armonizată cu obiectivele sistemului totalitarist; că creștinii sînt cetățeni loiali, care construiesc „comunismul” alături de compatrioții lor comuniști. Toate aceste deziderate se fundau pe următorul silogism logic: de-a lungul timpului Biserica a fost întotdeauna de partea poporului; poporul este de partea partidului comunist, care este „forța conducătoare” a întregii națiuni; prin urmare, Biserica se situează, în chip firesc, de partea partidului comunist.

Exista însă și un alt tip de religiozitate aproape clandestină care se manifesta în cîteva mînăstiri ortodoxe rămase după dezmățul ateismului militant din perioada totalitarismului comunist, în anumite cercuri parohiale și familiale, în cadrul Bisericii ortodoxe. Toți creștinii care nu și-au tranzacțional crezul au întreținut, cu prețul unor mari suferințe și renunțări personale, fascinația faptului religios. Influența lor morală asupra organismului social nu a fost desigur enormă, dar eficiența ei calitativă este incontestabilă. Totodată, chiar activiștii comuniști mergeau uneori, în secret, la biserică, mai ales, pentru a-și boteza copiii sau a-și înmormînta părinții.

3.2 Configurația morala a societății posttotalitariste

În cadrul sistemului totalitarist a existat și s-a înrădăcinat în conștiința oamenilor un punct de vedere conform căruia nerespectarea moralei devine un act de adaptare la condițiile concrete ale existenței sociale. În același timp, trebuie să remarcăm faptul că după raptul Basarabiei de către Rusia țaristă în 1812 viceguvernatorul Basarabiei F. F. Vighel în amintirile sale scria că „moldovenii simpli (sau cum se numesc ei români) sînt, probabil poporul cel mai neprihănit din lume. Aflîndu-se în robie ei au păstrat o extraordinară curățenie a moravurilor. În pofida exemplelor proaste (a rușilor) dînșii nu cunosc tîlhăria, nu au patima alcoolului, sînt blajini. Iar devotamentul soților și virginitatea fetelor sînt respectate ca cele mai obișnuite virtuți”¹.

Au trecut de atunci circa 200 de ani și anomia observabilă astăzi își are rădăcinile în negarea unui sentiment difuz de vinovăție cauzat de adoptarea implicită de către majoritatea oamenilor în perioada de dominație comunistă a unei moralități utilitariste care plasa la bază principiul: cu toții sîntem vinovați, așa că nu trebuie să ne fie rușine, dimpotrivă, putem fi mîndri că ne putem descurca, pentru că dacă nu ne descurcăm, atunci am încurcat-o. Printr-o astfel de raționalizare a moralei și a existenței sociale, fărădelegea s-a transformat treptat într-un

¹ Вигель, Ф. Ф. *Воспоминания. Том V*. Москва, 1865, p. 98.

mecanism prin care era negată vinovăția, care își are originea în conștiință, în codul moral interiorizat. Din moment ce nu avem nici o dovadă că părinții își învață copiii că e admisibil să furi, este logic să ne punem întrebările de mai sus în următorul context: este eroziunea principiilor morale un fenomen tipic tranziției spre societatea deschisă, un fenomen care reprezintă moștenirea care are o influență nefastă a sistemului comunist totalitar?

Situația dată a condus, în consecință, la negarea normelor, valorilor și principiilor morale general-umane care își trag rădăcinile încă din *Biblie*, din *Decalogul* lui Moise și *Predica de pe munte* a lui Iisus Hristos.

În societatea comunistă o alternativă la porunca a cincea din Decalog „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie bine și să trăiești ani mulți pe pământul pe care Domnul Dumnezeuul tău ți-l va da ție”¹ a fost reprezentată de mitul comunist al pionerului Pavlik Morozov un băiat de numai 13 ani, care și-a denunțat tatăl și bunelul „contrarevoluționari” de dragul „idealurilor comuniste”, începându-și astfel cariera de om nou. Prin urmare, acest denunț a părinților sugera idea că idealul comunist era mai important, iar Pavlik împreună cu fratele său a plătit pentru aceasta cu viața. Ulterior, cercetările istorice au demonstrat că Pavlik Morozov a fost o fabricație a propagandei comuniste, al cărei scop era subminarea autorității părinților și înlocuirea lor cu autoritatea partidului comunist.

Încă din antichitate la acest capitol s-a referit marele filosof chinez Confucius. Conform învățăturii sale respectul față de părinți și stima față de frații mai mari reprezintă baza omeniei. Ar fi incorect de a califica respectul din partea fiilor ca ceva secund față de morală, pentru că el face o concretizare a moralei. El este însuși morală, examinată prin aspectul interacțiunii și continuității dintre generații. Tatăl este pentru fiu instanța ultimă și totodată o instanță morală absolută. Respectul fiului către tatăl său și concomitent grija tatălui față de fiul său reprezintă o relație morală primară ce nu se poate dezagrega. Confucius sublinia că nu există nici un principiu sau împrejurare, nu există absolut nimic ce ar putea să îndreptățească denunțarea tatălui. Omenia există într-o legătură indisolubilă cu respectul din partea fiului. Ulterior, această dispoziție a lui Confucius a obținut o consolidare în jurisprudență și în sec. I î.Hr. în China au fost emise legi ce prescriau de a ascunde părinții, iar în codul medieval al legilor chineze denunțurile tatălui, mamei, bunelului erau pedepsite cu moartea.

Putem remarca, în această ordine de idei, un anumit conservatism, dar el este orientat spre păstrarea continuității generațiilor pentru care există numai o cale: dorința de efectuare a unor schimbări nu trebuie să atenteze la cultul strămoșilor. Schimbările sînt posibile și dorite, dar ele

¹ *Biblia sau sfînta scriptură*. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, Ieșirea, 20:12.

trebuie să fie încuviințate de părinți¹. Confucius ne învață că noul trebuie să apară din trecut, că idealurile trebuie obținute din trecutul ce a existat și nu din viitorul posibil și problematic. De aceea, putem conchide, că respectul din partea fiului este piatra unghiulară nu numai a civilizației chineze, dar care trebuie să devie și piatra unghiulară a existenței civilizației umane în general.

Totodată, principiul respectului fiului către tatăl său mai instaurează și interacțiunea reciprocă în relațiile dintre oamenii inegali după axa timpului: omagiul adus de fiu tatălui se întoarce la el prin stima din partea copiilor lui.

Trebuie să remarcăm faptul că interdicția categorică expusă în *Vechiul Testament* „Să nu ucizi!” delimitează frontiera ce distinge moralitatea de amoralitate. Iisus Hristos desăvârșește porunca a șasea, condamnând nu numai crima, dar și rădăcinile ei din inima omului: ura, dorința de răzbunare, mânia, nervozitatea, căci crima, înainte de a fi săvârșită în afară, e săvârșită în inima omului și chiar dacă e săvârșită numai în inimă, e tot crimă. Despre aceasta ne scrie Sfântul Ioan: „Cine urăște pe fratele său este un ucigaș de oameni și știți că orice ucigaș de oameni nu are viață veșnică dăinuitoare în El”². Totodată, Sfântul Matei spune: „Ați auzit că s-a zis celor de demult: „Să nu ucizi; oricine va ucide va cădea sub pedeapsa judecării”. „Eu însă vă spun vouă: Că oricine se mînie pe fratele său vrednic va fi de osîndă; și cine va zice fratelui său: netrebnicule, vrednic va fi de judecata sinedriului; iar cine va zice: nebunule, vrednic va fi de gheena focului”³.

Este necesar să conștientizăm faptul că poruncă, a șasea din Decalog „Să nu ucizi”, se referă nu numai la viața corporală a semenilor, ci deopotrivă și la viața morală, care constituie un drept și o datorie de a o apăra, cu nimic mai prejos decît viața trupească. Demnitatea și integritatea personalității omului sînt bunuri ce trebuie apărute, potrivit învățaturii Mîntuitorului, chiar, mai mult decît dreptul la viață a trupului: „Nu vă temeți de cei ceucid trupul, iar sufletul nu-l pot să-lucidă, ci să va temeți mai curînd de acela care poate și sufletul și trupul să le piardă în gheena”⁴. Din acest text evanghelic se desprinde ideea că adevărul, că acela care distruge viața morală, sufletul semenului, „este mai rău decît un ucigaș, este mai criminal decît acela care distruge viața trupului”. În conformitate cu învățătura creștină, omul, în dubla sa alcătuire, trup și suflet, are un destin, o valoare și o importanță unică în univers. „Dumnezeu l-a zidit pe om spre nestrîcătoare și l-a făcut după chipul ființei Sale”⁵. Prin urmare, spre deosebire de celelalte vietăți, omul ocupă un loc unic în univers atît prin creație, „după chipul lui Dumnezeu”, cît și

¹ A se vedea: Capcelea, V. *Etica și conduita umană*. Op. cit., p. 62.

² Biblia. Op. cit., I In 3,15.

³ Ibidem, *Matei* 5, 21-22.

⁴ Ibidem, *Matei* 10, 28.

⁵ Ibidem, *Înțelepciunea lui Solomon* 2, 23.

prin destin, „spre nesticăciune”. „El locuiește pe pământ, dar este cetățean al cerului”. Această unicitate se referă atât la suflet, cât și la trup. De această cauză, „existența noastră umană, implicit viața trupească, trebuie prețuită cel mai mult din rîndurile existențelor”.

Prin urmare, caracterul incontestabil și obligatoriu al cerințelor morale își găsește materializarea sa în cerința ce ține de atitudinea față de om ca ceva sfânt ce trebuie respectat, făcînd abstracție de orice condiții concrete. În istoria culturii acest imperativ a fost interpretat în diferite feluri: ca dragoste față de aproapele, ca frăție a oamenilor, ca solidaritate umană, ca dragoste de viață etc. Însă, cea mai strictă și adecvată formă de exprimare a acestei valori este interdicția categorică a violenței, exprimată înainte de toate în porunca biblică „Să nu ucizi!”.

Trebuie să conștientizăm faptul că violența reprezintă uzurparea voinței libere care provoacă astfel de relații interumane în cadrul cărora unii oameni – prin intermediul forței și constîngerii exterioare – impun voința lor altora. Omul comite un act de violență atunci cînd îl lipsește pe un alt om de posibilitatea de a acționa conform voinței personale, nimicindu-l sau reducîndu-l la o situație de sclav.

Din păcate, sistemul totalitarist a denaturat și porunca „Să nu ucizi“, care a fost subordonată ideii că individul poate fi sacrificat pentru binele societății sau al partidului. Morala comunistă exprima interesele luptei de clasă a proletariatului care avea misiunea de a crea și instaura în societate o nouă ordine și, din această cauză, ea recunoștea că morală este ceea ce servește distrugerii societății vechi, exploatoare și prin aceasta, în mod implicit, sancționa teroarea, omuciderea dușmanilor de clasă. Astfel s-a format „moralitatea dublă” în condițiile căreia normele morale erau utilizate de una și aceeași persoană pentru diferite scopuri și în diverse situații în mod diferit – dacă un om este de-al nostru, atunci față de el trebuie să dai dovadă de moralitate, iar dacă nu, atunci moralitatea nu contează și poți face cu el orice.

În același timp, porunca biblică „Că Domnul Dumnezeu vostru este Dumnezeu dumnezeilor și Stăpînul stăpînilor; Dumnezeu mare și puternic și minunat, Care nu caută la față, nici nu ia mită; Care face dreptate orfanului și văduvei și iubește pe pribeag și-i dă pîine și hrană”¹ a fost modificată prin substituirea lui Dumnezeu cu partidul comunist considerat forța conducătoare („mintea, cinstea și conștiința”) a societății totalitariste. Totodată, pe lîngă dezamorsarea morală, procesul de transformare și de creare a omului nou în societatea comunistă se baza pe reacția de supunere în fața autorității, pe nevoia de apartenență și pe frică. Sistemul totalitarist comunist a utilizat teroarea, memoria terorii și potențialul terorii ca instrumente de control asupra societății și oamenilor.

Dacă ne referim la porunca a opta din Decalog „Să nu furi!”, trebuie să constatăm că ea a influențat comportamentul uman pe parcursul mileniilor. Odată cu apariția proprietății private

¹ Ibidem, *Ieșirea 22: 21-22.*

asupra mijloacelor de producție a apărut și problema atitudinii față de ea. Ea putea fi, și a fost de fapt, în realitate diferită – nihilistă, pragmatică, evlavioasă. Din punctul de vedere al susținerii proprietății private ca instituție socială necesară pentru o gestionare eficientă, mai prioritară era atitudinea ce emana din caracterul ei intangibil. Tocmai o astfel de atitudine a fost ridicată la rang de normă morală și exprimată prin sintagma „Să nu furi!”. Atentarea la proprietatea privată (furtul) era calificată nu pur și simplu ca o acțiune inadmisibilă din cauza unor consecințe cu un caracter distructiv pentru economie, pentru tulburarea liniștii sociale etc., ci și ca ceva nepermis în mod categoric, deoarece această acțiune atentează la ceva ce este „sfânt”, fiind, în consecință, ceva imoral. Această identificare a motivelor morale cu o determinare, o atitudine evlavioasă față de proprietatea privată a devenit atât de durabilă, încât socialistul francez Proudhon, vroid să discrediteze proprietatea privată în sec. al XIX-lea, a înaintat împotriva ei un argument conform căruia proprietatea privată era calificată drept un furt.

Situația care s-a creat în societatea totalitaristă cu referire la porunca „Să nu furi!” ne duce în mod inevitabil la apariția unui șir întreg de întrebări: Cum a devenit acceptabil să furi, ca furtul să devină ceva obișnuit pentru om și societate? Din ce cauză furtul nu era considerat în societatea socialistă ceva rău, inadmisibil?

Trebuie să remarcăm că prin această poruncă, Dumnezeu protejează și garantează dreptul la proprietatea privată, care îl stimulează pe om la muncă cinstită, la concurență loială, la prosperitate și toate acestea contribuie la bunăstarea individului și a societății. Din această cauză porunca „Să nu furi!”, este de mare actualitate în societatea noastră. Furtul este un păcat greu, fiindcă lovește în datoria de a fi drepti și a iubi pe aproapele nostru. Sfântul Apostol Pavel număra furtul printre păcatele care îl lipsesc pe făptuitor de împărăția lui Dumnezeu: „Nici furii, nici lacomii, nici bețivii, nici răpitorii nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu”¹. Prin urmare, datoria creștinului este să-și câștige cele de trebuință numai prin munca cinstită și nicidecum să-și însușească pe nedrept lucrurile străine.

Pe măsură ce în societatea comunistă sfera obiectelor, proprietatea de stat care era a tuturor și totodată „a nimănu” care s-a extins și a inclus în sine toată proprietatea colectivă, furtul a devenit din ce în ce mai acceptabil din punct de vedere moral. În aceste condiții a apărut sintagma „Hoțul neprins e om cinstit” care a transformat furtul dintr-o problemă de conștiință în problema de a găsi dovezi, iar „împrejurarea îl face pe hoț” oferă o scuză, transferând responsabilitatea de la persoană la împrejurare.

Același lucru s-a întâmplat și cu rușinea și conștiința (sovestea), mecanismele prin care societatea de milenii inhibă și controlează comportamentele indezirabile. Renunțând la aceste mecanisme, în societatea totalitaristă a apărut ideea de „a te descurca”, o variantă a principiului

¹ Ibidem, I Cor. 6,10.

machiavelist „scopul scuză mijloacele”, care a transformat acest principiu la rangul de virtute morală.

Era normal ca vechea configurație morală existentă sub regimul totalitarist comunist trebuia să fie invalidată de prăbușirea lui în 1991. Înainte de a efectua o descriere a dinamicii moralei în perioada acestei rupturi istorice, trebuie să menționăm că regula de bază a fost următoarea: cu cât o sferă morală activă în societatea totalitară comunistă a fost mai extinsă în termeni de vizibilitate socială, cu atât a devenit mai discretă în societatea posttotalitaristă. Prima care a fost vizată de aceste schimbări socio-istorice a fost morala nomenclaturii care, tocmai pentru că fusese norma oficială a vechiului regim, care a dispărut *de facto* prin însăși prăbușirea dictaturii.

Totodată, s-a produs apariția unei adevărate societăți civile, stimulând capacitatea cetățenilor de a cenzura moral excesele noilor guverne democratice sau autoritare care au existat pe timpul dictaturii lui Voronin. Astfel s-a constituit o rețea asociativă apolitică, formată din organizații non-guvernamentale, din forumuri cetățenești sau din mass-media independentă care monitorizau schimbarea socială, încercând să asigure un minimum de solidaritate și un maximum de transparență.

Însă, de cea mai spectaculoasă reabilitare publică a beneficiat morala creștină, care a fost singurul sistem de referință imediat funcțional, singura alternativă pe care imaginarul colectiv al unei societăți traumatizate s-a putut funda atunci când coșmarul dictaturii totalitariste a fost înlocuit de teama necunoscutului. Aceasta a contribuit la supralicitarea politică și retorică a credinței creștin-ortodoxe, care a condus la fenomenul re-evanghelizării societății moldovenești. În consecință, Biserica Ortodoxă a trecut brusc de la o totală absență publică la un fel de omniprezență în toate sferele vieții sociale, care în unele cazuri nu este prea benefică (despre aceasta vom vorbi în continuare elucidând dimensiunea religioasă a tranziției).

Efectuând o analiză a dimensiunii morale a societății noastre putem conchide că ar fi greșit să credem că geometria morala a noii societăți moldovenești, care se află în tranziție, se reduce la metamorfoza elementelor preexistente. Morala comunistă a fost înlocuită treptat cu o altă morală care îmbină recuperarea valorilor morale autentice cu asimilarea experiențelor occidentale de ultimă oră. Pe fundalul acestui dialog complex între trecut și prezent, dublat de comerțul intelectual și instituțional cu Europa apuseană, au început să circule câteva modele etice și morale care sînt specifice tranziției noastre.

Primul model este tributari individualismului liberal potrivit căruia fiecare persoană deține un primat moral care urmărește să anuleze personalitatea și individualitatea umană. Adică individul uman are ca atribut fundamental și înnăscut, independența în raport cu voința arbitrară a semenilor săi. Însă, libertatea individuală desprinsă de responsabilitatea colectivă a dus, pe de o

parte, la sporirea inițiativei private, iar pe de altă parte, la intensificarea egoismului și recurgerea la mijloace amorale în obținerea profitului economic sau politic. Febra hedonistă a consumului care se manifestă astăzi în societatea noastră, necesitatea de a prezenta în mod demonstrativ reușita, tentația de a transfera bogăția statului în orizontul patriarhal al propriei clientele sînt, dincolo de aspectul lor moralmente echivoc, tot atîtea reacții naturale ale unui segment social care urăște sincer etatismul, birocrăția parazită și consecințele colectivismului comunist.

Astăzi sîntem martorii oculari ai procesului în care noii capitaliști profită în mod egoist de carențele cadrului legislativ, dar printre ei nu găsim numai mafioți și oligarhi care încearcă să se prezinte ca oameni onorabili, ci și unii oameni virtualmente onești ai economiei de piață. Sigur că, sub raport moral, acumularea capitalului prin mijloace criminale a inspirat un cinism autopermisiv și o agresivitate care au avut efecte sociale de structurante. Însă, pentru a controla asemenea efecte sociale nocive nu este însă nevoie de ceva supranatural, ci numai de o aplicare corectă a normelor Codului penal din partea organelor competente ale statului.

De cîteva decenii există în Europa Occidentală, în rîndurile filosofilor o preocupare majoră pentru a găsi domenii noi a întemeierii morale a societății contemporane¹. Spre exemplu, într-un studiu deosebit realizat de profesorul englez de origine poloneză Zygmunt Bauman intitulat *Etica postmodernă*, se remarcă netemeinicia radicalismului postmodern în domeniul eticii pentru care ideea de sacrificiu de sine a fost delegitimată, pe motiv că oamenii nu sînt stimulați sau nu doresc să facă eforturi pentru a atinge idealuri morale și a păstra valori morale, etc. Adevărata atitudine, susține Z. Bauman, este aceea de a considera că noutatea perspectivei postmoderne asupra eticii constă nu în abandonarea preocupărilor morale tipic moderne, ci în respingerea modurilor tipic moderne de a aborda problemele morale (adică reacția la preocupările morale prin reguli normative coercitive în practica politică și căutarea filosofică a absolutului, a universalului și a fundamentului în teorie). Marile chestiuni ale moralei - cum ar fi drepturile omului, justiția socială, echilibrul între cooperarea pașnică și autoafirmarea personală, sincronizarea comportamentului individual și a fericirii colective - nu și-au pierdut actualitatea. Toate aceste probleme, care țin de domeniul eticii trebuie abordate de o manieră nouă, pentru că problematica la care trebuie să răspundă se desfășoară într-un cîmp semantic nou².

Totodată, reieșind din perspectiva postmodernă, filosoful francez Gilles Lipovetsky surprinde și analizează convulsiile fenomenului etic și identifică faptul că societățile occidentale contemporane sînt dezinteresate de rigoarea de imperativ a datoriei și manifestă totuși o mare apetență pentru elaborarea de coduri etice. El subliniază diversitatea, specificitatea și eficiența

¹ A se vedea: Bauman, Z. *Etica postmodernă*. Timișoara: Ed. Amarcord, 2000; Dănișor, Gh. *Postmodernismul etic*. În: *Analele Universității din Craiova - Seria Filosofie*, nr. 21 (1/2008), p. 49-54; Șerban, N. A. *Tipologia discursului postmodern*. În: *Analele Universității din Craiova - Seria Filosofie*, nr. 21 (1/2008), p. 67-73 etc.

² A se vedea: Bauman, Z. *Op. cit.*, p. 12-14.

acestor coduri etice, în foarte multe dintre situațiile și zonele - politice, sociale, culturale, economice - foarte concrete, pentru care au fost dezvoltate¹.

Are perfectă dreptate G. Lipovetsky cînd remarcă că astăzi are loc o importantă schimbare de repertoriu în cîmpul social: cuvîntul „trebuie” nu mai are conotații eroice ca odinioară și nici „datoria” nu mai capătă majuscula onorifică, nici în practica socială, culturală sau politică, așa cum se întîmpla cu vreo două secole în urmă². Tendința dominantă este dictată de diverse imperative foarte actuale pentru contemporaneitate: de „valori individualiste și hedoniste”, de „spectacol”, de „consumul interactiv și festiv de bune sentimente”, de „calitatea vieții și realizarea personală”³. Astăzi ce anume „să nu faci”, este de o natură etică și nu morală, preocupă individul și societatea mai mult decît „trebuie să...”, în această cultură occidentală contemporană pe care autorul o numește „post-moralistă”, nu fără a preciza că aceasta nu este totuna cu o cultură „post-morală”, în care morala nu își mai găsește nici un loc și nici un impact⁴.

Al doilea model, care încă domină în societatea moldovenească este caracterizat printr-un egalitarism nostalgic ce vine din trecutul comunist menit să contracareze abuzurile noului individualism. Adepții acestui model etic pasiv și resentimentar se recrutează, mai ales, din masa pensionarilor pauperizați și a „minorităților imperiale”, dar și din rîndurile proletariatului necalificat care suportă costurile tranziției idealizînd, în compensație, „virtuțile” fostului regim. Aceste victime sigure ale tranziției nu au nici forța de a interpreta schimbarea socială, nici capacitatea de a i se adapta, printr-o indispensabilă reciclare profesională.

Sîntem de acord cu opinia eticianului român M. Pirău, care susține că capitalismul sălbatic afirmat pînă acum se cere „civilizat” prin asimilarea unei dimensiuni raționale, în sens weberian⁵. În această ordine de idei, ortodoxia are încă datoria de a formula răspunsuri pastorale și teologice la problemele privind sexualitatea, concurența, șomajul, bioetica și ecologia, pluralismul confesional sau drepturile minorităților. Democrația, în sfîrșit, nu se va consolida dacă va mai fi redusă, ca acum, la cultura politică a elitelor pro-occidentale și respectiv la definiția negativă pe care i-o dă vulgul atunci cînd nu vede în ea altceva decît contrariul, mai degrabă dezamăgitor, al dictaturii. Depășirea mentalităților premoderne, stoparea procesului de multiplicare conflictuală a centrelor de putere și stabilirea unui nou consens civil reprezintă un obiectiv național prioritar pentru țara noastră ale cărui dificultăți sînt sociologic previzibile și care nu va putea fi atins, probabil, decît peste cîteva decenii.

¹ A se vedea: Lipovetsky, G. *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, traducere și prefață de Victor-Dinu Vlădulescu. București: Ed. Babel, 1996, p. 43.

² Ibidem, p. 44.

³ Ibidem, p. 45.

⁴ Idem.

⁵ A se vedea: Pirău, M. *Dimensiunea morală a persoanei. Paradigme istorice și contemporane*. Baia Mare: Ed. Universității de Nord, 2007.

După cum declara Samuel Johnson, „consecința inevitabilă a sărăciei e dependența”, care se manifestă prin nostalgia față de societatea socialistă. Aceste efecte sînt probabil amplificate într-o societate mai săracă, spre exemplu, în țara noastră. În ceea ce privește interacțiunea posibilă dintre sărăcie și distorsiunile social-culturale din perioada de tranziție de la statul totalitarist la o societate democratică liberă, sînt trei posibilități: efectele se atenuază reciproc, nu au nici o interacțiune sau se amplifică reciproc. Dintre acestea, ultima se pare cea mai plauzibilă. În consecință, ne putem aștepta ca efectele comunismului totalitarist, distorsiunile tranziției și eroziunea principiilor morale să fie mai severe în statul nostru decît în alte state care au purces la tranziție.

Un argument în favoarea acestei ipoteze îl constituie clasificarea țărilor Europei, bazată pe prevalența corupției. Statisticienii folosesc indexul de transparență, o cotă de la 0 la 10, ca să măsoare gradul de corupție al unei țări. O privire la lista celor mai corupte țări din Europa ne arată că, din primele 14, 12 sînt foste țări socialiste: Ucraina, Rusia, Azerbaidjan, Belarus, Kazahstan, Armenia, Bosnia și Herțegovina, Albania, Moldova, Serbia, România, Grecia, Macedonia și Bulgaria (ultimele patru au aceeași cotă, 3.8).

Așadar, a devenit cert faptul că tranziția noastră a creat o specie de oameni formată în cadrul „gîndirii duble”, care sînt oameni lipsiți de orice dimensiune morală, deoarece în universul lor bidimensional nu există nici bine, nici rău, nici adevăr, nici minciună. Din această cauză ei nu aspiră spre nimic pentru că nu pot gîndi nici înălțimile, nici profunzimea, ei nu cunosc nici onoarea, nici bunul-simț, nici datoria, nici rușinea, iar mîndria lor nu este decît o aroganță goală.

4. Dimensiunea identitară a tranziției

În analiza problemelor cu care se confruntă țara noastră în procesul de tranziție noi vom investiga și dimensiunea identitară (națională), luînd în calcul factorul identitar, care este mai puțin utilizat în literatura occidentală dedicată problemelor tranziției. În opinia noastră, acest factor este foarte important pentru a înțelege dificultățile și caracterul destul de lent al proceselor de tranziție care se produc în spațiul postsovietic, mai ales în țara noastră, care încearcă, dar nu reușește să se debaraseze de reziduurile societății totalitare ce marchează trecerea acestui stat spre o consolidare democratică ireversibilă. Acest factor, în înțelegerea noastră, constituie acel specific care nu se întîlnește în multe țări, dar care a influențat și va continua să influențeze destul de mult soarta noastră în viitorul apropiat.

La acest aspect al tranziției autohtone s-au referit un șir de cercetători¹, însă, în viziunea noastră, el nu este investigat la nivelul cuvenit. Din această cauză, în continuare, ne vom axa pe elucidarea locului și rolului factorului identitar în procesul tranziției moldovenești, a cauzelor, eșecurilor și avatarurilor ei și vom încerca să răspundem la întrebarea de ce factorul identitar a devenit o piedică în calea tranziției noastre spre democrație și integrare europeană.

Datele recensământului din 2004 indică faptul că minoritățile naționale din statul nostru reprezintă 23,9 % din populație, dintre care 8,4 % sînt ucraineni (cu 2,9 % mai puțini decît în 1989); 5,8 % ruși (cu 4% mai puțini); 4,4 % găgăuzi și 1,9 % bulgari². Populația de etnie rusă constituie 366.461mii, din care o treime sînt imigranți recenți, născuți în alte părți ale fostei URSS. Prin urmare, cei mai mulți ruși din stînga Prutului sînt veniți și stabiliți cu traiul la noi în perioada postbelică. În 1940, existau doar 6 % de ruși, în 1959 procentul a ajuns la 10,2, iar în 1989 a atins 13 %.

Subiectul identitar intervine frecvent în discuțiile și polemicile la diverse niveluri, însă datele obiective, statistice, nu sînt suficiente pentru a efectua o analiză pertinentă a lui. Deși se află într-un declin demografic, rușii și ucrainenii din țara noastră intră în categoria numită în literatura de specialitate „minorități imperiale” pentru care este caracteristică posedarea unui substrat specific al conștiinței politice, fundată pe supremație din toate punctele de vedere: politică, culturală, economică. Chiar dacă ei au trăit într-o societate în care nu au fost majoritari, aceștia nu i-au privit niciodată pe autohtoni ca pe egalii lor. Astăzi, cînd imperiul a dispărut, aceste minorități au pierdut dominația politică explicită însă, conștiința lor de sine, imperială, continuă să domine la cea mai mare parte dintre ei. Pentru alolingvi, remarcă filosoful moldovean N. Cojocar, acest mediu a fost și continuă să rămînă un mediu străin, la care ei nu vor să se atașeze, ceea ce nu poate să nu trezească, în mod firesc, nemulțumirea unei părți a populației românești băștinașe³.

Însă, este necesar să constatăm că, deși s-au scurs 20 de ani de la declararea independenței statului nostru, un procent impunător de români-basarabeni așa și nu a reușit să-și însușească lecția demnității naționale, fără de care un popor nu are nici o șansă să devină stăpîn în propria lui casă. Z. Gane, pe bună dreptate, susține că „mentalitatea de slugă, caracteristică

¹ A se vedea, spre exemplu: Dubar, Cl. Op. cit.; Dungaciu, D. *Cine suntem noi? Cronici de la Est la Vest*. Chișinău: Ed. Cartier, 2008; Dungaciu, D. *Se acumulează tensiuni etnice în R. Moldova?* Op. cit.; Efros, I. *Frontierile, identitățile și tranzițiile multiple în Republica Moldova*. În: *Materialele Conferinței Internaționale „Prioritățile Europeanizării asupra instituțiilor publice în Republica Moldova: tinerețea unei democrații”* organizată cu susținerea Balkan trust for Democracy (BTD) și IDIS Viitorul. Chișinău, 27 aprilie 2007; Gane, Z. *Moldovenii, politica naționalistă radicală, statul polietic și intelectualitatea*. În: *Timpul*, ediție on-line 1 (2), marți, 29 decembrie 2009; Guzun, M. Op. cit. ; Roșca, Al. *Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filozofice*. Chișinău: Tipog. A.Ș.M., 2007; Capucelea, V. *Dimensiunea identitară a tranziției moldovenești*. Op. cit., p. 225-234.

² *Recensământul populației 2004* [În 4 vol.], V. 1. / Biroul Naț. de Statistică al Rep. Moldova: Culeg. statistică. Chișinău: F. E.-P. „Tipogr. Centrală” Statistica Moldovei, 2006.

³ Pentru detalii a se vedea: Кожокару, Н. *Проблема адаптации нерумынского населения Республики Молдова к автохтонной этнической среде*. Кишинэу: Ed. „Техника-Info”, 2004, cap. 1.

popoarelor dominate de națiuni care se impun în istorie nu prin cultură și democrație, ci prin agresivitate, incultură și intoleranță, paralizând instinctele de autoconservare ale organismului național și deprecind sentimentul de demnitate, alterează dramatic mecanismul responsabil de transmitere a specificului etno-identitar”¹. Este evident că „minoritățile imperiale”, dar și o parte a autohtonilor, fiind manipulați și lipsiți de conștiință națională votează pentru coloana a cincea (PCRM-ul) care tinde să refacă vechiul imperiu sovietic, să reinstaleze sârma ghimpată pe Prut, să ne izoleze de restul lumii și ne împiedică să instalăm la putere un regim democratic care să înfăptuiască reformele autentice ca să putem accede în viitorul apropiat la UE.

Țările baltice au izbutit să traverseze cu succes tranziția de la un stat totalitar la unul descentralizat, de la dictatura sovietică la democrația liberală, de la economia planificată la cea de piață, deoarece în fruntea acestor state s-au aflat elitele naționale autentice ale societății. În țara noastră, dimpotrivă, la putere s-au aflat aproape tot timpul mancurții (oamenii care au uitat trecutul lor, care s-au dezis de tradițiile și obiceiurile naționale, care și-au pierdut orientarea lor morală și valorile naționale), care au fost manipulați de Moscova, pentru care era caracteristic incultura, neștiința și prejudecata. Totodată, slăbiciunea mintală, psihologică și morală a liderilor de la Chișinău a fost speculată cu dibăcie de Kremlin pentru a ne impune, de fapt, de-a lungul ultimelor două decenii, cu mici întreruperi, o administrație colonială mascată.

Un exemplu elocvent în această privință o reprezintă rezultatele alegerilor parlamentare din 2001 și în 2005. Cu toate că ieșirea definitivă din mrejele și întunericul totalitarist încă nu se materializaseră, totuși existau anumite speranțe, destul de fragile, că poporul nostru va continua ieșirea plină de lipsuri, chinuri și dramatism spre pământul făgăduinței noastre – spre libertate, demnitate națională, care să ne ofere posibilitatea de a recăpăta verticalitatea și să ne elibereze de complexul „capului plecat” pe care sabia nu-l taie. Ceea ce s-a produs în 2001 și s-a repetat în 2005 și care poate să se repete și în viitor, ne demonstrează, cu lux de amănunte, că speranțele noastre se pot transforma în niște iluzii pierdute, că nostalgia față de trecutul totalitarist, față de robie poate să prevaleze și oamenii prin alegerea lor își pot spulbera toate visele spre o viață decentă.

Fiind posesori a unei astfel de mentalități basarabeni au devenit prizonieri ai complexelor de inferioritate, asistând pasiv și indiferent la propria lor ruinare etnospirituală. Această atitudine nihilistă și indiferentă față de tradițiile poporului nostru, promovată de regimul totalitar timp de decenii, a determinat apariția unei generații indiferente față de trecut, față de moștenirea istorică, față de plaiul natal și Patrie. Drept consecință, a apărut mancurtismul, a fost afectată sănătatea spirituală, morală și psihologică a tinerei generații. Pierzând respectul față de

¹ Gane, Z. Op. cit.

obârșia lor etnică, aceștia sfârșesc prin a venera și imita tot ce este străin, desconsiderând valorile etnospirituale românești. Dacă cu două decenii în urmă exista o anumită speranță a revenirii la normalitate, la memoria socială și națională a înaintașilor noștri, astăzi, la începutul mileniului trei, aceste speranțe s-au spulberat și s-au transformat în niște iluzii. Vorba e că sîntem afectați de un val nou de influență a mass-media și „culturii de masă” rusești, care lezează în mod considerabil conștiința și mentalitatea tineretului. Acest fenomen, devenit demult o realitate în țara noastră, se face astăzi tot mai remarcant și de către națiunile occidentale, care se confruntă cu o masivă imigrație a românilor basarabeni în căutare de surse de existență, prejudiciind imaginea basarabenilor în ansamblu.

În această ordine de idei, e actuală remarca făcută de M. Kogălniceanu la 1843, în cadrul prelegerii de deschidere a cursului de istorie la Academia Mihăileană de la Iași: „Neavînd istorie, fiecare popor dușman ne-ar putea zice: „Originea ta este necunoscută, numele tău nu-ți aparține, mai puțin pămîntul pe care locuiești”¹. Cuvinte destul de actuale, fiindcă mai există oameni certați cu adevărul și obiectivitatea științifică, ce nu se sfiesc să susțină idei absurde cu privire la originea și istoria noastră, idei care derutează, de multe ori, tineretul. Este necesar de a înțelege că astăzi, după cum remarca marele nostru înaintaș Mihai Eminescu, „patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului. Fără cultul trecutului nu există iubire de țară. Azi e constatat că din momentul în care împărații au început a înlocui prin oameni noi pe senatorii Romei, în care tradițiile și cultul tradițiilor se uitaseră, Roma a mers repede spre cădere. Cazul Romei nu numai că este izolat, dar nu suferă nici o excepție măcar”².

Manifestările modeste de demnitate națională, care se făceau simțite în primii ani de independență, au fost pulverizate rapid de către cei care aveau datoria să promoveze și să protejeze nu doar sănătatea fizică a comunității naționale, ci, prioritar, sănătatea ei etnospirituală.

Prin urmare, numai prin cultivarea cultului trecutului glorios este posibil de a depăși starea de nihilism național, ce ne-a rămas moștenire de la regimul totalitar, care avea scopul de a înstrăina popoarele ce se aflau sub ocupație de spiritul național, de mîndrie și dragoste pentru Patrie, pentru acel colțisor de pămînt unde omul, pentru prima oară, a văzut lumina zilei, unde a crescut și de unde s-a încheșat înălțătoarea noțiune de Patrie.

În viziunea noastră, situația care s-a creat la noi în prezent ne ilustrează în mod elocvent că continuitatea generațiilor, rădăcinile care alimentează această continuitate a memoriei sociale a fost subminată de sistemul totalitar și continuă să rămînă aceeași și după obținerea independenței. Contextul în care ne-am pomenit astăzi e cu mult mai alarmant decît considera

¹ Apud: Marinescu, C.; Tănase, Al. *Conștiința națională și valorile Patriei*. Iași: Ed. Junimea, 1982, p. 95.

² Eminescu, M. *Cugetări* /Ediție îngrijită de Marin Bucur. București: Ed. Albatros, 1978, p. 69.

marele nostru înaintaş A. Russo în prima jumătate a sec. al XIX-lea, care remarcă: „Nimica nu mai leagă Moldova de astăzi cu trecutul, și fără trecut, societățile sînt șchioape. Națiile care au pierdut șirul obiceiurilor părintești sînt nații fără rădăcină, nestatornice, sau cum zice vorba proastă, nici turc, nici moldovean; limba lor și literatura nu are temelie, și naționalitatea atunci este numai o închipuire politică”¹.

Pentru a investiga situația în care ne-am pomenit astăzi, sociologul român D. Dungaciu propune ca să utilizăm în analiza acestei situații o ipoteză esențială, conform căreia experiența postsovietică a arătat că rezistența la comunism a populațiilor ocupate a fost direct proporțională cu nivelul de conștiință națională a respectivelor populații². Cu cît știai mai bine cine ești, cu atît înțelegeai mai bine cum te afectează regimul de ocupație și cu atît mai puternice deveneau reacțiile sau instrumentele de rezistență. Un exemplu elocvent, în această ordine de idei, a fost atitudinea populației autohtone din republicile baltice, care datorită conștiinței lor naționale au reușit să se rupă de sistemul totalitar, să parcurgă perioada de tranziție foarte repede, să obțină succese în dezvoltarea social-economică și să intre în UE.

Ne raliem opiniei lui D. Dungaciu, care consideră că proiectul comunist nu a fost în niciun caz numai unul politic sau economic, ci și un proiect identitar, care în stînga Prutului a devenit evident de la început³. Ocupanții sovietici au întreprins acțiuni sistematice în Basarabia de a extermina pe cei mai competenți purtători de conștiință identitară, care au fost bine gîndite și organizate. Deznaționalizarea a început odată cu românii care s-au refugiat în dreapta Prutului, ce au slăbit în mod substanțial consistența identitară a basarabenilor. Apoi a continuat cu cele trei deportări din 1941, 1949, și 1951, la care se adaugă atît sutele și miile de cazuri de deportări singulare și trimiteri forțate la muncă în diferite regiuni ale fostei U.R.S.S. și calvarul foametei organizate în anii 1946-1947 etc. Toate acestea ne denotă despre o politică de deznaționalizare care avea un scop bine definit – de a eroda și anihila la maximum conștiința identitară a românilor basarabeni. Analiza efectuată de *Comisia pentru Studierea și Aprecierea Regimului Comunist Totalitar din Republica Moldova* a atrocităților comise de regimul totalitar comunist ne arată că cei care au fost deportați și exterminați nu erau selectați la întîmplare, ci în funcție de cîteva trăsături esențiale precum: erau liderii comunității românilor basarabeni; cei care aveau capacitatea de a perpetua și în perioada sovietică o zestre națională nu întru totul asimilată de o populație care nu avusese timp să răspundă complet la întrebarea „Cine sîntem noi?”.

Totodată, ne raliem și opiniei lui M. Guzun, care susține, pe bună dreptate, că „autorii investigațiilor efectuate în domeniul identitar nu pot să opereze, bunăoară, doar cu dimensiuni

¹ Russo, A. *Cugetări*. În: Alecu Russo. Opere / Îngr. text., note și coment. de E. Levit și I. Vasilenko; Prez. graf. de I. Cîrmu. Chișinău: Ed. Literatura artistică, 1989, p. 66-67.

² A se vedea: Dungaciu D. *Se acumulează tensiuni etnice în R. Moldova?* Op. cit.

³ Idem.

geografice, dar să se axeze, în primul rând, pe valori de factură spirituală, pe tradiții formate și acumulate pe parcursul mai multor secole, adică pînă la 1812, pînă la 1928, pînă la 1991...”¹. Așadar, deznaționalizarea țaristă, intervalul relativ scurt cînd Basarabia a fost în componența României Mari, asasinatelor sau deportărilor bine țintite pentru a elimina purtătorii de conștiință etnică, la care se adaugă refugerile masive în România, au lăsat populația din Basarabia dezarmată în fața unui ocupant care năzuia să modifice inclusiv nivelul cel mai profund al conștiinței celor pe care îi ocupase: nivelul identitar-existențial.

În același timp, trebuie să nu uităm și de faptul că o țară lipsită de libertate, o țară îngenunchiată de o putere opresivă străină, cum a fost și este *de facto* țara noastră, prin complicitatea unor monstruoase egoisme antinaționale lăuntrice, reprezintă una din cele mai tragice maladii sociale. O patrie ce a fost nimicită prin exterminări și deportări în masă este cea mai odioasă crimă de genocid. Prin aceasta nu numai că s-au adus atingeri grave unor drepturi fundamentale ale omului, unor sentimente elementare de libertate, demnitate și omenie, dar au fost anihilate sau contrariate centrele importante de creativitate istorică, incomensurabile puteri modelatoare de cultură.

Deși au trecut 20 de ani de la declararea independenței, timp suficient pentru reabilitarea adevărului și informarea corectă a societății despre originea etnică a autohtonilor și crimele comise de către sistemul totalitar comunist, pentru a ieși la un liman european, politicienii noștri nici astăzi nu se grăbesc să destrame păienjenișul amneziei naționale, continuînd, voluntar sau involuntar, să încurajeze procesul de zombificare a materialului uman autohton, care rătăcește în abisul necunoașterii de sine.

În această ordine de idei, putem vorbi de o prezență a crizei în domeniul fenomenului identitar. Cercetătorul francez Claude Dubar, scrie că „aidoma crizelor economice, crizele identitare pot fi imaginate ca niște perturbații ale relațiilor relativ stabilite între niște elemente structurînd... identificarea, adică faptul de a-i categorisi pe alții și pe sine însuși”². Această criză se manifestă printr-o atitudine dușmănoasă a minorităților imperiale față de populația autohtonă, care fiind alimentată de mentalitatea mancurtizată a unei părți a românilor basarabeni împiedică în fel și chip procesul de tranziție spre o societate democratică, spre valorile și virtuțile autentice ale poporului român, spre UE, îndreptîndu-ne spre CSI, vroid să transnistrizeze RM.

Astfel, problema identitară este una din cele mai stringente pentru statul nostru. Despre aceasta ne vorbește cunoscutul director al agenției americane *Startfor* George Friedmann care referindu-se la problema identității moldovenești a spus unele lucruri destul de dure: „Există

¹ Guzun, M. Op. cit., p. 231.

² Dubar, Cl. Op. cit., p. 15.

națiuni lipsite de stat, cum ar fi kurzii. Moldova este un stat căruia îi lipsește națiunea”¹. În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui I. Efros, care consideră că integrarea Europeană și Euro Atlantică, care ar putea servi ca un alt indicator al finisării tranziției și consolidării democratice ar putea soluționa și problemele identitare. Fobia inoculată cetățenilor din Transnistria, ca de altfel și teama fostei guvernări comuniste timp de aproape 9 ani de guvernare de NATO, a fost nejustificată. Ori unul din criteriile politice fundamentale de aderare la aceasta organizație este tocmai respectarea drepturilor minorităților. În ultima instanță această aderare ar putea rezolva o serie importantă de probleme, împăcînd simultan tranziția, frontierele și identitatea, prima dispărînd, iar celelalte două fiind securizate”².

Trebuie să constatăm, că în cei aproape nouă ani de guvernare, regimul Voronin a promovat o „politică națională” vicioasă, care a privilegiat minoritatea imperială în raport cu majoritatea autohtonă. Este limpede că acest regim nu-și propunea să realizeze integrarea minorităților lingvistice în vederea edificării unui stat polietic democratic și civilizată, în care să domine buna înțelegere, stima reciprocă și schimbul cultural. Din contră, această politică accelera procesul de deznaționalizare a populației autohtone, întreținînd și stimulînd, concomitent, instinctele rudimentar-agresive ale coloanei a cincea, care nu au întîrziat să se manifeste în cel mai dezgustător mod.

Conștiința națională nu ține exclusiv de psihicul social, ea nu poate fi redusă doar la universul stărilor afective și voliționale ale oamenilor, numai la sentimente și trăiri. Fără îndoială că în cuprinsul ei acestea au, mai ales, în perioada formării și consolidării națiunii, o pondere importantă și conferă totodată ideii naționale o deosebită forță. Dar conștiința națională devine tot mai mult, pe măsura dezvoltării națiunii, o conștiință de tip ideologic, cu caracter politic, filosofic, etic și estetic. În cadrul conștiinței naționale un loc deosebit de important îl ocupă ideea statului național, a independenței de stat, a luptei pentru dobîndirea și menținerea acestei independențe. Elementele componente ale conștiinței naționale se află într-o strînsă interdependență, formează o unitate organică, influențîndu-se reciproc, constituind prin totalitatea lor o forță dinamizatoare a comunității respective. În sistemul caracteristicilor națiunii, conștiința națională ocupă un loc aparte întrucît se referă, dintr-o anumită perspectivă, la toate aceste caracteristici - trecînd însă și dincolo de ele, și, implicit, la națiune ca fenomen etnico-social bogat în determinări și semnificații, considerat în integralitatea sa. Este, pe scurt, conștiința de sine a națiunii, în această calitate ea reprezintă în primul rînd autocunoaștere, ceea ce presupune studierea trecutului istoric pentru conturarea cît mai exactă a identității naționale. Dar, autocunoașterea se transfigurează într-un sistem de valori, norme, principii și idealuri care

¹ Apud: Damian, Gh. *Startfor: Moldova, o țară fără națiune*. În: *Timpul.md*, 2010, 23 noiembrie.

² Efros, I. Op. cit., p.

călăuzesc activitatea comunității naționale. De aceea conștiința națională presupune unitatea organică a gnoseologicului, axiologicului și praxiologicului, unitate care-i conferă specificitate și relief.

În viziunea noastră, un mijloc important în cultivarea conștiinței naționale, a demnității naționale, a cunoașterii originilor îl joacă tradițiile care, reprezintă și o parte foarte impunătoare a memoriei sociale a unui popor care ne ajută să răspundem celor șase „de ce-uri” pe care le presupune cunoașterea de sine: Cine sînt? De ce sînt? Cum sînt?, și mai ales, Pentru ce sînt? Unde? Cînd? Prin ele ne edificăm propriul sens, distinct de al tuturor celorlalte ființe existente, asemenea nouă, un scop, ambele însă, accesibile tuturor conștiințelor, putând fi înțeles, împărtășit sau negat¹. A poseda o memorie și „o conștiință de sine înseamnă a ști, a te simți pe tine distinct de toate celelalte ființe, iar la simțirea acestei distincții se ajunge prin senzația și cunoașterea propriei limite. Conștiința de sine nu este decît conștiința propriei mărginiri: a ști pînă unde încetez de a fi, de unde nu mai sînt”². Numai prin această relație, după cum remarcă C. Noica, cu altul, cu alte popoare noi sîntem în stare să descoperim lanțul ce ne separă și ne unește de semenii noștri; e singura modalitate prin care dobîndim, păstrăm și ne îmbogățim propria conștiință și memorie socială.

Un loc deosebit în soluționarea problemei în cauză trebuie să-l ocupe tradițiile naționale, care pot asigura schimbarea orientării conștiinței individuale de la valorile culturii străine mediului autohton spre memoria națională și valorile culturii tradiționale ale poporului nostru, care au fost acumulate de secole. Astfel, tînăra generație se poate atașa la „temele” autentice ale culturii tradiționale, care pot deveni un mijloc eficient de formare a trăsăturilor de bază ale personalității și de a reglementare a comportamentului ei. În și prin cultura națională se decantează și se structurează acel fond etnic spiritual al națiunii, constituit din memoria națională, moravuri, obiceiuri, tradiții, mentalități de psihologie socială, modele și norme de comportament atît de necesare în prezent.

Totodată, tradițiile naționale reprezintă o sursă esențială a umanismului, care caracterizează toate actele de cultură și civilizație ale poporului român, personalitatea sa este omenia românească - determinarea de esență a spiritualității sale, caracterizată prin ospitalitate, generozitate, o acută conștiință morală a binelui, aprecierea oamenilor după demnitatea, cinstea și patriotismul lor, o omenie în care blîndețea, bunătatea, sentimentul de prietenie și fraternitate se îmbină cu fermitatea, curajul, neînduplecarea, intransigența, atunci cînd e vorba de interesele fundamentale ale țării, de însăși ființa noastră istorică.

¹ A se vedea în detalii: Capcelea, V. *Tradițiile naționale: continuitate în dezvoltarea generațiilor*. Chișinău: Ed. Evrica, 1998; Capcelea, V. *Normele sociale*. Chișinău: Ed. ARC, 2007, cap. III; Capcelea, V. *Esența și rolul tradiției în existența socială*. Chișinău: Ed. ARC, 2011.

² Noica, C. *Rostirea filozofică românească*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1970, p. 46.

Pentru a salvarda situația care s-a creat, noi trebuie să conștientizăm faptul, că fără un anumit echipament spiritual, fără un anumit sistem de credințe și tradiții care să le orienteze experiența și comportamentul, societățile se pot dezintegra. Tradițiile și credințele asigură supraviețuirea și funcționalitatea grupului uman și a individului. Cerințele obiective ale societății sînt și ale individului în măsura în care el își apropie aceste exigențe, integrîndu-și valorile corespunzătoare lor. Trecerea de la necesitate la individ prin valoare are un caracter istoric, întrucît valorile sînt reprezentări mai mult sau mai puțin însușite și înțelese de individ, reprezentări ale unei anumite națiuni asupra necesității respective.

O deosebită importanță în acest context o are și noțiunea de Patrie care este o valoare certă. Nu trebuie însă sacrificate acestei valori altele la fel de prețioase. În opinia filosofilor români Gh. Marinescu și Al. Tănase: „Patria este o matcă de existență a unei comunități umane în devenirea ei istorică: ea are o dimensiune geografică – orizontală (ca geografie fizică, dar mai ales economică, demografică, spirituală) și una istorico-verticală – ca proces de etnogeneză, de rostire etnică și națională, ca devenire culturală (în alți termeni, o dimensiune spațială, alta temporală); o dimensiune obiectivă, exterioară, cu trepte și structuri de existență – de la familie la sat și comună, de la un spațiu teritorial mai restrîns, la popor sau națiune, cu bogăția pluriformă și policromă a existenței sale – și o dimensiune subiectivă interioară – cu un fond de permanență, ca o totalitate de reacții sufletești specifice, individuale și colective prin care omul-român se raportează la natură și istorie, la cultură și civilizație din care rezultă toate aceste transformări civilizatoare ale mediului existențial...”¹. Trebuie să facem tot posibilul ca această noțiune să devină un bun al tuturor celor ce locuiesc pe acest teritoriu indiferent de apartenența lor națională, pentru că normele, valorile, idealurile, sentimentele și credințele comune formează, după cum remarcă É. Durkheim, „conștiința colectivă”² a unei societăți, acel univers simbolic ce poate spori gradul de coeziune socială, deoarece îi obligă pe indivizi să devină solidari între ei, le oferă sentimentul identității personale și apartenenței la comunitate și îi mobilizează din punct de vedere afectiv și moral. Astfel, se subliniază caracterul autoreglementativ al acțiunii sociale prin respectul acordat normelor.

Se știe că statul nostru s-a confruntat de la bun început cu problema minorităților rusofone și nostalgicilor comunismului, care în opinia lui V. Ionescu, sînt concentrați în două forme. Una politico-teritorială și a două pur-politică, prin PCRМ scos în afara legii în 1991, dar reconstituit în 1993”³. Din această cauză, actuala guvernare liberal-democrată, dacă dorește cu adevărat să edifice un stat de drept, urmează să elaboreze o concepție bine gîndită de integrare a

¹ Marinescu, C.; Tănase, Al. *Conștiința națională și valorile Patriei*. Iași: Ed. Junimea, 1982, p. 15.

² A se vedea: Durkheim, É. *Judecăți de valoare și judecăți de realitate*. În: *Filosofie contemporană: texte traduse de A. Boboc; I. Roșca*. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1998, p. 56-72.

³ Ionescu, V. *Miză în concurența geopolitică dintre Est și Vest*. În: *Balcării și Europa*, octombrie-noiembrie 2011, p. 8.

minorităților lingvistice, concepție care să nu lezeze drepturile celor pentru care țara noastră este baștina lor istorică. Este bine și corect să fie respectate drepturile grupurilor minoritare, dar, a respecta drepturile minoritarilor nu înseamnă satisfacerea ambițiilor imperiale ale imigranților rusofoni, care s-au bucurat întotdeauna în țara noastră de „drepturi” și privilegii, pe care nu le-au avut și încă nu le au autohtonii acestui spațiu mioritic. Statul nostru are nevoie de un sistem european de integrare a minorităților naționale deoarece cel existent dă posibilitatea politicianilor să manipuleze opinia publică și să polarizeze societatea. Sîntem de acord cu Z. Gane, care susține că nu este de neglijat în acest sens experiența Estoniei și a Letoniei, care, respectînd legislația comunitară, au elaborat și aplică cu succes programe complexe de integrare a minorității lingvistice rusești, în care limbilor estoniană și letonă li s-a rezervat rolul principal¹. Trebuie să remarcăm faptul că *Comisia Europeană*, a declarat că există disponibilitatea de a oferi asistență statului nostru în elaborarea unei strategii de integrare a minorităților naționale. De asemenea, *Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa* este dispusă să delege un expert care să ofere consultanță în elaborarea metodologiei de studiere a limbii de stat de către minoritățile din RM.

Totodată, trebuie să remarcăm, în această ordine de idei, că legislația lingvistică adoptată la 31 august 1989 este imperfectă și depășită de timp, din simplul motiv că ea a fost adoptată în condițiile existenței URSS-ului, iar din 1991 încoace noi sîntem un stat independent. Ea este formată din trei legi: *Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești cu privire la statutul limbii de stat*, *Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești cu privire la reintroducerea grafiei latine*, *Legea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul RSSM*, care funcționează și astăzi în țara noastră și de atunci nu s-a realizat nici o schimbare la nivelul legislației lingvistice. Prin urmare, pentru a rezolva problema integrării minorităților lingvistice este necesar de a schimba și legislația lingvistică.

Astăzi putem constata că politica promovată de actuala conducere a țării noastre în domeniul relațiilor interetnice are drept scop păstrarea identității culturale, lingvistice și religioase a minorităților naționale, dar nu asimilarea acestora. Autoritățile din RM pledează pentru un dialog constructiv în societate, în spiritul toleranței, non-discriminării și al respectului reciproc. Drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale nu mai constituie apanajul statelor, ci al comunității internaționale deoarece, așa cum este arătat în *Comentariile la Recomandarea 1201 privind proiectul Protocolului adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului*, „garantarea drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale este un factor de pace, dreptate și democrație”. În aceeași ordine de idei, *Comentariile*

¹ A se vedea: Gane, Z. Op. cit.

la Recomandarea 1201 constată că „drepturile minorităților fac parte din acel domeniu supranațional al dreptului care include drepturile omului, aceasta implicând faptul că ele nu pot fi în nici un caz privite exclusiv ca o problemă internă a statelor”.

Un pas important spre recunoașterea și garantarea drepturilor reprezentanților minorităților naționale, care sînt cetățeni cu drepturi depline ai țării noastre, indiferent de numărul și starea socială a lor, a fost adoptarea Legii Republicii Moldova Nr. 382-XV din 19 iulie 2001 *Cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lor*, care consfințește un șir important de drepturi ale persoanelor care aparțin unei minorități naționale. Art. 4 al legii garantează persoanelor aparținînd minorităților etnice dreptul de egalitate în fața legii și interzice toate discriminările bazate pe apartenența la minoritățile naționale. În capitolul referitor la învățămîntul public legea prevede posibilități adecvate de instruire în limba minoritară, cu condiția că acest drept să nu fie exercitat de o asemenea manieră astfel încît să împiedice reprezentanții minorității să înțeleagă cultura și limba întregii comunități și să participe la activitățile sale cu care ar aduce atingere suveranității naționale, și ca nivelul de educație să nu fie inferior standardului general stabilit sau aprobat de autoritățile competente.

Totodată, exista astăzi opinii conform cărora românii basarabeni sînt în avantaj, datorită numărului lor, deoarece reprezintă majoritatea și faptul că limba română este limbă de stat. Această situație, în opinia acestor reprezentanți ai minorităților naționale, a făcut posibil că la începutul '90 ei au înlocuit alte grupuri etnice în administrație și în aparatul de stat. Un alt set de opinii afirmă, că românii basarabeni sînt dezavantajați față de alte grupuri etnice, chiar dacă ei reprezintă majoritatea. Acest lucru este posibil datorită avantajelor pe care grupurile etnice rusolingve, în mod special rușii și ucrainenii le aveau asupra lor, la începutul '90. Aceste minorități locuiau preponderent în localitățile urbane, spre deosebire de românii basarabeni care erau mai degrabă o populație rurală, erau mai educați și aveau reprezentanți în poziții economice și politice cheie. Dacă din punct de vedere politic situația s-a întors în favoarea românilor basarabeni prin introducerea limbii române în administrație, din punct de vedere economic, minoritatea rusă alături de cea ucraineană domină în țara noastră. Mai mult ca atît, dacă limba politicii și administrației a devenit limba română, limba economiei continuă să fie limba rusă.

Mai există și unele opinii care consideră găgăuzii, bulgarii sau romii ca fiind minorități dezavantajate. Acestea pentru că, în cazul găgăuzilor și bulgarilor este vorba de minorități care trăiesc mai mult în mediu rural, în zone foarte sărace din sudul țării noastre. În cazul romilor, este vorba de un grup etnic care aderă cu greu la normele și valorile sociale ale majorității, și pentru integrarea cărora s-a făcut prea puține lucruri pînă acum. Totodată, studierea limbii române în calitate de limbă de stat, reprezintă pentru țara noastră premiza unității sociale și un

factor al coeziunii și „integrării sociale”.

Guvernarea actuală are obligația să porceadă la elaborarea unei politici adecvate față de minoritățile naționale și, în același timp, să elibereze românii-basarabeni de sentimentul vinovăției și răscumpărării față de aceștia cultivat în cei nouă ani ai dominației comuniste. Totodată, ei trebuie însă să fie conștienți că orice schimbare generează rezistență, mai ales atunci când există forțe interne și externe interesate să obstrucționeze schimbarea. Din această cauză, este necesară o noua politică în acest domeniu, care trebuie să fie elaborată printr-o conlucrare fructuoasă cu reprezentanții și liderii de opinie din cadrul acestor comunități etnice. În același timp, este foarte importantă explicarea largă a avantajelor pe care le-ar oferi cetățenilor o politică autentică de protejare a minorităților naționale.

Faptul ca în țara noastră se speculează la orice pas cu problema identitară pentru a se obține dividende politice, scoate la iveală criza profundă de idei cu care se confruntă partidele politice și liderii lor. Are dreptate I. Efros, care susține că grație retoricii populiste care se observă la diferiți actori politici din țara noastră și disputei interne pentru patentarea ideii de integrare europeană, aceasta riscă să se transforme dintr-o certitudine a unui proiect de viitor într-o altă formalitate pe piața de idei ratată. Sîntem nevoiți să constatăm că, deocamdată, nu se aduc argumente plauzibile pentru cursul de reforme ireversibile, ceea ce ne face să credem că o aplicare fermă a principiilor de democratizare pe plan intern s-ar solda în mod iminent cu retrogradarea din viața publică activă a unei bune părți din clasa politică actuală. Un lucru este cert: problema identitară nu poate fi soluționată dacă pentru satisfacerea unei minorități etnice vor fi sacrificate altele sau chiar mai grav majoritatea titulară și totodată, fără rezolvarea ei nu vom fi în stare să vedem lumina la capătul tunelului, să obținem rezultate palpabile în procesul de tranziție de la societatea totalitară la cea democratică¹.

În opinia noastră, timpul în care trăim e momentul crucial al dezvoltării noastre care poate determina destinul nostru pentru decenii și secole. Aceasta depinde de faptul cum vom merge mai departe - vom ancora în sfîrșit la albia firească a valorilor și tradițiilor neamului nostru românesc sau vom continua să plutim în neștiință, duși de valuri spre alte țărături cu tradiții, norme, valori și idealuri străine.

5. Dimensiunea geopolitică a tranziției

Tranziția autohtonă, depinde nu numai de factorul intern, dar, în mare măsură, și de cel extern, de relațiile dintre marile puteri occidentale și Rusia, care susține sus și tare ca ea are interese geopolitice în spațiul vital al fostelor republici unionale, inclusiv și în RM. Totodată, schimbările rapide survenite la periferia fostei U.R.S.S., proliferarea noilor riscuri și pericole, în special al celor cu caracter non-militar, precum și conflictele nesoluționate din regiunile Mării

¹ Efros, I. Op. cit., p.

Negre și Caspice, au un impact direct asupra stabilității părții estice a continentului european¹.

Promovînd o politică externă pragmatică S.U.A., RFG, Franța, Italia, dorind să relanseze relațiile cu Rusia sînt tentate să abandoneze unii vecini ai Rusiei, cum ar fi Ucraina, Moldova etc. Reieșind din aceste aspecte pragmatice ale politicii sale externe S.U.A. uită de angajamentul Rusiei - încheiat în 1999 la Istanbul - privind retragerea trupelor din stînga Nistrului, pentru a elimina aceste probleme supărătoare de pe agenda cu Moscova. Neglijînd acest lucru președintele S.U.A. B. Obama și alți lideri occidentali cedează RM înfîuririi Moscovei, împărțind lumea în sfere de influență, iar țara noastră rămîne astfel, în sfera de dependență rusească, deși acești lideri au negat în repetate rînduri existența unei astfel de sfere.

Aceste temeri sînt îndreptățite și se confirmă prin ultimele dezvăluiri ale *Wikileaks* cu privire la planurile Rusiei și Germaniei în privința reglementării conflictului transnistrean. Se vorbește despre o înțelegere care va consta în faptul că Transnistria va primi o reprezentare de 5-15 % în Parlamentul RM în urma căreia, Moscova și-ar spori influența în zonă. Aceasta ar duce la demiterea Guvernului pro-european, deoarece transnistrenii s-ar alia cu comuniștii, care vor depăși numeric coaliția pro-europeană de la Chișinău, ceea ce ar însemna că la noi în țară se va investi un guvern pro-rus, susține agenția americană *Stratfor*. În schimb, Rusia ar fi deschisă pentru a permite UE și OSCE să-și introducă pacificatorii și alți militari în Transnistria, pentru că trupele sale vor rămîne în această regiune separatistă. În conformitate cu acest acord, Rusia și Germania își doresc să facă ca Moldova și Transnistria să semneze între ele un acord conform planului elaborat de ei, mai ales, că la Tiraspol s-a schimbat administrația și odiosul I. Smirnov a plecat de la putere. În același timp, se presupune că dacă Washingtonul și Bruxelles vor face presiuni ca acordul să treacă prin ei, atunci Berlinul și Moscova se vor arăta indiferenți, nu vor susține această propunere. S.U.A., în fond, nu este de acord cu ceea ce s'întîmplă, dar nu vrea o confruntare cu Rusia acum în Moldova, deoarece sînt alte probleme pe alte paliere, între Moscova - Washington. În această ordine de idei, S.U.A. le va cere Lituaniei, Poloniei, României și Marii Britanii să facă presiuni asupra celor 3 partide de la Chișinău, ca să nu accepte planul ruso-german². Prin urmare țara noastră, este un pion în șahul geopolitic dintre cele două mari puteri – Rusia și Germania.

Totodată, fiind de acord cu Iu. Frunțașu că S.U.A. și statele-membre ale UE, parteneri „firești” ai RM, manifestă o atitudine responsabilă față de dezvoltarea democrației pe continental european, față de consolidarea securității și stabilității în această parte a lumii. Însă, bineînțeles, o asemenea atitudine implică luarea de poziții mai tranșante față de tendințele autoritare ale

¹ Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. Op. cit., p. 51.

² A se vedea: *Timpul.md*, 2012, 5 martie.

Rusiei în interior și imperiale în exterior. Este cert că statul nostru, trebuie să-și asume anumite responsabilități în materie de orientare strategică de lungă durată, iar această orientare cuprinde țările Europei Centrale și de Est precum și Washingtonul, inclusiv prin includerea Londrei, mai ales când Marea Britanie se manifestă prin susținerea statelor ex-socialiste și ex-sovietice¹.

Este evident că vulnerabilitatea statului nostru ca stat în tranziție, pe de o parte și sindromul post-imperial al politicii Rusiei în așa-numita „vecinătate apropiată” pe de altă parte, creează un mediu generator a unei situații de creștere permanentă a instabilității și riscului. Pe parcursul ultimilor ani, situația din regiunea Transnistreană, controlată de forțele separatiste prorus, a devenit o provocare la adresa intereselor de securitate și valorilor democratice a comunității Euro-atlantice lărgite². Drept consecință a procesului de extindere spre est a UE și NATO, frontiera vestică a RM a devenit frontiera de est a comunității statelor NATO. Moldova reprezintă un sector de aproape 500 kilometri al frontierei NATO în Europa de Est. Faptul aderării României, stat vecin, ca membru cu drepturi depline în NATO, au schimbat formatul geopoliticii regionale, ca fostă regiune ex-sovietică în proces de transformare a sa într-o nouă Europă. Astfel, o cooperare mai activă cu NATO devine o necesitate obiectivă și iminentă pentru asigurarea judicioasă a securității naționale a statului nostru.

Sub influența statelor apusene, Rusia poate să nu insiste în mod neapărat asupra unei soluții care să determine federalizarea RM ca în 2003. Posibil că ea și-a venit în fire după trauma pierderii U.R.S.S.-ului și a ajuns la înțelegerea faptului că orice soluție în problema transnistreană îi va aduce un câștig mai mare (în afara câștigului pe care îl obține prin parteneriatul ruso-german și ruso-european), decât dacă ar păstra în viață acest stat creat de ei și nerecunoscut de nimeni. Este clar, că Rusia nu va pierde nimic nici chiar dacă Transnistriei i se acordă doar statutul de care dispune Autonomia Găgăuză pe motiv că peste 400 de mii de alegători transnistreni adăugați în listele electorale ar putea înclina balanța în folosul partidelor prorusești, românofobe, obținându-se o influență mult mai mare asupra politicii interne și externe și chiar legiferarea unei baze rusești pe teritoriul RM.

În opinia lui N. Popescu, cercetător la *European Council on Foreign Relations*, influența Rusiei în Moldova rămîne destul de mare - politică, economică sau energetică și din această cauză Moldova rămîne destul de vulnerabilă față de Rusia. Totodată, comparativ cu majoritatea celorlalte state CSI - Ucraina, Georgia, Belarus, Armenia etc. - Moldova are un grad mult mai înalt de autonomie strategică față de Rusia. În plan comercial circa 50 % din comerțul extern al

¹ Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. Op. cit., p. 121.

² Ibidem, p. 52.

RM revine UE (dintre care vreo 16-17 % României) și cam 18-19 % revine Rusiei. În cazul Ucrainei de exemplu balanța este 30 % cu Rusia și 30 % cu UE”¹.

Trebuie să conștientizăm și faptul că reintrînd pe ușa transnistreană în RM, Rusia își poate desfășura mai eficient și proiectele sale din Ucraina. În orice caz, ea profită de criza UE și, dispunînd de bani, este pornită să lupte pentru statele postsovietice, să le scoată de sub influența Occidentului, elaborînd, în acest scop, nu numai proiecte economice și politice, dar și ideologice cu destinație locală, regională și generală. Printre cele regionale se numără și proiectul „Ruskii mir”, încredințat Bisericii Ortodoxe Ruse. În această ordine de idei, a răsunit viziunea Patriarhului Bisericii Ortodoxe Ruse Kiril, care salutîndu-l pe ÎPS Vladimir Mitropolitul Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove, a declarat că în pofida faptului că moldovenii nu vorbesc o limbă slavă, RM este considerată de Patriarhia Rusă partea componentă a Sfintei Rusii, care nu este un concept etnic, sau politic, ci unul spiritual.

Sîntem de acord cu opinia experților în domeniu, care susțin că amplasarea geografică este foarte importantă pentru securitatea națională a statului nostru. Țara se afla la intersecția a trei zone geopolitice: Sud-Est-europeană, Central-europeană și Eurasiatică². După destrămarea U.R.S.S.-ului, Moldova nu a întrerupt relațiile cu fostele republici sovietice din motive economice și pentru a păstra piețele externe de desfacere și asigurarea cu resurselor energetice și materie primă. Însă, calitatea de membru al CSI nu a permis RM soluționarea problemelor stringente ale securității naționale.

Dacă ne referim la implicațiile geoeconomice ale amplasării geografice și ale situației geopolitice din regiunea în care este situată țara noastră, putem afirma că atît sub aspect geografic, cît și sub aspect politic, RM este un stat mic, ale cărui interese externe se vor extinde în viitor pînă la nivel regional și supraregional. Cea mai apropiată mare putere este Rusia și, datorita proximității geografice, analiza posibilităților RM de a-și realiza interesele externe, trebuie să fie efectuată luîndu-se în calcul scopurile geoeconomice și geopolitice rusești. În realizarea lor, după cum remarca celebrul politolog american Zbigniew Brzezinski, politica Rusiei față de vecinii din CSI a urmărit două obiective principale: deposedarea treptată a noilor state independente de autonomia lor economică și împiedicarea constituirii forțelor armate proprii³, la care adăugăm și împiedicarea aderării la UE sau la NATO. Manifestări ale acestui curs pot fi urmărite și în actuala politică rusească față de statul nostru.

¹ A se vedea: *Adevărul.ro*, 2012, 8 martie.

² Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. Op. cit., p. 51.

³ Brzezinski, Zb. *Europa Centrală și de Est în cicloul tranziției*. București: Editura „Diogene”, 1995, p. 22.

În această ordine de idei, sîntem de acord cu opinia lui N. Popescu, care susține că, poziția AIE față de imperiul de la răsărit nu poate fi decît pragmatică. Pe de o parte, Moldova nu trebuie și nu poate antagoniza Rusia, așa cum a făcut Georgia, dar nu trebuie să facă careva concesii majore de ordin strategic sau economic, deoarece nu poate fi constrînsă să facă atît timp cît are sprijin de la UE. Dacă va avea o relație calmă cu Rusia - AIE va putea și, trebuie, să se concentreze pe implementarea reformelor interne, implementarea *acquis-ului*, etc. care o va apropia de UE. Pînă acum la capitolul politică externă, AIE a obținut succese în acest sens - păstrarea unei relații calme și neconflictuale cu Rusia, și între timp apropierea de UE¹.

O altă problemă ce trebuie rezolvată cît de curînd este ieșirea din CSI care este creatura unor elite și cercuri politice rusești și rusofile influențate de himerele geopolitice imperiale. Constituind CSI, Rusia a avut scopuri geopolitice și geoeconomice destul de certe. Este clar că în existența CSI este interesată, în primul rînd, Rusia, care, prin intermediul acordurilor multilaterale, poate controla cea mai mare parte din spațiul postsovietic. Sub acoperirea unei noi doctrine a „vecinătății apropiate”, Rusia revendică dreptul de a se implica în afacerile interne ale țărilor ex-sovietice.

Pentru Moscova, CSI este important din două motive principale. În primul rînd, comunitatea minimizează energiile dezintegratoare în fostul spațiu sovietic, ceea ce înlesnește activitatea Rusiei în acest areal. În al doilea rînd, ea creează condițiile necesare pentru reactivarea tendințelor unioniste în republicile ex-sovietice. Prin urmare, CSI este vitală pentru menținerea influenței politice și militare a Rusiei în „vecinătatea ei apropiată”. Totodată, trebuie să constatăm că Transnistria este acel instrument de „cointeresare” a Moldovei în a participa în mod plener la toate structurile CSI. Din această cauză, anume soluționarea problemei transnistrene este cheia ieșirii din CSI și a realizării obiectivelor de integrare europeană a țării noastre. Pentru aceasta este necesară internaționalizarea cît mai largă a acestei probleme.

O altă problemă este cea a frontierelor, despre care I. Efros, pe bună dreptate, spune că fiind diagnosticată geopolitic problema frontierei și implicit a identității sale, pune statul nostru într-o situație și mai dificilă. Orice tratare de geopolitică serioasă distinge frontierele politice de cele geopolitice. Primele separă statele, fiind fixe vizibile fizic, ultimele sînt invizibile, delimitînd spații culturale, politice sau economice. Indiferent că sînt imaginare sau reale, frontierele sînt legate indispensabil de chestiunea securității. În literatura de specialitate relația granițe de stat-frontieră geopolitică operează cu trei variabile:

- atunci cînd granița de stat corespunde cu frontiera geopolitică (Finlanda, Suedia);
- cînd frontiera geopolitică depășește granița de stat (cazul Rusiei, S.U.A.);

¹ A se vedea: *Adevărul.ro*. Op. cit.

- cînd frontiera geopolitică se află în interiorul statului (cazul Moldovei, Macedoniei)¹.

În cazul Moldovei, din punct de vedere al dreptului internațional, granița estică se află la hotarul cu Ucraina, *de facto* se află pe Nistru. Din punct de vedere economic nu există o omogenitate a geografiei economice în toată țara, Chișinăul fiind unicul centru însuflețit de activitate economică. Totodată, din punct de vedere cultural frontiera ocolește Găgăuzia. Astfel în loc să unească, aceste frontiere despart, în loc să edifice o unitate colectivă, ele provoacă separatisme colective.

Totodată, ne raliem și opiniei lui D. Dungăciu, conform căreia frontiera ar însemna, în cadrul teoretic utilizat aici, aspectul dinamic al unei evoluții geopolitice, respectiv totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, un popor, o civilizație sau un imperiu etc. Frontiera, ca aspect dinamic, declanșează și întreține o gamă largă de procese spirituale sau instituționale, pe care le denumim procese ale frontierei. Granița este aspectul static, stabil (stabilit) al înaintării unei frontiere. Înaintarea unei frontiere se fixează (este fixată) undeva, pe o graniță. Dar aceasta nu înseamnă, în mod automat, că, o dată fixate granița, dinamica procesului de înaintare a frontierei dispare sau că este suspendat. Dimpotrivă, atunci cînd avem de a face cu o fixare artificială (politică, geo-strategică) a unei granițe vom asista la perpetuarea manifestărilor de frontieră, iar spațiul în care asemenea evoluții se petrec îl numim spațiu de frontieră. Aceste spații de frontieră, respectiv acele zone care emit – justificat sau nu – pretenții sau apartenență la un spațiu definit și la includere în interiorul unei granițe la care nu au, deocamdată, acces, sînt, geopolitic vorbind, de multe ori, spații de criză, de turbulență geopolitică, care nu pot fi deciptate sau înțelese just fără a lua în considerare aceste aspecte².

Aspectul geopolitic ține nu numai de factorul extern, dar și de cel intern, de capacitatea mentală de a ne elibera de anumite stereotipuri ale lui „*homo sovieticus*”. Din această cauză, punctul nodal al problemei îl constituie lipsa unui proiect identitar colectiv construit pe principii societare, lipsa care continuă să alimenteze sentimentele de insecuritate reale și imagine. Punctul nodal al problemei îl constituie lipsa unui proiect identitar colectiv construit pe principii societare, lipsa care continuă să alimenteze sentimentele de insecuritate reale și imagine.

Sîntem de acord cu G. Friedmann, despre duplicitatea existenței statului nostru, despre faptul că „Moldova este prinsă între rădăcinile sale românești și trecutul său sovietic. Nu și-a dezvoltat o identitate națională independentă față de acești doi poli. Moldova este o țară de graniță în cadrul altei granițe. Este un loc al influențelor străine venite din toate părțile. Este un loc fără un centru clar. Pe de o parte, există o nostalgie față de zilele din vremea U.R.S.S. Pe de altă parte, există speranța că UE și NATO vor crea și vor apăra o națiune care nu există”.

¹ Efros, I. Op. cit.

² Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. Op. cit., p. 175-176.

Concluzia lui este surprinzătoare în acest caz, dar reprezintă o anumită soluție care este agreată de o anumită parte a populației care vrea ca statul nostru să intre în UE și să facă parte din ea împreună cu România: „Moldova a fost o dată parte a României. A mai fost parte a U.R.S.S.-ului. Moldova are sens atunci când face parte din ceva. U.R.S.S.-ul a dispărut. Europa are mai multe probleme decât poate rezolva și nu caută altele noi. România este încă acolo. Nu este o soluție perfectă și cu siguranță nu foarte mulți moldoveni ar fi mulțumiți, însă este o soluție, oricât de imperfectă ar fi”¹.

6. Dimensiunea religioasă a tranziției. Raportul dintre stat și religie în condițiile tranziției

Religia, în opinia noastră, reprezintă o condiție necesară de existență a societății în virtutea funcției pe care ea o exercită – de elaborare, teaurizare și transformare a unei limbi specifice, simbolice, de care are nevoie societatea. Iată de ce este necesar de a cunoaște religia care asigură continuitatea în dezvoltarea culturală și care este acel depozit unde se păstrează toate comorile – bogăția spirituală reprezentată sub formă simbolică. Astfel, s-a dovedit că religia, după cum sublinia pe bună dreptate, C.G. Jung, rămîne una din manifestările cele mai profunde ale sufletului uman². Prin urmare, credința religioasă reprezintă o dimensiune fundamentală a exprimării și afirmării identității individuale și de grup, deși ea este, în societatea contemporană puternic secularizată și o opțiune personală.

Totodată, este necesar să remarcăm, pentru început, că la baza acțiunilor religioase contemporane stau anumite cauze sociale: economice, politice și juridice, acțiunile anticonstituționale ale unor secte religioase. Conflictul dintre normele religioase ce stau la suprafață și biserica ortodoxă, sau conflictele ce există între diferite secte sau în interiorul lor se manifestă prin ciocnirea dintre anumite sisteme normative.

În prezent, a devenit cert faptul că între stat și religie trebuie să existe o interacțiune dialectică pe motiv că este necesar de a studia influența dogmelor și normelor religioase asupra politicii statului, a utilizării religiei în realizarea obiectivelor statale, locul și rolul sentimentului religios în materializarea comportamentului uman civilizat.

Analiza legislației și a jurisprudenței din diverse țări ne denotă despre faptul că statul poate acorda religiei protecție juridică sub două aspecte. *În primul rînd*, el poate susține prin metode de reprimare sau poate proteja răspîndirea unei anumite religii, eliminînd în mod violent influența altor religii sau confesiuni religioase. Formele prin care aceste acțiuni se pot manifesta sînt multiple: prigonirea directă a unor învățători religioase sau partide politice, interdicția

¹ Apud: Damian, Gh. Op. cit.

² Jung, C.G. *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*; traducere de Maria-Magdalena Angheliescu. București: Ed. Teora, 1997, p. 21.

separării unor grupuri religioase de la religia dominantă, interzicerea adepților unei confesiuni religioase de a-și exercita cultul religios sau de a propaga credința lor.

În al doilea rând, el poate să sancționeze numai acțiunile ofensatoare și violente ce pot să afecteze libertatea religioasă, însă în nici un caz nu trebuie să sancționeze, să susțină sau să suprimă răspândirea unei anumite religii. Sîntem convinși, în această ordine de idei, că libertatea religioasă autentică presupune utilizarea din partea statului a acestui tip al protecției juridice. Este important, în opinia noastră, ca statul să înțeleagă că atitudinea lui față de religie trebuie să țină cont de necesitățile credincioșilor exprimate în normele religioase, care s-au format și decantat în decurs de milenii.

Totodată, este necesar de a lua în considerație și experiența altor țări la acest capitol. Din paradigma europeană face parte sistemul în doua trepte al asociațiilor și cultelor religioase. Potrivit acestui sistem, schimbarea statutului din asociație religioasă în cult religios se produce cu condiția îndeplinirii unor criterii de genul duratei în timp, a numărului de membri, a impactului social etc. Or, acest statut de partener social nu poate fi acordat decît unui număr limitat de culte. Nu este vorba despre restricții sau discriminări atîta vreme cît statul nu acordă titlul de partener social, ci îl recunoaște ca fiind deja onorat de către acele Biserici și confesiuni religioase care sînt implicate de secole în viața publică. Totodată, modelul american propune desființarea sistemului în doua trepte și înregistrarea tuturor cultelor ca asociații religioase sau recunoașterea tuturor asociațiilor religioase drept culte. Consecvența unei interpretări aparte a doctrinei drepturilor omului, definiția asociației/cultului religios nu se mai face în funcție de colectivitate, ci doar în funcție de persoană. Practicarea acestei formule ar duce în contextul nostru la dispariția statutului de cult religios recunoscut ca persoană de drept public și, în consecință, a statutului de partener social.

Se cere de remarcat și faptul că în prezent a devenit destul de actuală, mai ales în condițiile țării noastre care se află în perioada de tranziție de la sistemul totalitar la cel democratic, problema raportului dintre religie, Biserică și Stat ca urmare a situației ce s-a creat în timpul dominației sistemului totalitar. În opinia lui B. Berceanu, statul ca deținător al puterii materiale, dar neinteresat în mod necesar de a reține puterea spirituală, poate: fie să se subordoneze spiritual Bisericii, fie să o privilegieze, fie să o lase liberă, despărțită ori să conlucreze cu ea, fie să o tolereze, fie să se considere cu ea în raporturi de adversitate¹. Indiferent de faptul că în *Legea privind cultele religioase și părțile lor componente* este stipulat că cultele religioase sînt autonome, separate de stat, egale în drepturi în fața legii și a autorității publice și

¹ Barbu, B. Berceanu. *Religia și dreptul*. În: Revista de filosofie, Editura Academiei Române, 1999, nr 3-4, mai-august, p. 147.

discriminarea unui sau altui cult religios se pedepsește conform legislației în vigoare¹, există necesitatea ca statul nostru să-și definitiveze poziția în această privință pe motiv că se resimte tendința de a transforma ortodoxia într-o religie dominantă. Există opinii care au fost expuse de Episcopul de Bălți și Fălești, Marchel pentru ca religia creștin-ortodoxă să obțină un statut de religie națională.

Într-adevăr, Biserica Ortodoxă este tradițională pentru poporul nostru ca și pentru toate popoarele ortodoxe și este acea instituție obștească care a determinat formarea poporului român. Trebuie să conștientizăm faptul că credința religioasă nu acționează în mod direct, ci printr-o intermediere „culturală”, adică a unor practici individuale care sînt localizate în „lume”, dar introducerea în „lume” a unei „asceze” profesionale motivează importanța cunoașterii gradului de manifestare al sus-menționatei asceze, ori percepții a nivelării culturale, în cele din urmă, produsă de exercitarea constrîngerii religioase. La noi rolul acestei constrîngerii este major, în același timp diferit, de alte culturi, fapt datorat diferenței confesionale majoritare, pe motiv că ortodoxia și-a pus amprenta asupra definirii acestei constrîngerii culturale.

Însă, aceasta nu trebuie să determine instituirea unei religii dominante susținute de stat. În această optică trebuie să conștientizăm faptul că în regimul religiei de stat, închinarea la Dumnezeu e îndemn, dacă nu chiar obligație, iar în regimul opus, e un drept². Astfel, devine evident că acordarea protecției juridice din partea statului care reiese din însăși necesitățile credincioșilor este mai propice pentru desfășurarea vieții religioase și posedă o conotație de ordin juridic.

Influența statului asupra religiei, mai ales în prezent, este specifică. *Constituția RM* prin art. 31³ garantează libertatea conștiinței, cultele religioase sînt autonome, separate de stat și se bucură de sprijinul acestuia. În același timp, actualmente a devenit evident că statul nu trebuie să fie indiferent la de un șir de forme bizare de utilizare a libertății conștiinței de către cultele antisociale care practică prozelitismul. Practica din toate țările lumii nu cunoaște nici o sectă care să nu aplice prozelitismul, deoarece orice varietăți ale lui reprezintă o violare a libertății schimbării conștiinței și a libertății conștiinței în ansamblu.

Prozelitismul cuprinde anumite activități, care are scopul de a-i influența pe oameni să-și schimbe apartenența confesională. Este necesar, în această ordine de idei, ca statul să contracareze utilizarea oricărei forme de violență fizică de constrîngere morală și presiune psihică asupra cetățenilor. Totodată, trebuie excluse oferta explicită sau implicită de mijloace de

¹ *Lege privind cultele religioase și părțile lor componente* nr. 125-XVI din 11.05.2007. În: Monitorul Oficial nr. 127-130/546 din 17.08.20, art. 15 (1).

² Leroy, G. *Dumnezeu este un drept al omului* /Traducere, și cuvânt introductiv de Simion Bărbulescu. București: Ed. Geneze, 1993.

³ *Constituția Republicii Moldova*. Cu modificările și completările din 5 iulie 2000. Chișinău: Ed. Moldpres, 2000, art. 31, al. 2.

educație, de asistență medicală sau de atracții materiale, prin utilizarea mijloacelor financiare cu scopul de a converti oamenii și a-i orienta spre credința lor. Deseori este utilizată manipularea sau exploatarea necesităților, a slăbiciunilor sau a insuficienței educative a oamenilor care se află într-o situație materială precară, fapt care echivalează cu lezarea libertății și demnității umane. Cu toate că în *Legea privind cultele religioase și părțile lor* în art. 4 al. 4 este interzis prozelitismul abuziv, totuși nu găsim în lege nici un fel de prevederi care ar contracara fenomenul *prozelitismului*. Prin urmare, legea permite utilizarea acestor metode de violare a libertății conștiinței cetățenilor săi și prin aceasta stimulează activitatea subversivă a sectelor care conduce la deteriorarea conștiinței umane și la încălcarea flagrantă a libertății conștiinței proclamată de *Constituția RM*. În alte țări prozelitismul este interzis completamente, spre exemplu, în Armenia.

În același timp, o lacună a *Legii privind cultele religioase și părțile lor componente* constă în faptul ca ea nu face o deosebire dintre cultele totalitare, distructive, comerciale, satanice, pseudoreligioase și cultele recunoscute, fapt care permite controlul libertății conștiinței. Mai mult ca atât, legea în cauză oferă copiilor dreptul de a alege cultul pe care aceștia doresc să-l studieze sau le permite să refuze studierea oricărui cult în instituțiile de învățământ.

Un pericol iminent pentru societatea noastră îl constituie religiile ocultiste și sectele totalitare, care s-au rupt de o credință importantă și care consideră doctrina sa religioasă drept singura adevărată, ce reprimă personalitatea și, prin intermediul zombianismului, o transformă într-un executant orb al voinței „învățătorului”. Ocultismul reprezintă o mișcare socială destul de largă, răspândită în diferite țări, inclusiv în țara noastră. În cadrul acestei mișcări, s-au format un șir de opinii referitoare la organizarea statală. Teoria ocultistă a statului presupune atribuirea acestei ideologii unui statut oficial, fiindcă cetățenii statului ocultist trebuie să respecte în permanență ritualurile prescrise lor, care reglementează în mod absolut toate sferele vieții sociale. În cazul când cineva refuză să se supună unei astfel de reglementări, el este amenințat cu moartea, din motiv că, potrivit concepției răsplății tainice, toți oamenii sînt legați între ei și pentru acțiunile unora pot să răspundă alții, spre exemplu, rudele, apropiații etc. Astfel, dreptul ocultist, care reglementează nu numai comportamentul, ci și orice activitate a omului, inclusiv ceea ce nu poate fi sesizată, trebuie considerat un drept totalitar, care nu poate să nu îngrijoreze poporul nostru, deoarece el cunoaște din propria experiență manifestările regimului totalitar.

Una din modalitățile eficiente ale efectuării controlului social asupra manifestărilor antisociale ale religiozității ar putea fi expertiza cultelor religioase care trebuie să fie îndreptată spre analiza efectelor ce derivă dintr-o credință sau alta, cu scopul de a depista motivele posibile ale unor infracțiuni. Momentul principal al expertizei cultelor constă în a determina caracterul credinței religioase, care trebuie efectuată nu numai la momentul înregistrării cultelor religioase,

dar și în procesul activității lor. Problema constă în faptul, că credincioșii deseori tănuiesc sensul credinței cu scopul de a nu atrage atenția autorităților statale. Din această cauză, este necesar de a efectua o analiză minuțioasă a acestor credințe, a efectua audierea credincioșilor în conformitate cu o metodică specială. În cazul când această expertiză este imposibil de fi efectuată, este necesar de a utiliza analiza indirectă a structurii comunității, caracterul istoriei ei, practicarea cultelor, componența lor socială, a activității obștești etc. Însă, *Legea privind cultele religioase și părțile lor componente* nu prevede o astfel de expertiză ce reprezintă, în opinia noastră, o lacună care trebuie înlăturată¹. Este cert faptul că în condițiile societății democratice nu poate fi impus un control asupra conștiinței și nu poate fi instituită o cenzură asupra informației, dar e necesar de a interzice acele organizații religioase în care se înrădăcinează credințe ce conțin, într-o formă camuflată, cauze criminale. Analiza cultelor religioase poate să ne ofere posibilitatea de a promova prevenirea criminalității din motive religioase, care în toate țările lumii, inclusiv în Moldova este destul de actuală.

Pericolul social al unui sau altei confesiuni religioase depinde, mai întâi de toate, de credința în cauză, iar mai apoi și de caracterul organizării ei. Un pericol deosebit îl prezintă învățăturile apocaliptice conform cărora noi trăim în ultimele zile ale existenței lumii și totul se va prăbuși în curînd, și din această cauză a venit timpul să acționăm. Aceste învățături acordă o atenție deosebită unor astfel de detalii ale învățăturilor mistice, conform cărora frontiera dintre real și lumea de dincolo este convențională și instabilă. Sînt destul de periculoase și mărturisirile nihiliste care neagă necesitatea de a se conduce în activitatea cotidiană de anumite reguli, de a nu lua în considerație nimic în afară de interesele personale sau a grupului religios din care face parte.

În același timp, potențial periculoase pot fi recunoscute și acele credințe care cheamă spre o hiperactivitate. Totodată, este necesar a evidenția și învățăturile ce neagă viața, în care se exprimă o apreciere negativă a vieții corporale și naturale.

Este necesar de a investiga și structura cultelor religioase, în cadrul cărora domină utilizarea momentelor de conspirație cu scopul de a tănui credința autentică, disciplina militară, reglementarea minuțioasă a vieții credincioșilor, care ne denotă despre tendința liderilor lor de a controla orice pas al membrilor organizației. Disciplina destul de dură, care este însoțită de supunerea oarbă în fața liderilor comunității și de atașamentul desăvîrșit și abnegația credincioșilor care duce la aceea că ei acordă proprietate liderilor comunității și chiar se atîrnă cu indiferență față de viața personală. În această ordine de idei, expertiza cultelor religioase are misiunea de a evalua situația criminogenă, cauzată de profesarea organizată a unei credințe. Prin urmare, se cere reglementată prin lege promovarea unei expertize a cultelor religioase cu scopul

¹ A se vedea: *Legea privind cultele religioase și părțile lor componente*. Op. cit.

de a contracara acțiunile criminale ale unor secte oculte care apar destul de des în ultimul timp. Cu toate că în *Legea privind cultele religioase și părțile lor componente* se prevede: „Exercitarea dreptului la libertatea de manifestare a convingerilor sau a credinței religioase poate fi restrânsă, în condițiile legii, numai în cazul în care această restrângere urmărește un scop legitim și reprezintă, într-o societate democratică, măsuri necesare pentru siguranța publică, menținerea ordinii publice, ocrotirea sănătății și a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților persoanei.”¹, totuși aceste prevederi nu sînt suficiente pentru a contracara acțiunile criminale ale sectelor oculte care acționează destul de frecvent în țara noastră.

Este evident că noi nu avem dreptul să interzicem omului de a crede în ceva, dar nu trebuie să permitem ca credința care poate provoca crime să unească în jurul său o putere organizată, îndreptată împotriva societății.

Totodată, putem conchide că prin actuala lege este anulat orice control al statului asupra cultelor, fapt care se reflectă clar în prevederea *Legii despre desființarea departamentului pentru culte și înregistrarea cultelor*, transmitînd aceste funcții în competența unei structuri nespecializate a *Ministerului Justiției al RM*.

În aceste condiții, este necesară adoptarea unei legi care ar interzice imixtiunea Bisericii în politică. Ne raliem intenției *Ministerului Justiției* de a promova un proiect de lege care ar interzice această imixtiune ca nici un preot să nu aibă voie să facă agitație electorală sau să se înscrie în cursa pentru alegeri pe motiv că deseori fețele bisericești încearcă să se implice în politică. Spre exemplu, Episcopul de Bălți și Fălești Marchel, a participat la 4 decembrie 2011 la mitingul comuniștilor de la Bălți și a binecuvîntat acțiunile lor îndreptate spre a declanșa alegeri parlamentare anticipate. În acest sens, se propune modificarea denumirii legii din *Lege privind cultele religioase și părțile lor componente* în *Lege privind libertatea de conștiință și de religie*, din cauză că în opinia multor experți în domeniu, la care ne alăturăm și noi, noțiunea de „cult” se asociază mai mult cu sectele și din această cauză se propune de a opera cu noțiunea de „organizație religioasă”. Se prevede, totodată, ca în nouă lege să fie introdusă sintagma de „libertate a gândirii”. Mai mult ca atît, adoptarea unei noi legi este necesară reieșind din Planul de acțiuni RM – UE.

Pe acest fundal, la 14 martie 2011, *Ministerul Justiției* a înregistrat *Liga Islamică* în calitate de cult religios ce reunește mai multe asociații de musulmani. Acțiunea în cauză a nemulțumit reprezentanții bisericii ortodoxe, cult majoritar în Moldova, care a uitat de articolul 31, al. 3 din *Constituția RM* unde se stipulează că „în relațiile dintre cultele religioase sînt interzise orice manifestări de învrăjbire”². Înregistrarea acestui cult religios rezidă nu numai din

¹ Ibidem, art. 4 (2).

² *Constituția Republicii Moldova*. Op. cit., art. 31, al. 3.

faptul că țara noastră și-a asumat față de instituțiile europene un șir de angajamente, dar și din faptul că dacă sîntem un stat democratic trebuie să ne fundăm pe valorile societății democratice care sunt fixate în Constituție. Pentru a susține financiar reformele din țara noastră, *Comisia Europeană* trebuie să fie sigură că anumite procese democratice sînt stabile. Totodată, pentru a ajunge în familia europeană statul nostru trebuie să dea dovadă de respect pentru anumite norme, printre care și respectarea diversității religioase.

În această ordine de idei, este necesar de a aplica în practică experiența unor țări vecine. Spre exemplu, România, țara cu a doua Patriarhie Ortodoxă ca mărime după Rusia, avînd o veche comunitate musulmană, turco-tătară, în Dobrogea, este un exemplu clasic de relații pașnice dintre ortodocși și musulmani. Cultul musulman din România are statut legal, de persoană publică. Formarea clerului musulman se face la *Liceul Teologic Musulman și Pedagogic din Medjidia*, pe banii statului român. Personalul musulman de cult este format din hatipi, imami, hagii, muezini. Cu toate că pe lîngă comunitatea musulmană turco-tătară există în România un număr important de imigranți musulmani, de origine arabă, turcă sau de alte origini, nimeni nu agită spectrul confruntărilor dintre ortodocși și musulmani ca la noi în țară, ci dimpotrivă, Patriarhia Română cultivă relații de bună conviețuire cu musulmanii.

În Federația Rusă, care este statul european cu cea mai mare comunitate de musulmani, estimată între 20 și 30 de milioane, cu o dinamică pozitivă, Patriarhia Moscovei cultivă relații de bună conviețuire cu această comunitate. Politica religioasă a Rusiei este, în general, una a echilibrului interreligios, marcată de tendințe pronunțate de menținere a comunității musulmane în cadrul legii. Poate ar fi cazul să împrumutăm această experiență de conviețuire multiseclară dintre confesiunea ortodoxă cu zecile de milioane de musulmani din Rusia.

Ne raliem opiniilor, care consideră, că o aruncare a musulmanilor din țara noastră în afara legii nu poate decît să degradeze climatul confesional din țară. Dimpotrivă, abordările corecte, echilibrate ale agenților guvernamentali, bazate pe lege și pe exemplele pozitive din alte state poate să detensioneze situația și să nu se mai speculeze de către reprezentanții confesiunii ortodoxe și a clerului ei pe marginea înregistrării *Ligii Islamice*. Trebuie să conștientizăm faptul că comunitatea musulmană trebuie menținută în cadrul legal și integrată în societatea noastră și nu trebuie lăsată în voia soartei pe motiv că în aceste circumstanțe ea poate deveni o pradă ușoară pentru tot felul de fundamentalști islamici.

Capitolul IV. Paradoxurile tranziției moldovenești

1. Considerațiuni generale

Practica ne-a demonstrat, cu lux de amănunte, că promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității care a existat la începutul tranziției postcomuniste a fost descalificată de contrastul neliniștitor cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, privatizărilor păguboase și șomajului, a precarității protecției și asistenței sociale, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale. Ne-am pomenit într-o situație care a fost foarte bine exprimată de scriitorul sârb Predrag Matvejevic într-un eseu intitulat *Avangarda, utopie, dizidența. O privire asupra literaturii Celeilalte Europe* în care spunea că astăzi trăim mai degrabă tranziții decât adevărate transformări¹.

Mulți savanți care se ocupă de cercetarea problemelor tranziției încearcă, înainte de a defini repererele acestei realități deconcertante să-i identifice și să-i descrie paradoxurile în aceeași finalitate a ordonării realității supuse cercetării.

Spre exemplu, V. Saca consideră că în prezent, unele state ex-sovietice din centrul și estul Europei au moștenit o serie de paradoxuri la nivel de mentalitate și comportament:

- *paradoxul stihinic*, care cuprinde partea predominantă a populației, în conștiința și comportamentul căreia în cel mai straniu mod se acomodează susținerea transformărilor de piață și, totodată, nesusținerea categorică și condamnarea actorilor acestor transformări (bancherilor, antreprenorilor etc.);
- mentalitatea și comportamentul *paradoxal al „jefuitorilor”, „hrăpăreților”,* adică a oligarhilor contemporani, diferitor combinatori, care consideră justificată uzurparea de către ei a bogățiilor naționale prin „grija” față de viitorul țării, a poporului;
- *paradoxul „mutanților”,* care au împărtășit timp îndelungat o concepție despre lume pentru că în perioada de cotitură să se declare adepții unor idei și convingeri diametral opuse. Mulți dintre aceștia nu doar au renunțat la concepția în care au crezut și pe care au propagat-o, ci au supus-o unei critici aspre, despărțindu-se demonstrativ de biletul de partid;
- *paradoxul „staiierilor rătăcitori”* (îndeosebi în rîndul intelectualității), adică a migranților dintr-o mișcare în alta sau dintr-un partid în altul. Această migrație aproape întotdeauna este însoțită de schimbarea radicală a principiilor, întruchipînd doar dorințele proprii ale „rătăcitorilor” și nu aspirațiile poporului spre transformarea democratică (după cum se declară în lupta pentru putere);
- *paradoxul „simulanților”,* a cărui purtător este o mare parte a funcționarilor, nomenclaturiștilor din societatea postsovietică. Ei imită, simulează cu iscusință grija față de

¹A se vedea: Apud: Vlad, C. *Paradoxurile tranziției*. În *Cronica română*, 11 ianuarie 2008.

binele public, manifestându-se, pe de o parte, prin retorică, iar pe de altă parte, prin jefuirea fostei avuții populare;

- *paradoxul diferitor genuri de „șovinism și naționalism obișnuit”*. Purtătorii acestuia declară că susțin valorile general-umane, respectul față de alte popoare, însă în împrejurări concrete, nu rareori, manifestă intoleranță, chiar violență morală față de reprezentanții altor etnii¹.

Paradoxurile tranziției postcomuniste, consideră politologul ceh Jiri S. Melich, decurg din dilema continuitate-discontinuitate, care trebuie situată în centrul abordării analitice a dinamicii transformărilor din Europa de Est. Continuitatea constă în moștenirea regimului comunist, a mentalității formate în condițiile societății totalitariste, dar și a patrimoniului tradițional, în general, iar discontinuitatea se referă la efortul deliberat de reorganizare a vechiului sistem de valorificare a experienței sale. Într-o primă fază a tranziției, cel puțin, aceasta dilemă este acută și nu poate fi evitată. Ea se exprimă, după S. Melich, în următoarele paradoxuri, care, în opinia noastră, se manifestă din plin în condițiile țării noastre și care merită să fie supuse unei analize mai detaliate².

2. Paradoxul statului

Acest paradox constă în faptul că edificiul statului comunist nu s-a prăbușit complet, dar funcții importante ale sale s-au erodat – mai ales rolul sau de sursă și garant al forței legii. Au dispărut tocmai pîrghiile sale de penetrare și eficacitate care-l făceau să fie „atotpătrunzător” în societate și niciun alt actor instituțional de anvergură să nu a reușit să-i preia misiunea în momentul atît de important al schimbării. Este necesar să constatăm faptul, că discuția despre noul rol al statului în crearea condițiilor pentru transformările sociale necesare procesului democrației au rămas needificatoare atît în plan teoretic, cît în plan practic. Caracterul imperfect al noilor instituții politice, mult mai democratice în intenția și obiectivele lor, n-a reușit să asigure rolul, în declin, al statului. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare decît în interesul populației. În această ordine de idei, are perfectă dreptate sociologul roman D. Chribucă care consideră că „una dintre caracteristicile esențiale ale tranziției [...] constă în existența unui clivaj între norma scrisă (legile, norme juridice, contracte) și cea informală (norme sociale, valorile). Nu e vorba doar de o contradicție între cele două componente ale cîmpului cultural, ci de o ruptură ce se obiectivează în funcționare paralelă, în practici și comportamente sociale duble”³. În această ordine de idei, trebuie să constatăm că în

¹ Saca, V. *Fenomenul transformări democratice între mentalitate și comportament. (Cazul Republicii Moldova)* În: MOLDOSCOPIE, 2011, nr. 1 (LII), p. 189.

² A se vedea: Apud: Vlad, C. *Reconcilierea*. București: Ed. Institutului Revoluției Române din Decembrie, 1989, 2009, p. 171-173.

³ Chribucă, D. Op. cit., p. 13.

condițiile tranziției la noi în țară s-a format un complex întreg de norme și relații ale „*justiției criminale*”, care se ocupă de soluționarea contra plată a unor cauze ce au un caracter criminal, dar de multe ori și non-criminal. Deseori oamenii recurg la serviciul ei, din motiv că organele de ocrotire a normelor de drept nu pot sau nu vreau să soluționeze problemele stringente cu care se confruntă oamenii. Aceasta se întâmplă din simplul motiv, că nu este respectat principiul conform căruia „ideea fundamentală care stă la baza dreptului este respectul demnității omenești, respectul omului față de om, cu simpatia față de semenii, prin urmare respectarea tuturor drepturilor lui legitime, adică a acelor care nu reprezintă încălcarea libertății celorlalți”¹.

Ne raliem opiniei filosofului rus V. Nerseseanț, care sublinia că legiuitorul trebuie în mod obligatoriu să conștientizeze faptul că pentru normele elaborate de el trebuie să fie propriu principiul egalității formale², dar care, în virtutea unor cauze de ordin obiectiv sau subiectiv, nu e sancționat de legiuitor și nu întotdeauna e valorificat în normele adoptate de către puterea legislativă. Acest lucru se observă, mai ales, în cazul în care legiuitorii tratează problemele înlesnirilor și privilegiilor. Este necesar să remarcăm că principiul egalității formale, care trebuie să fie propriu oricărei norme juridice, admite și recunoaște înlesnirile ca fenomen al dreptului, dar neagă privilegiile ca fenomen îndreptat împotriva dreptului.

Este necesar să conștientizăm faptul, că în anumite cazuri, adoptarea unor decizii juridice, în favoarea unor sau altor grupuri sociale, trebuie să fie însoțite, nu numai prin înaintarea față de ele a unor cerințe sporite, dar și prin anumite compensații pentru acei, interesele cărora pot să fie afectate în rezultatul deciziei în cauză. Un exemplu elocvent, în această ordine de idei, a subestimării de către legiuitor și de către structurile puterii de stat a acestei logici a tratării problemelor sociale a devenit practica privatizării, în rezultatul căreia o mică parte a societății a obținut priorități enorme, care nu au fost echilibrate, cât de cât, cu niște cerințe sporite față de noii proprietari și cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

Destul de actuală este pentru noi problema compromisului juridic, care poate fi obținut dacă în norma de drept sînt într-o măsură egală luate în considerație toate interesele din sfera respectivă a reglementării de drept, cu scopul ca nimeni să nu obțină privilegii față de alții și, realizarea unui sau altui interes să nu producă prejudicii altor interese. Spre exemplu, oferind unor sau altor subiecți ai dreptului avantaje în favoarea altora în acele sfere ale activității lor în care ei pot soluționa mai lejer anumite obiective sociale importante, legiuitorul trebuie să coordoneze aceste drepturi prin obligațiuni suplimentare, ce vor fi echilibrate în mod semnificativ.

¹ Djuvara, M. Op. cit., p. 78.

² Нерсисянц, В.С. *Философия права*. Учебник для вузов. Москва: Изд. Группа ИНФРА. М - НОРМА, 1997, p. 17-22.

În statele cu un sistem democratic bine dezvoltat sînt elaborate structuri integre de coordonare a intereselor sociale și a soluționării conflictelor sociale. Aceste mecanisme trebuie să se fundeze pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societății și să includă, în opinia noastră, următoarele principii: 1) este necesar ca activitatea partidelor politice să fie îndreptată spre depistarea în diversele interese de grup și corporative ale societății civile a acelui început comun și semnificativ, care poate fi plasat la baza politicii statale și a legislației; 2) tehnologia procesului electoral în cadrul căruia atenția socială este canalizată spre interesele sociale semnificative ale unor sau altor grupuri sau straturi ale societății să asigure protejarea acestor interese de către partidele sau candidații respectivi; 3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziții social-politice existente în societate (audieri parlamentare, cooptarea părților interesate în grupurile de lucru; expertiza socială, științifică și departamentală etc.); 4) procesul de elaborare a legilor, care se finalizează cu adoptarea unui act legislativ, trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul de intensitate a ei. Acest model democratic al procesului de elaborare și consolidare legislativă a interesului transformator și adoptarea pe acest fundal a unei legislații ce va fi determinată din punct de vedere social trebuie să devină viabil și pentru statul nostru.

În societatea contemporană o mai mare popularitate o obțin acele norme de drept, care emană din echitatea morală și au scopul de a asigura o anumită echitate și egalitate socială și economică a oamenilor. În această ordine de idei, în prezent, este apărută teza despre necesitatea garanțiilor dreptului la muncă, la studii, la standarde unice de viață. Această problemă este destul de actuală și pentru țara noastră. Într-adevăr, standardele corespunzătoare ale deservirii medicale și posibilitățile de instruire trebuie să aparțină fiecărui copil prin naștere. Din păcate, realitatea nu este așa și posibilitatea societăților de a atinge aceste scopuri în diverse țări este diferită. În afară de aceasta, amplificarea exagerată a momentului egalitar-nivelator al normelor de drept și atribuirea responsabilității din partea statului pentru materializarea acestor norme, societatea riscă să piardă măsura necesară a libertății, oamenii își limitează posibilitățile lor social-economice.

Statul de drept care este proclamat în art. 1 al. 3. al *Constituției RM* poate fi definit prin excelență de ideea de justiție și lege care-și subordonează deciziile din toate domeniile de activitate. Însă, totul trebuie privit în limitele rezonabilului, unei măsuri, mai ales, în condițiile noastre, pe motiv că în cazul cînd această normă se transformă într-o idee în sine există riscul ca statul de drept să degenereze într-un stat polițienesc, ceea ce s-a întîmplat *de facto* în perioada dominației regimului lui Voronin.

Deși s-au gîndit soluții, au fost imaginate și instituționalizate instituții societatea noastră se confruntă cu foarte multe probleme: arestări nejustificate, decizii eronate, arbitrarii,

nemotivate logic și temeinic, decizii infirmate de organisme internaționale (mai ales de *Curtea Europeană a Drepturilor Omului*), despăgubiri plătite din banii contribuabilului nu ai judecătorului etc.

Datorită situației paradoxale evocate, în opinia teoreticienilor, statul de drept, dar mai ales, statul nostru este amenințat de reale pericole: instrumentalizarea dreptului (transformarea dreptului în instrument al politicii), inflația legislativă (exces de normativism juridic), explozia judiciară (creșterea spectaculoasă a proceselor), juristocrația (abuzul de independență a judecătorului) care se manifestă începând de la instanțele judecătorești inferioare și pînă la *Curtea Constituțională* (ca exemplu elocvent în această privință pot fi numite atacurile de tip raider efectuate în vara lui 2011 prin complicitatea judecătorilor și executorilor judecătorești și hotărîrea *Curții Constituționale* care a declarat neconstituțională legea care prevedea lichidarea instanțelor speciale, inclusiv *Judecătoriile Economice* și *Curțile de Apel Economice*), multiplicarea și instituționalizarea unor noi drepturi ale omului, fenomene care sînt într-o stare de înflorire în satul nostru.

Birocrația, descrisă și concepută de M. Weber ca un instrument necesar organizării raționale și funcționării eficiente a societății moderne, s-a transformat într-un factor disfuncțional, perturbator al mecanismului social. Chiar și scopurile generoase pot conduce la birocrație, pe motiv că ea își afirmă caracterul său alienant. Fiind o creație umană, determinată obiectiv de idealul organizării sociale, birocrația își domină toți membrii, inclusiv liderii, ea este atotcuprinzătoare, deoarece a invadat societatea. Ea se poate dezvolta în orice tip de regim politic și formă de guvernămînt și se manifestă, fără excepție, în toate domeniile societății: în politică, în viața economică etc.

Totodată, ea se manifestă mai grav în unele țări din Europa de Est, inclusiv și în țara noastră, care după 50 de ani în care sistemul comunist a alimentat neîncrederea cetățenilor la adresa funcționarilor și a deformat conștiința civică a celor care au trăit și s-au format în acea perioadă. Birocrația și corupția reprezintă o amenințare majoră la adresa democrației și economiei de piață. Corupția împiedică dezvoltarea economică și socială, subminează încrederea cetățenilor în democrație, erodează regula legii, constituind o negare a drepturilor omului și a principiilor democratice. Astfel corupția destructurează principiile fundamentale ale statului de drept, demolează încrederea în mecanismele democrației, slăbește ordinea constituțională.

În această ordine de idei, țara noastră ocupa, în 2011, locul 93 în topul competitivității globale din cauza birocrației și corupției, elaborat de către *Forumul Economic Mondial* (WEF), din 142 state analizate, loc ce este cu un punct mai jos decît poziția ocupată în perioada 2010-2011, Moldova a primit un scor general de 3,9 puncte, pe o scală de la 1 la 7, păstrîndu-și poziția din anii precedenți.

Prin urmare, paradoxul statului constă în aceea că în condițiile tranziției s-a produs colapsul statului, tocmai în condițiile când era mai mare nevoie de el, deoarece imperfecțiunea noilor instituții politice, mult mai democratice în intenția și obiectivele lor, n-a reușit să asigure rolul statului în efectuarea schimbărilor și transformărilor sociale. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului statal a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care, de multe ori, a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare decât în interesul populației.

3. Paradoxul elitelor

El constă în faptul că „noua elită” s-a format din rîndul vechilor cadre comuniste și comsomoliste, ca urmare, mai ales, a pozițiilor avantajoase deținute de acestea în vechile rețele ale puterii comuniste și în accesul la resurse. Ele au fost singurii privilegiați la dobîndirea capacităților politice și de altă natură sub regimul totalitar comunist. Această „elită” care era împovărată de tradiții, obiceiuri și deprinderi vechi, nu putea să corespundă nevoilor maselor populare. Totodată, procesul de recrutare a noilor elite a fost îngădit de vechile elite atît în plan politic, cît și în cel economic. Chiar dacă se accepta ideea schimbării de comportament în direcția dorită a fostelor elite comuniste încadrate în noile instituții, persistă temerea că vechile elite perpetuează atitudini și moravuri corupte, mai puțin democratice, fapt ce a adus prejudicii procesului de reforme politice și economice. Din această cauză, calitatea liderilor este foarte importantă în fiecare țară, dar, cu atît mai mult, în societățile ce se află în procesul de tranziție de la sistemul totalitarist la cel democratic.

În același timp, conviețuirea de practici social culturale care și-au încheiat activitatea cu unele noi, antagoniste, opuse modelului totalitar, a permis dezvoltarea rapidă a unei noi clase de manageri politici și economici provenind din structurile vechiului regim politic, ne-democratice și anti-liberale, care susțin procesul tranziției pentru a exercita un control asupra procesului propriu-zis. În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui D. Chiribucă că susține că una din caracteristicile esențiale ale tranziției postcomuniste constă în „existența un clivaj între ceea ce practica tranziției pusă în joc de clasa politică oferă ca imagine politizată a tranziției, și ceea ce imaginarul tranziției înseamnă pentru societate ca schimbare de profunzime”¹.

Trebuie să constatăm că în problema elitelor, țara noastră și poporul ei nu numai că a fost plasat de Providență, după cum remarcă cronicarul în calea tuturor răutăților, dar a fost înzestrat și cu o voință destul de slab pronunțată. În condițiile când ne-am debarasat de sistemul totalitarist, când am obținut, în consecință, posibilitatea de a ne materializa năzuințele noastre naționale spre libertate, cristalizate de poporul nostru de secole, noi ne comportăm cu totul neadecvat, și prin aceasta mărturisim că lupta și sclipirea de la '1989-1991 a fost o stare de spirit

¹ Chiribucă, D. Op. cit., p. 12.

unde a dominat împlinirea și nu necesitatea istorică. În rezultat, poporul nostru s-a pomenit astăzi în starea inițială a evreilor care începând ieșirea din Egipt tot timpul se gîndeau și nutreau o năzuință de a se reîntoarce în sclavie, deoarece pămîntul făgăduinței era departe, incert, iar robia cu toate vicisitudinile ei era o stare suportabilă cu care ei erau deja deprinși. Evreii, conduși de Moise, prin mari greutăți, lipsuri au depășit vitregiile soartei și au reușit, totuși să atingă scopul lor sacru și au ajuns la Pămîntul Făgăduinței. Nu ar trebui să credem că toate acele acțiuni de la hotarul '80-90 s-au transformat într-o sclipire de moment ce sau stins atît de ușor și rapid precum s-a aprins.

Este clar, că dacă la cîrma statului nostru nu ar fi fost lideri ca A. Sangheli, D. Moțpan sau V. Voronin, alta era să fie astăzi fața ei. Este evident că dacă liderii de la Chișinău ar fi fost mai inteligenți, mai instruiți, mai rezonabili, mai temerari, mai puțin încorsetați de tot felul de clișee formate sub regimul sovietic, poate că astăzi eram într-o altă situație, mult mai favorabilă. Starea jalnică a clasei conducătoare de la noi nu este împlătoare. Ne raliem opiniei lui P. Bogatu, conform căreia după dispariția U.R.S.S.-lui, la Chișinău a venit la putere eșalonul al treilea al nomenclurii sovietice. Din cel dintîi, făcea partea ierarhia superioară de partid și sovietică: secretarii și șefii de secții de la Comitetul Central, miniștrii și conducătorii celor mai importante instituții centrale. Cea de-a doua, era constituită de instructorii de la Comitetul Central, conducătorii de partid regionali și cei ai komsomolului. Aceștia au fost spulberați de pe soclul puterii, mai cu seamă, după eșuarea puciului din august 1991. Unii dintre ei, ce-i drept, ulterior au revenit și s-au cramponat iarăși de putere. Vidul apărut în urma acestor evenimente a fost umplut în mare parte sau din nomencluriiștii nematurizați încă, sau de elemente ratate și prost instruite care, în condiții normale, nu ar fi avut șanse să urce sus: președinții de colhoz, brigadierii etc. Această birocrație agrară, incompetentă, îndoctrinată și servilă, pomenindu-se peste noapte la timona statului, a atras după sine în vîrfurile piramidei toată pleava din alte domenii de activitate¹. De aici ni se trag toate consecințele negative, nu numai în viața politică, ci și în economie, în justiție etc.

A devenit cert faptul că statul nostru și poporul ei să scape de mizerie și neazuri, are nevoie de o nouă elită politică, instruită în Occident, care nu ar purta nici măcar în subconștient povara clișeelelor și stereotipurilor sovietice, nu ar fi prizonierii mentalității de „homo sovieticus” care trebuie să cunoască limbi străine (nu numai limba rusă), să fie versați în materie de economie, justiție și politologie occidentală. Dar, în mod obligatoriu să posede cel mai important lucru, să-și respecte neamul și înaintașii, să aibă sentimente naționale românești, să nu vehiculeze reieșind din interese politice cu afirmații de genul, că din punct de vedere științific

¹ A se vedea: Bogatu, P. *Se caută o elită nesovietizată*. În: Jurnal.md, 27 iulie 2010.

limba noastră este română, iar din punct de vedere politic este moldovenească.

Totodată, este important ca ei să conștientizeze faptul că numai cu idei liberale, dar fără o cultură politică occidentală, prin războaie reciproce, nu vor obține succese (să ne amintim ce s-a întâmplat în Ucraina și care au fost consecințele revoluției oranj). Pentru noi trebuie să fie luat drept model Georgia, care este guvernată de la un timp încoace de o generație tânără de politicieni, școlită în universitățile europene și americane și care a obținut succese destul de mari.

Este incontestabil că în sânul AIE există personalități care ar fi în stare să constituie o elită nouă, care ar putea identifica soluții capabile să aducă țara noastră pe linia de plutire. Însă, din păcate, după cum ne arată guvernarea de 2 ani și jumătate a liberal-democraților, comportamentul politicianilor „noii generații” pare la fel de conformist și laș ca al generației vechi. Ei nu luptă pentru democrație, ci doar profită de aceasta. „Curajul” li se trezește post-factum, când nu le este atins interesul propriu, când se pomenesc în „siguranță”, când capătă un post râvnit sau „oferte” mai avantajoase. Spre marele nostru regret, actuala coaliție care se află la guvernare este fragmentată, fragilizată de interesele, personalitățile și ambițiile complexe.

Prin urmare, paradoxul elitelor constă în faptul că există o necesitate stringentă a unei noi elite care să fie în stare să asigure transformarea socială, să materializeze obiectivele tranziției ca să putem edifica o societate democratică prosperă, însă este greu să găsești o astfel de elită dacă ea nu există.

4. Paradoxul standardului de viață și al securității sociale

Atunci când vechiul regim s-a prăbușit, lumea și-a imaginat că noile libertăți și posibilități sînt primul pas logic spre o viață mai decentă. Principalele motive pentru sprijinirea noului regim democratic au fost cele de ordin economic, nu ideologic sau moral. Din nefericire, practic în toate statele postcomuniste, dar mai ales, în statul nostru, în timpul procesului de dezintegrare a vechiului sistem social-economic și de edificare a celui nou, populația s-a confruntat, cu o consecință neașteptată a reformelor, cu deteriorarea substanțială a standardului sau de viață. Costurile sociale ridicate ale reformelor au creat un curent de opinie semnificativ în favoarea unui „capitalism cu față umană”. Însă, în absența unei restructurări corecte și transparente și a unor performanțe economice evidente, economia de piață care s-a dezvoltat spontan a înregistrat sustragerea resurselor de investiții reale în folosul oligarhilor privați, ceea ce a făcut ca statul să nu poată susține costurile sociale necesare tot mai ridicate.

Analizele standardului de viață, a minimumului de trai decent și de subzistență, a impactului anumitor politici socio-economice asupra consumului de bunuri și servicii al populației (structura veniturilor, a cheltuielilor alimentare, nealimentare și a serviciilor) și a diferitelor modele de consum. Nivelul scăzut de trai, cu care se confruntă majoritatea covârșitoare a populației țării noastre reprezintă o problemă de actualitate, între categoriile afectate de acest fenomen fiind

pensionarii, agricultorii și persoanele fără loc de muncă. În acest context, protecția socială trebuie să reprezinte un element stabilizator al cheltuielii publice. Măsurile adecvate pe piața muncii, pentru a facilita tranziția, pentru a evita șomajul pe termen lung și pentru a nu folosi pensionarea anticipată ca o măsură de reglare a pieței muncii implică și ajustarea alocațiilor atunci când este nevoie pentru a asigura sprijin adecvat beneficiarilor. Multe dintre nevoile de suport, în special cele de asistență socială, comunitară, la domiciliu, îngrijirea bătrânilor bolnavi etc. sînt acoperite doar formal, prin măsuri legislative, fără acoperire în realitate, cu deosebire în mediul rural. Lipsa de acces a vîrstnicilor la serviciile sociale sporește „șansele” acestora de a intra în categoria săracilor. În orașe, un număr semnificativ de bătrîni trăiesc în sărăcie extremă: bătrîni singuri, cu pensii mici sau fără, fără sprijin din partea copiilor sau fără copii, care pierd locuința prin înșelăciune sau prin acumulare de datorii. În localitățile rurale, sărăcia extremă o întîlnim la bătrîni singuri, predominant femei, fără copii, care nu mai pot munci pămîntul și trăiesc din pensii de nivel extrem de redus. În aceste condiții, pensionarilor nu le rămîne decît să-și amintească de „trecutul luminos” din perioada sovietică și să susțină acea formațiune politică care prin simbolurile și sloganele sale întruchipează acel standard de viață. Este evident că oamenii aspiră la condiții de viață la standarde europene, salarii mai mari, noi locuri de muncă și infrastructură dezvoltată.

Însă, în pofida încercărilor de reformare și îmbunătățire a sistemului actual de pensii, acesta, în opinia N. Vlădicescu, continuă să se confrunte cu un șir de probleme destul de grave:

- decalajul foarte mare între pensiile anumitor categorii de persoane (resursele de finanțare pentru anumite categorii de persoane – deputați, judecători, procurori, funcționari publici se formează privilegiat și din 2004, mărimea pensiei pentru ei constituie 75 % din venitul mediu pe funcția respectivă. Cheltuielile pentru achitarea pensiilor pentru aceste categorii se acoperă în proporție de 50 % din bugetul asigurărilor sociale de stat și 50 % din bugetul de stat;
- discrepanțele foarte mari între contribuții beneficiere (spre exemplu, cei care au activat în domeniul agrar beneficiază de pensii și compensații în mărime de 40 % din bugetul asigurărilor sociale, însă angajații din sectorul agrar contribuie doar cu 8 % la buget);
- numărul mare de persoane apte de muncă care nu contribuie sau contribuie parțial la sistemul public de asigurări sociale obligatorii (ponderea cea mai mare o alcătuiesc persoanele care muncesc peste hotarele țării. Cu toate că a fost introdus contractul individual de asigurare încheiat cu Casa Națională de Asigurări Sociale (în continuare CNAS), care permite cetățenilor țării noastre să contribuie individual la sistemul de pensii, ca la vîrsta de pensionare să poată beneficia de pensii, totuși această problemă rămîne de rezolvat în continuare);
- efectele demografice negative, cum ar fi îmbătrînirea populației, însoțită de scăderea natalității și migrația populației apte de muncă care contribuie la scăderea forței active de muncă și duc la

micșorarea contribuțiilor către bugetul asigurărilor sociale de stat;

- mărimea pensiilor pentru marea majoritate a populației este sub minimul necesar de trai¹.

Totodată, este necesar de a schimba starea de lucruri în sistemul protecției sociale din statul nostru care se fundează pe asigurarea socială din mijloacele CNAS, a asigurărilor din contul defalcărilor directe din bugetul de stat și ajutorul social de stat. Trebuie utilizate formele nestatale de protecție socială (asigurarea cu pensii private care pot fi de două tipuri – fondurile de pensii private ramurale și fondurile de pensii sub formă de depuneri particulare).

Prin urmare, paradoxul standardului de viață și al securității sociale constă în faptul că pe de o parte noul regim politic democratic trebuie să asigure un nivel de trai decent și o securitate socială net superioară față de cel ce exista în societatea totalitară, iar pe de altă parte, nivelul de trai și securitatea socială nu poate să sporească din cauza unor circumstanțe de ordin obiectiv: nu s-a produs o restructurare corectă și transparentă a economiei, lipsa unor performanțe economice evidente, economia de piață s-a dezvoltat spontan și a înregistrat sustragerea resurselor de investiții reale în folosul oligarhilor privați, iar majoritatea populației a simțit costuri sociale destul de ridicate.

5. Paradoxul democrației

Despre acest paradox au vorbit foarte mulți filosofi și oameni politici. Spre exemplu, W. Churchill și K. Popper, conștienți de limitele democrației, nu văd în acest tip de organizare și conducere socială decât un instrument de evitare a tiraniei, atât și nimic mai mult. Contradictoriu în conținutul său, principiul democratic, considera K. Popper, presupune „convingerea că ... acceptarea unei politici proaste într-o democrație ... este preferabilă supunerii față de o tiranie, oricât de binevoitoare ar fi aceasta”². Totodată, G. Hermet în lucrarea *Poporul contra democrației* sesiza și formula paradoxul legitimității democratice – antinomia realității politice, contradicția dintre „principiul fondator al suveranității populare și teoria instrumentală a reprezentării poporului de către conducătorii aleși la intervale de timp date” –, faptul că poporul suveran nu domnește cu adevărat”³.

În literatura dedicată problemelor tranziției acest paradox este interpretat prin aceea că un nivel înalt de libertate economică presupune un nivel mai înalt de libertate politică. În pofida acestor premize, în majoritatea statelor postcomuniste, progresele social-economice realizate nu au fost suficiente pentru că noile instituții să atragă sprijinul masiv al populației. Practica socială a demonstrat că în cazul în care democrația precede dezvoltării economice, există pericolul că și conflictele care apar să nu poată fi rezolvate, tocmai din cauza lipsei de resurse economice, iar

¹ Vlăduțescu, N. *Sistemul de protecție socială*. În: Priorități de guvernare. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009, p. 240-241.

² Popper, K. *Ingineria socială*. În: *Filosofie socială și filosofia științei*. București: Ed. Trei, 2000, p. 332.

³ Hermet, G. *Poporul contra democrației*, Iași: Ed. Institutul European, (f.a.), p. 48.

acestea, la rîndul lor, produc disfuncționalități în funcționarea democrației. A devenit cert faptul că, fără condițiile economice necesare pentru constituirea și dezvoltarea unei clase de mijloc semnificative, înzestrată cu valori societale, progresele în sfera democrației rămîn îndoielnice. Totodată, pentru a obține progrese și instituții democratice stabile este necesară o altă condiție, existența unei culturi civice mature, ceea ce în țara noastră lipsește cu desăvîrșire.

Populația țării noastre este în așteptarea unei cotituri radicale, mai radicale decît s-a produs la hotarul '80-90 în toate sferele vieții sociale. Mai ales, aceste așteptări sînt influențate de criza economică, socială, politică, constituțională prin care trece societatea. Aceste nemulțumiri se reduc la: totul putea fi mai bine decît este – ritmul de dezvoltare, nivelul de viață, echitatea socială etc.; caracterul veșnic al tranziției și indeterminarea direcției dezvoltării noastre. Se creează impresia, că țara se află într-o perioadă de reparație perpetuă (analogia reformelor), care nu are sfîrșit. Se știe că reparația nu este cea mai confortabilă perioadă a vieții; - senzație vulnerabilității stării existente și neliniștea de a se ciocni cu o altă criză care ar distruge din rădăcină toate realizările în calea spre democrație și economie de piață și revenirea la putere a unui regim neocomunist totalitar.

Astfel de dispoziții sînt determinate de o bază obiectivă deoarece noi, într-adevăr am ajuns la momentul cînd trebuie să ne determinăm vizavi de caracterul și mecanismele dezvoltării noastre ulterioare.

Prin urmare, paradoxul democrației constă în aceea ce trebuie să ai mai întîi: democrație, libertăți politice, posibilitatea de ați exprima convingerile sau opiniile sau prosperitatea economică.

6. Paradoxul timpului

Paradoxul în cauză constă în faptul că durata transformărilor a fost, adesea, subapreciată de teoreticienii tranziției, mai ales de cei din afara zonei postcomuniste. Însă, după cum ne demonstrează practica social-istorică tranziția este, de regulă, o etapă îndelungată care cuprinde cîteva decenii, uneori se compară cu viața omului sau a unei generații. Pentru ca populația să sprijine reformele, ea trebuie să constate că s-au realizat progrese economice și nivelul lor de viață a crescut într-un timp relativ scurt, dacă nu chiar cît mai curînd posibil. Ceea ce, practic, este imposibil, întrucît timpul care este necesar de a efectua reformele social-economice atotcuprinzătoare ține de ordinul deceniilor și generațiilor, nu al anilor. Dar în acest răstimp, răbdarea populației este pusă la încercare și poate suferi. Rezultatul tranziției de astăzi de la noi din țară este într-un binecunoscut avans. Ce rămîne nehotărît și deschis este numai durata sa. În această privință trebuie să ne împăcăm cu idea că tranziția este un proces de lungă durată, din această cauză trebuie să dăm dovadă de răbdare și consecutivitate, deoarece după cum remarcă R. Dharendorf, societățile postcomuniste au nevoie de șase luni pentru elaborarea unei

constituții, șase ani pentru instituționalizarea democrației - restabilirea statului de drept, statul constituțional, pluralismul politic, sistemul parlamentar și șaiszeci de ani pentru implementarea unei societăți democratice libere. Dar acesta nu înseamnă că trebuie să devenim pesimiști, ci trebuie să promovăm în mod insistent reformele ca să constituim fundamentele noii societăți democratice, pas cu pas și să simțim roadele lor cât mai curînd.

Prin urmare, paradoxul timpului constă în aceea, că orice schimbare necesită timp, dar, mai ales, transformările fundamentale ale societății, însă oamenii nu pot să aștepte la infinit roadele acestor schimbări, ei vor să culeagă aceste roade în decursul vieții lor și nu într-un viitor nedeterminat cînd ei nu vor mai exista. Ei nu mai cred, ca pe timpul sovietic în „viitorul luminos”, deoarece viața noastră se desfășoară și este întotdeauna acum. Totul pare să fie supus legilor timpului, dar totuși totul se întîmplă în clipa de acum. În aceasta constă paradoxul timpului de care trebuie să țină cont politicienii noștri.

7. Paradoxul moral

Acest paradox constă în îmbogățirea vertiginoasă a unor foști „slugoi” ai societății comuniste care a produs nu numai o invidie, oarecum de înțeles, în rîndul populației, dar și un sentiment acut de nedreptate și dezamăgire, cu efecte demoralizante. Regimul comunist totalitar era apreciat ca un regim opresiv, discreditat politic, imoral și incompetent economic de majoritatea populației. Însă oamenii nu pot să nu constate că, după prăbușirea acestui regim, unii s-au acumulat averi, prin nesocotirea principiilor meritocrației și a criteriilor morale. Din această cauză, năzuințele oamenilor simpli într-o lume morală, în justiție care este destinată de a face dreptate, nu s-au materializat. Într-adevăr, ideologizarea masivă a societății, limitarea accentuată a accesului la cultura universală și la valori promovate de țări cu tradiție democratică, crearea de avantaje celor care au servit regimul totalitar etc. din perioada sovietică a adus la aceea că ideologia practică în acest mod a ajuns să se substituie oricărei morale. În consecință, a apărut o „moralitate dublă”, care continuă să afecteze în mod grav condiția umană. Toate acestea s-au imprimat zeci de ani în mentalitate, judecată, în raționament, materializîndu-se în conduită, care afectează în prezent, într-un grad ridicat, capacitatea de a delimita binele de rău. În această ordine de idei, este absolut greșită instalarea în funcții de comandă și, implicit, apelarea în elaborarea noilor legi la persoane al căror sistem de valori etice a fost și este influențat de o asemenea metamorfoză. Dar, din păcate, existăm într-o societate unde suferă în primul rînd valorile morale, într-o epocă de confuzie morală, unde sînt încălcate normele morale. Trăim într-o vreme cînd valorile morale sînt profund zdruncinate și, posibil, alterate iremediabil. Fenomenul în cauză este destul de actual, mai ales, în statul nostru. În pofida faptului că în perioada de tranziție dreptul determină morala, totuși, prin legile adoptate, trebuie să recunoaștem, treptat, rădăcinile firești ale codului moral, ale valorilor morale general-umane care au fost atîta vreme

calomniate, negate și deformate în mod conștient de către regimul totalitar.

Valorile morale (binele, umanismul, fidelitatea, cinstea, echitatea, modestia, altruismul, colectivismul etc.) „constituie un tribunal în fața căruia intenția și acțiunea omenească trebuie să răspundă. Ele însă nu au de dat nici o socoteală privind competența lor, nu recunosc nici o instanță deasupra lor. Ele apar „ca o instanță ultimă, absolută și autonomă”, remarcă juristul român Gh. Boboș¹. În sens contrar, non-valorile: răul, infidelitatea, necinstea, lăcomia, avariția, inechitatea, egoismul, lașitatea, minciuna, ura, intoleranța, indiscreția etc. circumscriu imoralitatea. Ele există numai „prin raportare la valori și ca un îndemn la apariția sau constituirea lor în mijlocul unei realități axiologice neutrale...(astfel) răul moral este realitatea care nu ține seama de valoarea omenească, ba chiar este realitatea care simte o satisfacție diabolică de a înfrunta precara, fragila valoare umană”².

Este necesar să conștientizăm faptul că normele morale sînt absolute din cauza că respectarea lor este în mod obiectiv necesară societății. Orice încălcare a normelor morale absolute aduce prejudicii omenirii și omului, reprezentînd niște crime îndreptate împotriva naturii umane ca ființă socială. Criteriul fundamental al moralității unor sau alte norme îl reprezintă manifestarea în ele a atitudinii omului către alt om și față de sine însuși ca personalitate. Individul nu se cunoaște pe sine decît prin relația cu ceilalți, iar această relație, afirmă Iu. Habermas, este, în primul rînd, una morală, iar morala depinde, la rîndul ei, de normele în vigoare într-o societate, iar aceste norme, pentru a fi într-adevăr morale, trebuie să fie universale³. Prin urmare, o condiție necesară pentru a constata că într-o anumită societate există morala este nu faptul dacă ea, în mod conștient, contribuie la binele comun și dacă este în conformitate cu ea regulile sociale pe care le urmează morala, ci aceea dacă conduita prescrisă de aceste reguli corespunde unui principiu axiologic. În cazul în care ea corespunde, atunci respectarea acestor reguli va contribui în mod real la menținerea binelui comun.

În condițiile societății în care trăim este nevoie de revigorat astfel de mecanisme importante de control social al comportamentului uman ca conștiința și rușinea. Conștiința reprezintă capacitatea omului de a-și evalua acțiunile, gîndurile, dorințele, conștientizarea și trăirea neconcordanței sale cu ceea ce trebuie să fie – cu neîndeplinirea datoriei. La fel cum datoria este autonomă, tot astfel conștiința omului este independentă de opinia altor oameni. Prin aceasta se deosebește conștiința de un alt mecanism de control intrinsec – de rușine. Rușinea și conștiința, în general, poartă semnificații aproape similare, sentimentul că ai făcut ceva rău și că, prin urmare, meriți mînia celorlalți. Adică rușinea este sentimentul că ai meritat disprețul și

¹ Boboș, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului*. Cluj-Napoca: [s.n.], 1974, p.30.

² Florian, M. *Recesivitatea ca structură a lumii* /Ediția îngrijită de Nicolae Gogoneață și Ioan Ivanciu, vol I, partea I. București: Ed. Academiei, 1983, p. 373-374.

³ Habermas, Iu. *Cunoaștere și comunicare*. Pref. de A. Marga: Trad. din l. germ. de A. Marga, W. Roth s. a. București: Ed. Politică, 1983, p. 524.

desconsiderarea celorlalți. În rușine se reflectă, de asemenea, conceperea de către om a necoincidenței unor norme adoptate sau a unor așteptări din partea celor din jur, adică a vinovăției. Însă rușinea este orientată în mod exhaustiv spre opinia altor oameni, care pot să-și exprime condamnarea lor referitor la încălcarea normelor, rușinea este cu atât mai puternică cu cât mai importante și semnificative sînt pentru el aceste persoane. De aceea individului poate să-i fie rușine chiar pentru rezultate întîmplătoare, neintenționate ale unor acțiuni care i se par normale, dar care nu sunt recunoscute ca atare de cei din jur.

Din cauza necoincidenței dintre exigențele normative și condițiile reale ale existenței indivizilor și a grupurilor sociale a apărut „moralitatea dublă” în condițiile căreia normele contradictorii erau utilizate de una și aceeași persoană pentru diferite scopuri și în diverse situații. Concomitent, a apărut și „creația normativă tenebră” a unor forme neoficiale de conduită de care se călăuzesc o mare parte de oameni, fapt care indică asupra neîncrederii oamenilor în sistemul normativ existent. Actualmente, funcționarea instituțiilor sociale este substituită adeseori prin relațiile și legăturile neformale, care, la rîndul lor, pot obține un caracter instituționalizat. În ultimul timp, are loc procesul de formare a noului sistem de drept, proces cauzat de tranziția de la sistemul totalitar la cel democratic. În aceste condiții, etica, prin normele morale care s-au aflat în „suspensie” în societatea totalitară, trebuie să revină în prim-plan și să devină o instanță importantă prin care se judecă acțiunile oamenilor.

Vorbind despre dimensiunea morală și paradoxul moral al societății noastre, nu putem ignora deficiturile de natură culturală proprii poporului nostru. În acest caz, noi nu avem în vedere, desigur, cultura ca act de creație, în această privință nu credem că am fost vreodată în deficit și nu ne socotim mai prejos de alte neamuri. Însă, este vorba de nivelul de educație civică și de evoluția mentalităților. Deficitului cultural s-a materializat prin răspîndirea unui anumit tip de cultură a sărăciei și a pasivității, cu toate atitudinile ce decurg din acestea. În rezultat, au apărut unele stări de resemnare, de complacere într-o stare de dependență față de stat, de rezistență față de nou. Din păcate, deficitul cultural este agravat de persistența populismului care a fost utilizat la maximum de clasa politică de la noi, care s-a transformat într-o ideologie dominantă a acestor două decenii.

Prin urmare, paradoxul moral constă în aceea că cu toate că putem și, *de facto*, sîntem călcați în picioare la orice pas, dar posedăm totuși simțul dreptății, nobleței, demnității și independenței care rămîn niște „lucruri în sine” și nu se transformă, din păcate, în niște „lucruri pentru noi”.

8. Paradoxul poziționării noilor democrații postcomuniste în Europa și lume, a motivației și obiectivelor urmărite

Cercetătorul ungar E. Hankiss extinde aria paradoxurilor în dependență și de poziționarea în Europa și în lume a noilor democrații postcomuniste¹. Este adevărat, constata el, că Ungaria (ca și celelalte state cu regim comunist) și-a dobândit suveranitatea națională, prin desființarea *Tratatului de la Varșovia* și a *CAER-ului*, prin ieșirea de sub dependenta față de U.R.S.S., dar suveranitatea limitată din perioada comunistă a fost înlocuită de alta. Prin urmare, independența națională este restricționată, în vremea democrației, de noi factori: UE, NATO, statutul de superputere al S.U.A. în politica mondială și forțele economice globale. Cele două sfere de influențe care s-au succedat în această zonă sînt, în mod incontestabil, calitativ diferite, dar ambele au pus statele din Europa Răsăriteană (în trecut) și cele din Europa Centrală și de Est (astăzi) în fața aceleiași probleme: protejarea și afirmarea interesului național într-un context de dependență față de centre de putere externe, fie ele state, alianțe, instituții sau forțe globale. În sfera fostei U.R.S.S., unde economia funcționa destul de prost, obiectivul era nu atît de a obține avantaje pentru propria țară, cît, mai ales, pentru a limita consecințele dezavantajoase ale dependenței și prejudiciile decurgînd dintr-o asemenea situație. În sistemul de dependență occidental, care este cu mult mai eficient și care oferă mai multe oportunități, balanța de putere se realizează printr-un mecanism și un set de reguli de mai mare complexitate, dar competiția este mai strînsă.

Istoria ne demonstrează că soarta țărilor mici depinde de statele mai mari și puternice, că există un sistem de dependență și ele sînt nevoite să se orienteze într-o anumită direcție. Această opțiune este stringentă și pentru țara noastră, care trebuie să aleagă odată și odată între sistemul de dependență răsăritean (rusesc) sau cel occidental. Un lucru este cert, că această opțiune să ne ducă spre o viață mai bună și o stabilitate politică și socială. Din această perspectivă, o altă alternativă decît sistemul de dependență occidental reprezentat de UE, S.U.A. și NATO, care și-a demonstrat eficiența timp de cîteva secole, care oferă mai multe oportunități, care este fundat pe principii democratice și reguli stricte, nu există. Din această cauză, păstrarea vectorului european este o sarcină stringentă, un imperativ categoric kantian pentru țara noastră și clasa politică care trebuie să facă tot posibilul de a explica populației acest lucru. În caz contrar vom fi afiliați la un alt sistem de dependență care este unul ineficient, corupt și instabil care va avea efecte dezastruoase pentru poporul nostru pe termen lung.

În această ordine de idei, raportîndu-se tot la cadrul mondial, P. Sztompka identifică o altă serie de paradoxuri ale tranziției spre democrație². El constată că între socialismul real din

¹ Apud: Vlad, C. *Reconcilierea*. Op. cit, p. 173-174.

² Sztompka, P. *Competența civilizatoare: condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*. Op. cit., p. 262-265.

fostele state socialiste și statele postcomuniste există similitudini surprinzătoare în ceea ce privește motivațiile și obiectivele urmărite. Dincolo de ornamentele ideologice, în ambele situații, necesitatea schimbării și-a găsit motivația în inegalitățile fundamentale din lumea contemporană, între „miez” și periferii. Obiectivul urmărit, și într-un caz, și în celălalt, a fost emanciparea, evadarea din periferie, prin eforturi de reducere a diferențelor dintre societățile cele mai dezvoltate și cele înapoiate, subdezvoltate. Ambele proiecte și-au propus modernizarea, dar în timp ce socialismul real a conceput-o și aplicat-o ca proiect impus de sus, prin economie de comandă, conducere autoritară și „control al gândirii”, postcomunismul urmărește același scop prin democratizare. Ambele proiecte avînd ambiția de reconstrucție socială a societății, dar fiecare dintre ele erau marcate de concepții fundamentale contradictorii.

În opinia lui P. Sztompka rezultatul socialismului real a fost o „modernizare contrafăcută”, în care se regăsește o combinație contradictorie, incoerentă și dizarmonică a trei elemente:

1. modernizarea impusă în unele domenii ale vieții sociale (industrializare, urbanizare, birocratizare, progres tehnologic, progres educațional etc.);

2. vestigii ale societății tradiționale, premoderne, menținute în alte domenii (paternalismul în politică, economie barter, nepotism etc.);

3. blocaj cultural, inerent în socialismul real, ceea ce a împiedicat modernizarea sistemului. La capătul acestui efort faraonic, curmat brusc de prăbușirea comunismului, țările est-europene se regăseau, în mod paradoxal, mai departe de „miez” iar distanța de societățile moderne devenise mult mai lungă.

Postcomunismul, care a fost conceput de diferiți cercetători sau ca „negare a experienței leniniste”, sau ca „evadare din Asia”, sau ca „rebeliuni împotriva reprezentării destrămate a modernității”, trebuie să fie însoțit de o schimbare de sens, adică, să aducă mai aproape modernizarea, să reducă distanțele și decalajele¹. Dar, din păcate, în multe țări, inclusiv și în țara noastră rezultatele tranziției de la sistemul totalitarist la postcomunism sînt descurajante. Într-adevăr, în loc de a ajunge la o modernizare autentică, scrie P. Sztompka, ne-am cufundat în criza economică, haos social, anarhie politică, anomie și dezorganizare”². La trei ani după colapsul regimurilor comuniste, Vaclav Havel constata cu amărăciune: „Societatea s-a eliberat ea însăși, este adevărat, dar în anumite privințe se comportă mai rău decît atunci cînd era în lanțuri”³, constatare, care pentru țara noastră este actuală și după 20 de ani de tranziție.

¹ Apud: Vlad, C. *Reconcilierea*, p. 174.

² Sztompka, P. *Competența civilizatoare*: Op. cit., p. 266.

³ Apud: Vlad, C. *Reconcilierea*. Op cit. , p. 174.

Capitolul V. Unele consecințe ale tranziției

1. Conflictul dintre generații - izvor al schimbărilor sociale

Armonizarea relațiilor dintre generații s-a pus în toate etapele dezvoltării civilizației umane. Însă, în sec. XX și implicit, în sec. XXI, interesul pentru problematica generațiilor și a conflictului dintre ele înregistrează cote neatinse anterior.

Raportul dintre generații constă în continuitatea dintre ele, procesul translării reciproce, a însușirii, păstrării și utilizării valorilor materiale și spirituale, a informației sociale și experienței generațiilor precedente și existente. Continuitatea în viața socială reprezintă legătura firească dintre trecut, prezent și viitor, care asigură integritatea dezvoltării istorice. Ea exprimă însușirea selectivă și aditivă a ceea ce este necesar pentru funcționarea și dezvoltarea progresivă a generațiilor. Un rol important în procesul continuității generațiilor îl exercită tradițiile, care reprezintă o componentă esențială a conștiinței de sine a unui popor, biografia sa intelectuală, o carte de vizită pentru intrarea în istorie și deci în viitor.

Filosoful spaniol Jose Ortega se întreba: „Rezultă ... că schimbările istorice presupun nașterea unui tip de om deosebit în plus sau în minus de cel anterior, cu alte cuvinte, presupun schimbarea generațiilor?”¹. Schimbarea cu care este întotdeauna asociată problema generațiilor, nu este o idee recentă. J. Ortega menționa, în această ordine de idei, că „pentru ca în lume să se producă o schimbare importantă e necesar să se schimbe tipul de om, tipul bărbatului și, se înțelege, cel al femeii; e necesar să apară mulțimi de fapte cu o sensibilitate vitală deosebită de cea veche și omogenă în sine. Asta e generația: o varietate umană în sensul riguros conferit conceptului de „varietate” de către naturaliști. Membrii ei vin pe lume înzestrați cu anumite caractere tipice, cu anumite dispoziții și preferințe care le împrumută o fizionomie comună și-i diferențiază totodată de generația anterioară”².

În momentele de schimbare socială, în mod inevitabil, se pune problema valorii trecutului pentru prezent. Această problemă apare însă destul de târziu în istoria umanității. Ea este determinată, mai ales, de accelerarea ritmului dezvoltării sociale și de adâncirea distanței psihologice dintre generații. Generațiile sec. al XXI-lea se simt mult mai puțin apropiate de părinții lor decât aceștia față de bunicii sau străbunicii lor care au trăit la trecerea dintre secole.

În istoria omenirii popoarele la care generația în vârstă a reușit să-i impună generației tinere valorile pe care ea le consideră sacre, exprimate de obicei de norme și tradiții etice și religioase, moștenite de la generațiile anterioare, care erau impuse, de regulă, cu forța, pe baza unor principii asemănătoare legii cu ajutorul căreia Moise a reușit să-i asigure religiei pe care a

¹ Jose Ortega y Gasset. Op. cit., p. 49.

² Idem.

fondat-o imunitate pe parcursul a zeci de veacuri. Este necesar să remarcăm faptul, că popoarele care au aplicat legea care impunea comunitatea să omoare cu pietre tinerii care îndrăznesc să contrazică persoanele în vîrstă, sau au dispărut fără urmă, distruse fiind de popoarele tinere aflate în ascensiune spre tronul lumii, sau au rămas, pînă în zilele de astăzi, la nivelul de dezvoltare al epocii de piatră. În același timp, popoarele la care generația tînă și-a impus hegemonia în societate, sfidînd la maximum normele și tradițiile etice și religioase pe care le promovau părinții și buneii lor, cu toate că au cunoscut un nivel rapid de dezvoltare tehnico-științifică, au fost măcinate de revoluții și de războaie, atît interne cît și externe.

Problemele schimbării și, implicit, acelea ale rolului generațiilor au dobîndit noi dimensiuni și în legătură cu orientarea contemporană a gîndirii filosofice, exprimată fără echivoc de M. Heidegger, spre întemeierea, fundarea metafizicii pe cunoașterea omului. Se împlineste astfel, ideea kantiană, prin a cărei filosofie s-au pus bazele antropologismului modern, a omului ce dă legi naturii.

Frontierele cronologice, biologice și psihice care ar distinge generațiile într-o logică curentă, par a fi atenuate de altele de natură spirituală care-i conferă generației caracter de manifestare a solidarității umane. J. Ortega susținea că „în orice prezent coexistă trei generații: tinerii, oamenii maturi, bătrîni”¹. Nimeni nu poate contesta rolul vîrstei în alcătuirea generațiilor și în devenirea socială, fără a cădea în arbitrar. În același timp, însă, vîrsta nu constituie factorul ce stabilește deosebirea dintre cei ce alcătuiesc o generație. Astfel, spre exemplu, adolescența, s-ar defini numai prin numărul anilor. Există însă adolescenți care sînt adulți psihic, alții care sînt deja bătrîni, sau încă copii. Tot așa vom întîlni diferite manifestări psiho-afective la categoria de vîrsta a maturilor sau aceea a vîrstnicilor. Din această cauză, criteriul vîrstei și cel ce ține de manifestările psiho-afective se impune să fie asociat cu criteriile sociale, istorice și de cultură. Prin urmare, nu simpla apartenență la o vîrsta plasează pe cineva într-o generație sau alta. În această ordine de idei, filosoful român Tudor Vianu nota între factorii care determină apartenența la o generație mai veche „închistarea față de nouitate și refuzul de a asimila substanța contemporaneității”².

Acești factori conduc în mod inevitabil spre conflictul dintre generații care reprezintă procesul apariției, manifestării și soluționării contradicțiilor care apar atît între reprezentanții unor generații, cît și între reprezentanții diferitor generații. Atitudinea negativă a generației mai în vîrstă față de generația tînă și opoziția dintre ele a fost constatată încă de filosofii antici. Spre exemplu, Socrate se indigna de faptul că tineretul posedă maniere proste, nu îi stimează pe cei mai în vîrstă, se ceartă cu părinții și extenuază învățătorii.

¹ Idem.

² Vianu, T. *Generație și creație*. București: Ed. Librăria Universală [?], p. 11.

Interesul față de problema conflictului dintre generații apare în sociologia, psihologia și filosofia socială apuseană în a doua jumătate a sec. al XX-lea și a fost determinat de tulburările studentești și alte mișcări ale tineretului din această perioadă. Baza teoretică a conceptului conflictului dintre generații a constituit-o învățătura despre conflictele sociale a lui S. Freud, G. Simmel, R. Dahrendorf. Însă, ideologul teoriei conflictului dintre generații este considerat H. Marcuse, care în lucrarea *Essay on liberation* editată la Boston în 1969, determina conflictul dintre generații ca o lege naturală ce este înrădăcinată în structura antropologică a necesităților umane și care are o influență revoluționară asupra societății.

Conflictul dintre generații care se manifestă destul de pregnant în spațiul postsovietic, dar mai ales, în RM, este dictat de caracterul instabil al societății moldovenești care se află într-un proces de tranziție fără sfârșit, de pierderea orientărilor ideinice și morale, de insuficiența educației din familie și școală și contrapunerea conștientă a generațiilor de către mass-media. Din această cauză s-a produs fenomenul întreruperii continuității în dezvoltarea socială, care poate fi explicat prin faptul că „generația părinților” a ajuns în situația când moștenirea materială și spirituală care, conform legilor continuității, trebuie să o transmită tinerii generații, practic lipsește, deoarece valorile sociale create în perioada totalitarismului nu pot fi însușite de către tineret din cauza că ele nu sînt utile nici pentru prezent, nici pentru viitor.

Analiza efectuată ne permite să constatăm faptul că în țara noastră nu s-a produs un schimb autentic de generații. Marele paradox moldovenesc constă în aceea că „noua” societate democratică a fost construită de vechea generație de foști activiști sovietici de partid și de stat. În toate domeniile - ideologic, cultural, național, dar și social și economic au fost promovate „standardele” vechiului sistem totalitarist. În această ordine de idei, refuzul generației tinere de a se implica pînă nu demult în politică se explică și prin faptul că ea nu s-a regăsit ideologic, cultural, mental în politicile promovate de guvernarea comunistă în '2001-2009.

Evenimentele care sau produs la 7 aprilie au fost cauzate, în mare măsură, de faptul că în Moldova s-a constituit un sistem gerontocratic. Pînă în toamna anului 2009 în parlament și în guvern dominau oameni formați politic și ideologic în perioada fostului regim sovietic. Ne raliem opiniei publicistului V. Darie, care constată că societatea moldovenească s-a împărțit în două grupuri culturale distincte. Pe de o parte – „*homo sovieticus*”, cei care au acceptat valorile și o anumită doză de confort social al „socialismului dezvoltat” totalitar și, pe de altă parte - cei care au acceptat modernizarea generată de valorile liberal-democrate europene. Venirea comuniștilor la putere în 2001 a accentuat incompatibilitatea celor două paradigme și a generat o tensiune în societate cu tendințe de transformare în conflicte¹.

¹ A se vedea: Darie, V. *Ciocnirea civilizațiilor*. În: Timpul, 1 mai 2009.

Totodată, în cei douăzeci de ani de independență în Moldova a crescut o nouă generație, care sînt copii celor ce au luptat în 1989 pentru limbă, alfabet, independență și integritatea teritorială a Moldovei în Transnistria. Conflictul între, pe de o parte, setea de libertate și idealurile democratice cu care au crescut tinerii basarabeni născuți după 1989 și sistemul neocomunist al lui Voronin s-a transformat într-un conflict între generații. Prin urmare, protestul de la Chișinău din aprilie 2009, care poate fi catalogat ca o revoluție înfăptuită de tineri a avut la bază mai mult decît revendicări politice și reprezintă un conflict autentic între generații. De o parte sau aflat tinerii care nu au vrut ca alți patru ani din viitorul lor să stea sub semnul comunismului, de cealaltă parte s-a aflat generațiile mai vechi, acuzate că au votat cu gîndul la trecut, deoarece se știe că pensionarii au fost și sînt votanții fideli și organizați ai comuniștilor. La alt pol s-a plasat tineretul care a fost lipsit de orice perspectivă fiind silit să plece la muncă în străinătate și care se afla în afara actului politic. Din această cauză în țara noastră s-a produs un conflict autentic între generații, care s-a soldat cu debarcarea comuniștilor de la putere și astfel s-a produs schimbarea socială de la sistemul totalitarist neocomunist spre cel democratic.

Cu concursul și implicația directă a tinerei generații a reapărut speranța ca putem pune capăt întinericului totalitarist și vom continua lupta pentru a obține libertate și demnitate națională, care să ne repună în verticalitate și să ne elibereze de complexul stimei și respectului față de „fratele mai mare”. Iată de ce independența patriei la nivelul comunităților etnice și naționale echivalează cu starea de libertate, cu dorul de libertate a omului ca individualitate și ca ființă socială angajat și integrat într-un proces social-istoric progresiv. Mai mult decît atît, independența este o față a libertății, este libertatea ca atribut politic inalienabil al vieții popoarelor, este condiția de existență, de perpetuare și împlinire a acestora.

Tabloul '90 reflectă un hibrid social perfect. Pe de o parte, existau reminiscențele educației rigide vechi, iar pe de altă parte libertatea tot mai greu de controlat a unei societăți deschise, care recupera fără nici un discernămînt produsele culturale de consum din Occident. Între cele două tendințe care se băteau cap în cap, se năștea generația pierdută pe drumul tranziției. Crescuți în acele vremuri tulburi, tinerii de azi, odată ajunși maturi în a-și decide soarta, tind să opteze pentru varianta unei vieți în afara țării, chiar dacă acolo sînt nevoiți să presteze tot felul de munci mai mult sau mai puțin calificate. Explicația acestei stări de fapt rezidă în faptul că cei care trebuiau să ofere cadrul unei dezvoltări sănătoase, din punct de vedere fizic și mintal, pentru tînăra generație, au avut alte priorități, precum buzunarul propriu, iar efectele au și început să se vadă.

În condițiile în care rămîn să muncească în țară, după ce au plătit din greu taxe de studii, tinerii sau trezit cu banii dați, cu diplomele în mînă și cu perspectiva unor locuri de muncă sub nivelul pregătirii lor sau în alte domenii decît cele pentru care s-au pregătit. Extrapolînd tema

destinului acestei generații atomizate social la istoria națională, ne putem da seama că e plin de generații pierdute în istoria noastră, toate ca o consecință a incapacității noastre de a ne coagula ca o comunitate cu scop și sens istoric.

Totodată, spre deosebire de '50-80 ai secolului trecut, când cortina de fier era impermeabilă, cetățenii din RM nu mai pot fi izolați de valorile liberal-democrate europene. Televiziunea prin satelit, internetul, libera circulație au ajutat românii basarabeni să se convingă de avantajele statului de drept și a economiei de piață. Reforma sistemului educațional, chiar și nefinalizată, a conectat învățământul la valorile europene și, timp de douăzeci de ani, școala a educat o nouă generație.

După cum remarcă J. Ortega „timpul nostru e destinul nostru. Prezentul în care se rezumă și se consolidează trecutul – trecutul individual și cel istoric – este, așadar, porțiunea de fatalitate ce intervine în viața noastră și, în sensul acesta, ea are mereu o dimensiune fatală și tocmai din acest motiv reprezintă și căderea într-o cursă. Numai că această cursă nu sufocă, îi lasă vieții o marjă de decizie și ne permite întotdeauna să găsim o soluție elegantă situației impuse, destinului, și să ne făurim o viață frumoasă”¹.

Sistemul neocomunist care a încercat să manipuleze a uitat de o legitate ce se manifestă în relațiile dintre generații. De obicei diferența dintre copii și părinți e foarte mică, astfel încât predomină nucleul comun de coincidență și atunci copiii se văd pe ei însuși drept continuatori și perfecționatori ai tipului de viață pe care-l duceau părinții lor. Uneori însă, distanța e enormă: noua generație aproape că nu-și găsește vreo comunitate cu cea precedentă. Se vorbește atunci de o criză istorică. Vremea noastră, situația ce s-a creat în țara noastră, ține de această categorie și încă la modul superlativ.

Să sperăm că noi vom reuși într-adevăr să depășim porțiunea de fatalitate prin care am trecut și să nu ratăm marja de decizie ce ne-a fost oferită prin acțiunile tinerei generații și „găsirea de sine”, „cunoștința de sine” sau „transparenta față de sine”, libertatea autentică să rămână ceva ce nu ține de un viitor îndepărtat al poporului nostru.

2. Relația individ-societate în perioada de tranziție

Două schimbări importante și de amploare sînt induse de două din cele mai reprezentative procese sociale ale începutului de mileniu: globalizarea și individualizarea. Primul proces erodează frontierele dintre statele și societățile naționale și prezintă filosofiei sociale un univers social nou al societății despărțite de statul național. Al doilea proces erodează structurile și categoriile sociale integratoare ale societății industriale și prezintă filosofiei un șantier profund novator al societății și comunității individualizate.

În această ordine de idei, relația individ-societate constituie o temă centrală a meditației

¹ Jose Ortega y Gasset. Op. cit., p. 215.

filosofiei sociale, în diversitatea ramificațiilor pe care le cunoaște începînd de la apariția ei din sec. al XIX-lea, dar mai ales, în prezent. Această problematică a fost și rămîne una din cele mai viu disputate avînd, între consecințele nedorite, și o anumită devalorizare, mai ales, pentru aparenta lipsă de rodnicie a dezbaterilor.

Filosoful M. Florian remarcă, că dualismul ontologic individ-societate se referă la structura și originea vieții sociale și istorice a omului¹. Însă, în pofida caracterului lor abstract și vag, termenii în discuție, nu sînt obscuri, așa cum sînt uneori apreciați, deoarece ei au cunoscut un proces de mistificare prin limbaj, care personifică, fie societatea, fie individul. O altă sursă de deformare a raportului lor au oferit-o și abordările parțiale în cadrul unor discipline sociale, mai ales, în cadrul unor teorii politice sau economice (spre exemplu, în cadrul teoriei liberale a inițiativei individuale neîngrădite și, pe de altă parte, a teoriei dirijiste de tip colectivist, coercitiv care înăbușă orice inițiativă particulară)².

Opunerea individului societății sau viceversa are rădăcini mai adînci decît cele menționate. În opinia lui M. Florian „faptul prim ontologic este neexistența unui Om colectiv, a unei societăți substanțiale, a unui Supra-individ social, ci dimpotrivă existența unor oameni, a unor indivizi sociali”³. Problema actuală în înțelegerea raportului individ-societate, constă, în opinia noastră, nu în succesiunea lor cronologică, ci a ordinii structurale: societatea este un agregat, o sumă, deci un accident în viața individului sau este o unitate, un plus față de indivizi și atunci ei nu mai pot fi concepuți ca avînd o existență autentică în afară de unitatea sintetică, integratoare? Răspunsul la această întrebare îl găsim la diverși filosofi, care se reduce la ideea, că societatea este un sistem de interacțiuni, un sistem de relații între elementele sale constitutive, elemente din care nu pot lipsi indivizii, manifestările lor și rezultatele acestor manifestări. Prin urmare, raportul individ-societate sînt realități coprezente, dar întotdeauna împreună.

Totodată, practica socială ne demonstrează, cu lux de amănunte, că cu cît o societate devine mai prosperă, cu atît cresc scorurile individualismului, într-o societate complexă și bogată oamenii obțin independență financiară, care mărește gradul de independență socială și emoțională. Astfel, în societățile bogate oamenii tind să dea prioritate scopurilor personale față de cele ale grupului. Pe de altă parte, sărăcia produce aproape în mod obligatoriu interdependență. Aceasta, în primul rînd, datorită nevoii de a împărți resursele limitate în modalități regeneratoare de conflict. Colectivismul, în opinia lui D. Chiribucă, nu înseamnă obligatoriu sărăcie, dar sărăcia înseamnă aproape întotdeauna colectivism⁴.

Individualismul, în opinia lui H. Triandis, se asociază cu factori ca: complexitatea

¹ Florian, M. *Recesivitatea ca structură a lumii*. Vol. I. București: Ed. Eminescu, 1983, p. 482.

² Ibidem, p. 509.

³ Idem.

⁴ Chiribucă, D. Op. cit., p. 156.

culturală, capacitate pentru organizare socială, dezvoltare economică, modernitate, mobilitate, orientare scăzută spre grupul primar, mărime mică a familiei, multe in-grupuri, o mai mare complexitate cognitivă și creativitate. Colectivismul este asociat cu factorii opuși: conformitate, etnocentrism, guverne corupte, cultură „strânsă”, niveluri scăzute ale bolilor asociate stresului¹.

Toate aceste tendințe se manifestă din plin și la noi, dar care au anumite trăsături specifice legate de eternizata perioadă de tranziție prin care trece țara noastră ce am numit-o „haosmotică” – prilej de alibiuri consolatoare, pentru unii, ori justificative, pentru alții. Trebuie să constatăm cu regret, că am crezut o vreme, că zeci de ani de totalitarism comunist puteau fi pur și simplu anulați, însă tranziția de la totalitarism la democrație, de la economia dirijată la piața liberă prin care trece țara noastră se caracterizează printr-o societate instabilă, variabilă, într-un constant proces de trecere de la o ipostază a realității la alta, când statul și-a declinat responsabilitățile, iar în lipsa organizării nu pot funcționa încă mecanisme de autoreglementare. O societate deschisă a pluralismului de opinii și de expresii s-a soldat cu o prea lungită criză a asumării de responsabilități. Astfel relațiile între individ și societate au fost grav afectate.

Într-adevăr, analizând situația în care ne-am pomenit, putem constata că societatea s-a eliberat, poate, prea brusc de atributele statului (printre ele, și cele pozitive ca: o anumită planificare economică, existentă și în statele cele mai dezvoltate; protecția socială efectivă; școala gratuită; ocrotirea sănătății etc.), lăsând individul într-o grea cumpănă. Ieri, relația între individ și stat se materializa prin omnidependență, însă în perioada de tranziție, într-o societate care și-a pierdut organizarea de ieri și n-a ajuns încă la o minimă structură, individul se simte părăsit, traumatizat, negăsindu-și locul.

După o perioadă de egalitarism care persista în epoca totalitaristă, inegalitățile sociale se accentuează, prăpastia dintre bogați și săraci se adâncește ajungând la cifre alarmante. Odată cu alienarea populației din cauza imposibilității de a găsi soluții credibile, apare fenomenul de generalizare a crizei de autoritate, care se manifestă prin neîncredere în guvern, în parlament, în partidele politice, în instituțiile statului și în reprezentanții acestuia.

Întotdeauna pe scena construcției personalității modelele au jucat un rol pozitiv, însă actualmente se resimte absența lor. Pe de o parte, modelele de ieri au fost demonetizate, iar pe de altă parte, cele noi se confundă cu potentatul ilicit în afaceri sau cu utilizarea mijloacelor necinstite sau amorale în politică. Astfel se resimte absența unor valori comune pentru întreaga societate. Chiar dacă sistemul de referință în totalitarism se constituie prin dictat, chiar dacă ierarhia de valori era relativizantă sau, uneori, chiar aberantă - lipsa lor totală în prezent devine o permanentă sursă de nesiguranță, de neparticipare etc. În consecință, efortul de adaptare creează,

¹ Triandis, H.C. *Abordări teoretice și metodologice al studiului colectivismului și individualismului*. În: Triandis, H.C. și alții. *Individualism and collectivism*. Boulder, CC:Westview, 1995, p. 34.

în mod inevitabil, un nou sistem de valori extra-axiologice, fundat pe verbul a avea.

Situația în care libertatea individuală desprinsă de responsabilitatea colectivă, din interconținționarea celor două concepte lipsite de presupusul autoreglaj a dus, pe de o parte, la sporirea inițiativei private, iar pe de alta, la intensificarea egoismului și recurgerea la mijloace amurale în obținerea profitului material sau politic.

Într-adevăr, situația în care ne-am pomenit este una paradoxală, s-au măcelărit fără milă pădurile, s-au defrișat pînă și fășiile de protecție, livezile, oferindu-și propriile pămînturi pradă nisipurilor zburătoare. Trebuie să constatăm că criteriul filosofic al continuității în dezvoltare a avut în spațiul postcomunist, dar mai ales, în țara noastră, un caracter destul de contradictoriu, care a condus la multiple aspecte negative. În această ordine de idei, ne raliem opiniei lui V. Saca care susține, pe bună dreptate, că unei părți considerabile a forțelor politice și a populației i s-a format sindromul distrugerii - tendința de a distruge totul pînă la temelie, inclusiv experiența prețioasă a trecutului, care putea servi drept unul din elementele de bază ale transformărilor sociale. Astfel, susține autorul, că istoria iarăși se repetă, construcția noului edificiu a început pe aceeași cale ca și la bolșevici, ignorîndu-se legătura logică a timpurilor (fie chiar a unor timpuri cu totul opuse), valorile pozitive ale regimului precedent¹.

Astfel, în sferile socială și economică a statelor aflate în tranziție permanent se reproduc tendințe de ruptură, distrugere și mai rar de novație organică, caracteristică societăților dezvoltate. În majoritatea acestor țări, chiar de la începutul tranziției, s-a pus accentul pe procesele renașterii tradiției, fără ca ele să fie îmbinate rațional cu aceleași procese ale novației. Astfel s-a ajuns la deficitul mecanismelor novației, la coliziuni, atît de tradiție, cît și de novație. Aceasta este una din cauzele fundamentale ce confirmă evoluția anevoioasă a tranziției în țările de tipul Moldovei².

Prin urmare, are dreptate cel ce spune că cea mai gravă patologie a tranziției - e tranziția însăși. Această poluare a caracterelor, ca și poluarea în general, nu-și are rădăcini necunoscute. Ele nu sînt altceva decît manifestări concrete ale profundeii crize spirituale care ne zguduie. Poluarea este un efect direct al anomiei ce este proprie relațiilor interumane din perioada de tranziție.

În ultimul timp, oamenilor li se spune mereu că costurile reformei sînt uriașe, la care am putea răspunde simplu: dar costurile umane sînt incalculabile. Într-o economia în tranziție, nu pot funcționa mecanismele de autoreglementare, care pot acționa doar într-o societate stabilizată, normală. Din această cauză, nu există argumente pentru eschivarea statului de responsabilitățile

¹ Saca, V. 1996, p. 21-37.

² Saca, V. Oleinic, L. *Tranziția democratică și reforma social-politică în contextul dihotomiei continuitate-discontinuitate*. În: MOLDOSCOPIE (probleme de analiză politică), partea a XXIII /Coord. V. Moșneaga, V. Saca. Chișinău: USM, 2003, p. 120.

sale. Sîntem de acord cu faptul că nu mai există paternalism statal, dar, totodată, nu există încă autonomia și autoreglementarea unei piețe libere și în aceste condiții individul se simte abandonat. Astăzi putem spune cu certitudine că încă trăim la ora absenței unor alternative viabile, la ora deciziilor pripite, într-un timp descumpănit, în care mitocănia, vulgaritatea, agresivitatea, corupția, violența se mai simt ca la ele acasă.

3. Impactul tranziției asupra sistemului de valori sociale

Societatea evoluează, într-o măsură mai mare sau mai mică, prin modificările ce au loc permanent în structurile sale. Nu există grup sau societate într-o stare de inerție completă, deoarece în orice moment există elemente de diferențiere între oameni și apar noi agenți sociali. Apartenența la vîrstă sau la sex, succesiunea generațiilor sînt condiții prealabile pentru manifestarea unor schimbări. Dar, în fiecare societate umană, indiferent de nivelul de dezvoltare a civilizației, ființează mecanisme care determină schimbarea socială atît de necesară pentru satisfacerea interesului și trebuințelor fundamentale ale oamenilor. Există deci o schimbare continuă în societate și, din această cauză, ea este o stare specifică a vieții sociale, a culturii, a valorilor și a comportamentului social.

Schimbările structurale globale din țara noastră care s-au produs în ultimii 20 de ani au modificat în mod substanțial toate sferele vieții sociale, inclusiv și sistemul de valori. În această ordine de idei, apare necesitatea imperioasă a explicării mecanismelor de transformare a sistemului de valori și a conștiinței valorice, mai ales, a tinerii generații. În fond, transformarea structurală a valorilor în condițiile reformelor radicale, a tranziției prin care trece țara noastră reprezintă nu numai un proces social, dar, mai ales, o problemă socială umanitară.

Din păcate, criza totală prin care trece țara noastră a născut o situație de o profundă dezorientare conceptuală, mai ales în rîndurile tineretului, și din această cauză, nu trebuie să credem că situația se va rezolva de la sine. Pe de o parte, în această perioadă s-a produs eroziunea latentă a normelor și modelelor de conduită a tineretului, care a deteriorat mecanismul existent a translării valorilor tradiționale de la o generație la alta. Iar, pe de altă parte, sau schimbat interpretările de sens a unor noțiuni de bază ca „libertate”, „echitate”, „muncă”, „bunăstare”, „succes social” etc. Prin urmare, se impune o discuție sinceră asupra legăturii dintre valori, moralitate și dinamica societății în tranziție, despre măsurile ce sînt necesare de a fi efectuate pentru ca valorile societății democratice să devină mai atractive pentru cea mai mare parte a populației. Valorile intervin în procesul de motivare a acțiunii, constituind criterii de opțiune a scopurilor. Sensul lor e măsura corespunderii unei acțiuni, a unei fapte cu un anumit scop. Pentru ca acțiunea să corespundă cu scopul, ea se reglementează prin niște reguli care exprimă valori și constituie normarea ei.

Ne raliem opiniei lui N. Manolescu, conform căreia efectele fenomenului tranziției în

statele postcomuniste se manifestă și în câmpul cultural și valoric al societății: „Nu mai există nici o demarcație între cultura populară, de consum, și cea adevărată, de elită [...]. Societatea de tranziție este o societate lipsită de spirit critic. La fel și cultura. O mîzgă subculturală acoperă literatura, muzica, artele, arhitectura, spectacolul de teatru, filmul. Mass-media și presa cotidiană nu au nici cea mai vagă idee de ce înseamnă cultura adevărată. Emisiunile culturale au dispărut practic de pe fața ecranelor de televiziune. Videoclipurile muzicale sînt neprofesioniste și vulgare. Telenovelele educă generația vîrstnică la fel ca muzica ușoară generația tînăra”¹.

Este știut că valorile sociale nu se nasc odată cu individul. Formarea atitudinilor de valoare și a sistemelor de valoare reprezintă o parte organică a procesului de socializare, care poate fi definit, în ansamblul său, ca „transmitere și însușire a unor modele cultural-normative prin intermediul cărora indivizii dobîndesc conduite socialmente dezirabile și își însușesc procedurile sau regulile necesare pentru a putea dezvolta acțiuni dezirabile, „normale”, predictibile pentru așteptările colectivității”².

Totodată, în opinia noastră, în procesul analizei lumii valorilor, este necesar de a acorda o atenție sporită nu numai rolului existenței sociale și omului în constituirea valorilor, ci și rolului valorilor în existența și dezvoltarea omului și a societății. Prin urmare, este necesar de a studia atît geneza valorilor, cît și funcția lor, în sensul că între om și valori se realizează un raport complex de interacțiune. Filozoful român C. Stroe susține că valorile au, în primul rînd, rolul de a conserva structurile sociale care implică întotdeauna activitatea umană, pătrunderea lor în orice acțiune socială, deoarece valoarea funcționează ca reglator al acțiunii, fiind prezentă în toate verigile acesteia: stabilirea scopului; alegerea mijloacelor de acțiune; aprecierea cunoștințelor³.

Valorile intervin în modul de viață și prin asigurarea mijloacelor ideale de acțiune, care exprimă ceea ce corespunde mai bine naturii umane în fiecare epocă istorică. Ele fac parte din cultura grupului și sînt transmise din generație în generație. Pe de o parte, modelele ghidează societatea în eforturile sale de formare a individului, dar constituie un ghid pentru individul care se află într-o situație pentru care nu a fost pregătit. Nu individul care creează obiectul este acela care îi acordă valoare, ci comunitatea care apreciază, prețuiește acel obiect și conferă valoare.

Valoarea focalizează cele două aspecte ale raportului dintre individ și societate, fiindcă, pe de o parte, societatea se deplasează în direcția individului, iar pe de altă parte, individul, permanent, tinde să facă pași în direcția societății. Fiind filtrate prin năzuințele personale ale individului care acționează, valorile se transformă în matrice-tipare ale conștiinței și acțiunii lui,

¹ Manolescu, N. *Cea mai gravă boală a tranziției*. În: România literară, 1999, nr. 36, 8 sept.

² Rădulescu, S. *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*. București: Ed. Șansa, 1994, p. 236-237.

³ Stroe, C. *Filosofie. Cunoaștere. Cultură. Comunicare*. București: Ed. Lumina-Lex, 2000, p. 123-124.

devin punți de legătură între momentul individual și cel de grup, ca proces prin care fiecare individ concret este legat de întreaga funcționare a societății, de procesul istoric neîntrerupt.

În această ordine de idei, este necesar să scoatem la iveală valorile societății sec. XXI și să investigăm mecanismele de implementare a lor în societatea noastră. Filosoful rus N. Rozov împarte aceste valori în cardinale (critice) și subcardinale¹. Valorile cardinale sînt valorile care fiind încălcate lezează în mod direct drepturile individului și a comunității de a trăi, gândi, acționa în conformitate cu concepțiile proprii. Ele sînt vitale pe motiv că se referă la viața, sănătatea, integritatea corporală și inviolabilitatea persoanei și la drepturile fundamentale care includ libertatea conștiinței, gândirii, libertatea opiniei și a exprimării, libera circulație și alegerea domiciliului, la viața intimă, familială și privată, la inviolabilitatea domiciliului etc.². Efectuînd o comparație între valorile morale supreme și valorile cardinale N. Rozov susține, pe bună dreptate, că valorile morale supreme sînt valori spre care oamenii aspiră – bine, frumos, fericire, libertate etc., iar valorile cardinale sînt valori restrictive³.

Valorile subcardinale sînt subordonate celor cardinale, în sensul că încălcarea lor creează un pericol real pentru valorile cardinale, pe motiv că încălcarea valorilor subcardinale, în mod indirect, lezează drepturile individului și a comunității de a trăi, gândi, acționa în conformitate cu concepțiile proprii. La valorile subcardinale se referă principiile de drept și cele politice pe care se sprijină societatea contemporană: libertatea și independența presei, alegerile libere și alte forme ale participării cetățenilor în viața politică, independența justiției, precum și valorile ecologice (dreptul la un mediu înconjurător neprimejdios din punct de vedere ecologic pentru viață și sănătate, suficiența resurselor naturale fundamentale etc.). Spre exemplu, încălcarea valorilor ecologice pot deveni un impediment pentru valorile vitale, iar încălcarea valorilor de drept și politice – pentru drepturile și libertățile fundamentale.

Așadar, sistemul valorilor sociale ale sec. XXI elaborat de N. Rozov este destul de actual pentru societatea noastră, deoarece ne indică legătură indisolubilă, sistemică, între valorile cardinale și cele subcardinale care nu trebuie ignorată în procesul constituirii societății democratice și necesitatea de a implementa aceste valori în mentalitatea oamenilor.

Eticianul german F. von Kutschera în lucrarea *Fundamentele Eticii*⁴ formulează un postulat etic fundamental: „Fiecare trebuie să respecte pe altul ca personalitate”, care trebuie să devină o călăuză în acțiune pentru societatea contemporană, pentru relațiile interumane, inclusiv și pentru cele de la noi din țară. În acest context, conceperea personalității se face pe următoarele facultăți: 1) omul este liber în acțiunile sale și în alegerea scopurilor sale; 2) omul

¹ Розов, Н.С. *Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии*. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998, p. 117.

² Ibidem, p. 114.

³ Ibidem, p. 115.

⁴ Kutschera von F. *Fondamenti dell'Etica*. Milano: Ed. F. Angeli, 1991, p. 341.

posedă facultăți de cunoaștere în limite naturale, posedă valori și poate să se conducă de propriile decizii în conformitate cu cunoștințele sale; 3) omul este subiectul drepturilor și obligațiilor¹. Sîntem ferm convinși că, în cazul în care acest principiu al triumfă în relațiile interumane, multe din problemele cu care se confruntă societatea noastră aflată în tranziție ar fi rezolvate.

Putem să constatăm faptul că așezînd egalitatea în poziția de valoare supremă și modalitate perfectă de organizare a societății, fostul regim totalitar comunist a dat un sens vieții oamenilor mobilizîndu-i la lupta cu orice expresie a inegalității. Potrivit doctrinei comuniste nu era vorba despre egalitate ca mijloc, în formula liberală a egalității șanselor, și nici de egalitate ca scop, în formula social-democrată a redistribuției bunăstării prin politici publice, ci de egalitate ca rezultat, garantat prin atotputernicia și unicitatea conducătorului politic. În acest sens, clasele sociale adverse sau concurente trebuiau desființate prin aducerea tuturor la statutul de proletar, averea fiecăruia fiind redusă la forța sa de muncă. Se credea că o asemenea egalitate poate garanta în mod natural coeziunea și coerența societății, ea generînd spontan solidaritatea colectivistă. Mulți au crezut în această teorie, care a ajuns să fie aproape un substitut de religie.

Societatea democratică care se constituie la noi în țară a propus un alt set de valori care poate fi transpus în viață întrucît nu este utopic asemenea proiectului comunist. „Visul post-comunist” a așezat în centru, aproape prin logica simetriei cu comunismul, ideile de libertate, prosperitate și solidaritate. Libertatea produce prosperitate iar prosperitatea este singurul mijloc care permite solidarității să creeze prin redistribuție și servicii publice, un „stat al bunăstării”. Totalitarismul a distribuit prin instrumentul dictaturii sărăcie, iar societatea contemporană democratică trebuie să redistribuie prin instrumentul democrației avuția produsă în și prin libertate. În această ordine de idei, este necesar de a face tot posibilul ca să propagăm și să implementăm cu adevărat aceste valori democratice în societatea noastră ca să schimbăm în mod radical atitudinile de valoare și sistemul de valori existent.

Trebuie să constatăm faptul, că astăzi în societatea noastră au loc procese complexe anevoioase de coexistență și confruntare a valorilor totalitariste, care se află într-un proces de dispariție cu cele liberal-democratice în apariție.

În același timp, trebuie să înțelegem faptul că trăim într-o societate unde suferă valorile morale, mai ales, în țările ce au trecut de la totalitarism spre democrație. Etica acestui timp al tranzițiilor se înscrie în procesele mai ample de diferențiere și integrare care au loc în viața și în cunoașterea socială de la sfîrșitul sec. al XX-lea și începutul sec. al XXI-lea. În existența socială, omenirea își modifică modurile de organizare a vieții, rămînînd însă o mare parte din ea legată de tradiții ancestrale care, se pare, dacă ar fi lichidate ar sărăci-o și mai mult.

¹ Idem.

Anume totalitatea valorilor, orientarea spirituală comună și poate forma unitatea noastră spirituală, faptul care este mai presus de toate granițele politice, și nici un partid politic care amenință cu separarea noastră nu este în măsură să rupă această unitate. Cu cât mai devreme vor înțelege acest lucru, cu atât mai puține forțe vor irosi.

Prin urmare, timpul în care trăim ne obligă să revenim la fundamentele etice ale existenței omenirii, la autenticele valori umane pe care le-am pierdut în această perioadă de criză profundă pe care o traversează civilizația pentru a rezolva problemele începând de la cele ce țin de guvernanta globală sau ocrotirea mediului înconjurător și pînă la cele vizînd comportamentul față de semeni.

4. Antinomiile¹ libertății în perioada de tranziție

Im. Kant printr-o frumoasă imagine, distinge cerul înstelat deasupra capetelor noastre iar în noi legea morală ca ordine a necesității și libertății. Astfel, marele cugetător german scoate la iveală duplicitatea omului de a fi în același timp sensibil și inteligibil, deoarece specificul naturii umane este de a putea, liberă fiind, să-și contrazică natura.

În istoria filosofiei cu privire la elucidarea esenței libertății au existat multiple concepții care tindeau să răspundă la un șir de întrebări: Există oare o concepție unică a libertății valabilă pentru toate epocile istorice, societățile și pentru toți oamenii sau există un sistem concret de libertăți care se constituie prin factori din interioritatea și exterioritatea omului în situații concrete sociale, istorice, politice și spirituale? Se referă oare libertatea la relațiile omului cu universul ca univers, cu natura, sau libertatea se referă doar la circumstanțele care se ivesc în relațiile omului cu alți oameni în condițiile specifice ale vieții sociale? Libertatea se referă la om ca specie sau la un individ determinat? Dacă libertatea aparține individului, el vine pe lume cu libertate sau o dobîndește? Care ar fi căile prin care ar dobîndi libertatea?

Este necesar să atenționăm și asupra faptului că noțiunea „libertate” este deseori utilizată cu multiple înțelesuri. În vorbirea curentă prin libertate se înțelege lipsa violenței, a unui jug sau a unei presiuni și în acest sens omul se consideră liber dacă într-o circumstanță sau alta a vieții are posibilitatea să aleagă o atitudine sau alta. Un alt sens al ei ține de faptul ca voința sa să nu fie influențată ce presupune existența unor acte de voință care să nu aibă motive ce le-au produs. Un al treilea sens, întîlnit de cele mai multe ori în conceperea libertății constă în aceea că libertatea presupune absența coercibilității sau a constrîngerii de orice fel. Și în sfîrșit, mai există o concepție numită anarhistă ce susține că libertatea este absența oricărei autorități.

În filosofie libertatea este căutată într-un domeniu ce rămîne în afara posibilităților de amestec a fenomenelor lumești ale vieții omului. Acest domeniu este identificat a fi acela a vieții

¹ Antinomie (gr. anti „contra” și nomos „lege”) – sinonim obsolescent pentru „paradox” sau „contradicție”.

psihice. Dar, fenomenul libertății nu apare întreg în viața psihică – nici în gândire, unde îl căuta antichitatea, nici în credință, voință sau sentiment, unde este căutat de-a lungul istoriei filosofiei. După filosoful francez H. Ardent „nici libertatea, nici contrariul ei nu pot fi experimentate în domeniul vieții exterioare a subiectivității”¹. Acest lucru există pentru că conștiința nu apare decât în momentul care se gîndește pe sine ca distinctă de lume. Conștiința există ca opus al lumii. De aceea „înainte de a deveni un atribut al gândirii, sau o calitate a voinței, libertatea a fost înțeleasă ca statut al omului liber care implică: capacitatea de a se deplasa, de a călători în lume, de a-și alege un loc, capacitatea de a se întîlni cu alți oameni, de a se asocia în fapte sau în credințe”².

În același timp, pentru a fi liber în acest sens fundamental, omul trebuie să fie eliberat de dominația sa de către necesitățile vieții (hrană, adăpost, deteriorarea sănătății etc.). Dar actul libertății omului, nu duce în mod automat și la libertatea sa, deoarece libertatea, spre deosebire de simpla eliberare, presupune o organizare prin care cei liberi și suverani pot avea posibilitatea să se pună de acord prin cuvînt și faptă ca să poată să caute să trăiască împreună. În aceste condiții și libertatea politică poate fi privită și ca posibilitatea de eliberare de politic³.

Libertatea se conturează ca o inerentă a acțiunii, ca o componentă constitutivă a acesteia. Raportînd conținutul libertății la acțiunea umană ce este conștientă putem înțelege de ce noțiunea de libertate își pierde sensul în afara raporturilor omului cu lumea sau în afara situației omului în lume.

În societatea totalitaristă poporul a fost impus să existe în strîmtoarea vieții private sau, însăși această viață este transformată în scenă politică. În aceste situații, libertatea nu este realitate a lumii tangibile, a vieții politice. Aceasta a dispărut ca urmare a amestecului organelor de stat în toate sferele vieții pe care le domină, mutilîndu-le. Ne putem întreba dacă nu cumva datorită faptului că în istoria umanității libertatea, cu puține excepții, a rămas accesibilă doar unor categorii, a fost căutată acolo unde nu poate fi nici confirmată, nici infirmată, în gândire, în credință, în simțire sau voință. Fără o viață publică, politic organizată și garantată fără o minimă eliberare de dominația vieții, este greu de conceput menținerea aceluia spațiu în care își face apariția libertatea. Cert este că, în toate condițiile, libertatea poate sălășlui în inimă, în înțelepciunea sau în credința omului, dar toate acestea sînt greu de demonstrat deoarece nu țin de viața reală a omului.

Un lucru este cert – libertatea începe și poate să existe acolo unde sfîrșește politicul sau presupune eliberarea de politic. Experiența totalitarismului se pare a fi demonstrat, cu prisosință, cu lux de amănunte, că spațiul lăsat libertății este cu atît mai mare cu cît este restrîns spațiul

¹ Ardent, H. *La crise de la culture*. Paris: Gallimard, 1972, p. 196.

² Ibidem, p. 192.

³ Ibidem, p. 194.

rezervat politicului. Singurul criteriu de care dispunem pentru a măsura extensiunea libertății într-o comunitate politică, nu poate fi altul decât amploarea domeniilor lăsate activităților nepolitice: activități economice, de cultură, educație, învățământ etc.

O altă problemă, nu mai puțin complicată este problema cum se produce libertatea. Pentru a încerca a o rezolva este nevoie de a cerceta raportul dintre libertate și necesitate în viața socială.

Im. Kant urmărește și descrie modul de a fi al libertății reieșind din corelația libertății și a necesității. Când acționează, oamenii își concep viața lor ca fiind liberă. Totuși, această libertate nu este un concept empiric, și nici nu ar putea să fie, spune Im. Kant, deoarece ideea sa substituie întotdeauna, deși experiența arată contrariul consecințelor ce ar trebui să decurgă în mod necesar din supoziția libertății. „Aici își are originea o dialectică a rațiunii, căci libertatea care este atribuită voinței pare să stea în contradicție cu necesitatea naturii¹. Totuși, observă în continuare Kant – deși sub raport speculativ, plasată între aceste două direcțiuni, rațiunea găsește calea necesității naturale mult mai bine croită și mai practicabilă decât aceea a libertății, totuși sub raport practic, calea libertății este singura pe care o putem urma în vederea folosirii rațiunii noastre, atunci când este vorba să acționăm. Ambii termeni își au, astfel, propria lor întemeiere, ceea ce trebuie să ducă la supoziția că o adevărată contradicție între libertate și necesitatea naturală nu poate fi dovedită, deoarece, nu se poate renunța nici la conceptul naturii, nici la acela al libertății².

Se ajunge astfel, la o antinomie – libertate-necesitate. Kant ajunge la concluzia că libertatea nu poate fi dovedită, ea trebuie postulată. De aici și concluzia, că libertatea este reală numai ca presuposiție și este ca atare subiectivă. De aceea se și află la antipodul necesității și în antinomie cu ea, iar nu în continuarea ei și determinată de ea. Căci libertate ar însemna că orice împlinire, deci și orice acțiune ce se petrece la un moment dat, să fie exclusiv condiționată de ceea ce stă în puterea omului – în timp ce luând în considerație necesitatea, fiecare faptă are temeiuri care nu stau în puterea omului.

Im. Kant precizează însă natura pur formală (teoretică) a acestei antinomii, atunci când arată că nu a urmărit prin dihotomia aici introdusă nici să demonstreze realitatea libertății, nici măcar posibilitatea ei, ci numai să definească cum poate fi gândită ca posibilă libertatea, și în acest sens „libertatea nu este tratată aici ca Idee transcendentă”, prin care rațiunea încearcă să determine cum poate „să înceapă” seria condițiilor în fenomen prin ceea ce este necondiționat sensibil³.

¹ Kant, Im. *Întemeierea metafizică a moravurilor*. În: *Critica rațiunii practice*. București: Ed. Științifică, 1972, p. 75.

² Idem.

³ Kant, Im. *Critica rațiunii pure*. București: Ed. Științifică, 1969, p. 452.

Dar, deși în finalul *Criticii rațiunii pure* Im. Kant manifestă un interes precumpănitor pentru al doilea concept al libertății, și anume în sensul ei practic, diferența care se instituie aici – între practic și transcendentă – rămîne, totuși, insuficient de determinată, menținînd întreaga problemă într-un cadru ambiguu și indicînd prin aceasta punctul de maximă dificultate, în jurul căreia cercetarea pivotează, fără a-l depăși.

Im. Kant instituie, așadar aici două sensuri ale libertății. „Cunoaștem deci libertatea practică prin experiență ca una dintre cauzele naturii, anume ca o cauzalitate a naturii, anume ca o cauzalitate a rațiunii în determinarea voinței, pe cînd libertatea transcendentă reclamă o independență a acestei rațiuni însăși (de a începe din punctul de vedere al cauzalității ei, o serie de fenomene) de toate cauzele determinate ale lumii sensibile și ca atare ea pare a fi contrară legii naturii, prin urmare contrară oricărei experiențe posibile, și rămîne deci o problemă”¹.

Libertatea practică este, de fapt pur existențială și poate fi dovedită prin experiență. Ea se referă la faptul că numai ceea ce există, adică ceea ce afectează nemijlocit simțurile, determină voința omenească, ci omul are o facultate de a învinge prin reprezentări despre ceea ce este util sau dăunător chiar într-un mod mai îndepărtat, impresiile produse asupra facultății sale apreciative sensibile: această facultate este rațiunea, dar o rațiune condiționată de legile empirice ale existenței, căreia îi corespunde libertatea practică.

Deci, prin cele expuse mai sus putem conchide că problema libertății în general este o problemă dificilă ce duce spre impas nu numai pe marii cugetători, dar și pe fiecare din noi. Dar un lucru este cert, că există două dimensiuni fundamentale ale libertății – cea practică și cea transcendentă; că în conținutul existenței libertatea se manifestă prin legătura ei indisolubilă cu necesitatea; că libertatea și spațiul ei existențial depinde de politic, este o chintesență a politicului, că cu cît mai mult domină în societate politicul, cu atît este mai restrîns spațiul de acțiune și manifestare a libertății.

În ceea ce privește condițiile libertății și antinomiile, contradicțiile ei în perioada de tranziție, apoi ele depind de un șir de factori ce țin de practica social-istorică concretă a poporului nostru, dar nu în ultimă instanță și de aspectele raționale și transcendentale ale libertății.

Istoria acestor două decenii ne denotă despre faptul că, cu toate că poporul nostru a dat dovadă de incertitudine vizavi de calea pe care trebuie să o parcurgă pentru a ieși din mrejele și întunericul totalitarist, totuși, nu credem că speranțele noastre se vor transforma în niște iluzii pierdute, că nostalgia față de trecutul totalitarist, față de robie prevalează și oamenii prin alegerea lor să-și spulbere toate visele spre un trai mai decent, spre o societate prosperă.

Se pare că noi într-adevăr am căzut într-o cursă, într-o porțiune de fatalitate dacă am ratat

¹ Ibidem, p. 600.

marja de decizie ce ne-a fost oferită și „găsirea de sine”, „cunoștința de sine” sau „transparența față de sine”, și din această cauză libertatea autentică a rămas ceva ce ține de un viitor îndepărtat al poporului nostru.

Situația în care ne-am pomenit ne denotă încă o dată în plus despre faptul că marele filosof al sec. al XX-lea J. P. Sartre avea dreptate când spunea că „libertatea se ivește în actul negării „ființei în sine”, „prin fapta pentru sine”¹. Pentru că „ființa în sine” este „nimicul” ceea ce „nu este” conștiința aduce în lume „neantul” așa încât ea poate nega. Deci, conștiința care este înrădăcinată în lume dar nu este determinată de ea. Prin aceasta, conștiința este liberă și fără fundație. Deci, conștiința umană nu este numai liberă, ea este de nedespărțit de libertatea însăși.

După existențialiști libertatea apare în actul acțiunii liber alese și din această cauză omul este condamnat pentru totdeauna să fie liber. Acest lucru provoacă sentimentul de neliniște ce survine din conștiința libertății sale. Apare aici iarăși o antinomie, contradicție ce acționează negativ asupra omului din care el nu poate să iasă. Oare nu prin aceasta pot fi explicate procesele ce se produc și există la noi în țară în condițiile tranziției? Nefiind în stare să depășească această stare de lucruri, oamenii fiind copleșiți și de stereotipurile trecutului sînt gata, să refuze, și de fapt, au refuzat de la libertate. După J. P. Sartre există anumiți factori ce impun un șir de limite libertății – locul individului; trecutul său; mediul său; camarazii și moartea sa. Acești factori sînt în stare să producă la om în genere sentimentul neliniștii și disperării, iar în condițiile existenței noastre specifice, cu atît mai mult. În așa mod, valoarea libertății își pierde conținutul și sensul ei, fiind înlocuită de neliniște și disperare ce a dus în consecință la reanimarea stereotipurilor de odinioară care păreau depășite cu un deceniu în urmă.

Au perfectă dreptate existențialiștii cînd susțin că omul nu este, ci el se face. Într-adevăr, există multiple cazuri cînd un popor sau altul a reușit să se depășească pe sine, să se purifice, să devină ceva ce nu a existat. Spre exemplu, poporul german a reușit acest lucru și a devenit o națiune cu o altă mentalitate și cu alte valori după cel de-al doilea război mondial. Din păcate, noi am încercat să facem ceva în ultimele două decenii, dar răbdare, voință și cutezanță ne-a ajuns numai pentru cîtiva ani și din nou ne-a copleșit somnul de moarte. Noi nu am fost în stare de depășim antinomiile libertății în condițiile tranziției postcomuniste, să ne folosim de ocazia oferită de a deveni cu adevărat liberi, și în așa fel am refuzat la libertate, deschizînd drumul spre venirea unui nou tip de totalitarism de speță neocomunistă.

În urma falimentului sistemului totalitarist oamenii au putut să se folosească de libertate, dar fiecare a utilizat-o în felul lui. Pentru unii, libertatea a reprezentat un eșec (spaimă în fața necunoscutului, a riscului), nu pentru puțini insecuritate (statul nu mai asigură nimic, din această

¹ A se vedea: Sartre, J. P. *L'etre et le Neant*. În: Teatru. Vol. II. București: Ed. pentru Literatură Universală 1969, p. 313.

cauză există șomaj, nesiguranța zilei de mâine etc.). Pentru alții, însă, libertatea a însemnat un succes. Avem în vedere pe cei care au perceput drepturile omului ca garanția unei societăți democratice și la cei pentru care libertatea se confundă cu însăși șansa inițiativei, a prosperității¹.

În loc de încheiere

Tranziția moldovenească: retrospectivă și perspectivele ei

Abordarea problemelor ce țin de tranziția autohtonă reprezintă o încercare de a vorbi

¹ Capcelea, V. *Filosofia socială. Introducere în istoria filozofiei sociale și în studiul problemelor ei fundamentale: man. pentru facultățile socio-umanistice*. Chișinău: Ed. ARC, 2009, p. 302.

despre locul pe care îl ocupă țara noastră în această lume, despre modernitatea noastră, despre faptul că trebuie să înțelegem în mod cert unde sîntem și încotro mergem. Din 1991 încoace toată lumea vorbește despre tranziție sau utilizează frecvent acest termen fără să-și pună cu adevărat întrebările corecte cu privire la esența, conținutul și perspectivele procesului de tranziție. Imediat după 1991, în țara noastră a început tranziția, care a avut efecte destul de contradictorii. Totodată, mulți oameni sînt convinși că în acești 20 de ani am ajuns în mijlocul tranziției de la totalitarismul comunist spre democrația liberală, de la economia centralizată înspre economia de piață. În această ordine de idei, există în textele budismului tradițional o metaforă a traversării apei în care se vorbește despre criza care apare, în mod iminent, la cei care ajung la mijlocul rîului. Traversînd rîul, ei ajung la mijlocul lui și apare momentul cînd totul intră în vag pe motiv că nu se mai vede malul de unde au pornit, nu se vede nici malul spre care se îndreaptă și criza aceasta se manifesta în funcție de cei care o traversează în felurite moduri. Astăzi noi ne-am pomenit exact în această situație, deoarece cunoaștem cu certitudine de unde am plecat, însă nu vedem lumina de la capătul tunelului și una din reacțiile posibile de salvare o reprezintă nostalgia și privitul înapoi în general. În același timp, nu există o intuiție certă a beneficiilor spre care ne îndreptăm și aceasta a creat un sentiment de demobilizare, disperare. În rezultat, oamenii au început să caute formule echivoce de combinație mentală a celor două direcții posibile, inventînd o a treia cale, căutînd soluții de supraviețuire care nu sînt cu adevărat consistente.

Majoritatea covîrșitoare a savanților ce investighează fenomenul tranziției autohtone sînt realiști în a aprecia că „*paradigma tranziției*” perpetuează o stare de lucruri nu doar conservatoare, ci și anacronică, iar adevăratele și profunde schimbări sociale în statul nostru încă nu s-au produs la dimensiunea istorică a actualității. În rezultat, apare senzația acută de rămînere în urmă, de resimțire dramatică a decalajelor existente și nevoia de ardere a etapelor, în sensul de a recupera întîrzierile acumulate de o evoluție atipică a societății moldovenești, inclusiv în contextul inevitabilei extinderi a fenomenului globalizării, care impune standarde oricum uniformizante, în ciuda promovării idealului de multiculturalitate.

În opinia noastră, este necesar să concepem tranziția autohtonă ca un proces istoric recuperatoriu, o refacere a circuitului greșit la care am fost atașați în mod forțat odată cu ocupația țaristă din 1812 și ocupația sovietică din 1940 și 1944. Totodată, trebuie să înțelegem faptul că procesele sociale nu au o consistență mecanică, ele nu conțin reacții între elemente pure și din această cauză dezvoltarea socială reprezintă un amestec al unor reziduuri de sisteme. Tranziția noastră a plecat de la sistemul totalitar comunist, care nu poate fi anulat imediat și în totalitate în toate detaliile sale și scopul constă în a edifica o societate democratică constituită pe valorile liberalismului: proprietate privată, economie de piață, libertăți democratice, stat de drept

etc. În același timp, este necesar să înțelegem și faptul că tranziția noastră riscă să introducă un sistem a cărei performanță democratică va fi în mod iminent dijmuită de obișnuințele paternaliste și egalitare ale sistemului totalitar comunist.

Putem constata că, în RM se produce o tranziție socială și politică, dar că practicile tranziției continuă să reflecte deseori un comportament similar cu cel al vechiului regim politic totalitar, ceea ce apare la etalonarea tranziției actuale în raport cu standardele europene ori internaționale, cu atât mai mult cu cât din punctul de vedere al unei analize a practicilor utilizate, investigarea unei asemenea tranziții ar trebui să reliefeze percepții noi ale realității în conștiința socială care să se transforme în surse ale unei schimbări de durată.

În același timp, este necesar să concepem tranziția ca o fractură, ea trebuie să înceapă cu un moment de discontinuitate și presupune o evoluție ce are în esență ceva cu totul nou. Tranziția nu poate fi continuă pentru că ar fi în acest caz schimbare sau transformare. Din această cauză tranziția moldovenească, defavorizată de o strategie mai puțin coerentă și consistentă aduce la vedere sau chiar lasă să se manifeste toate tendințele negative ale schimbării. Din această cauză, putem să constatăm cu certitudine, că tranziția care se produce în țara noastră, fiind prost gestionată inhibă forțele progresului deseori mai mult decât un regim totalitar.

Tranziția postcomunistă este un proces de transformare și de depășire a modului de organizare de tip comunist a economiei și societății, inspirat de liberalism care își caută o finalitate organizațională superioară ca randament. Totodată, trebuie să reieșim din faptul că tranziția postcomunistă de la sistemul totalitarist, de la economia central-planificată la cea de piață este un proces multidimensional, care solicită modificări politice, sociale, instituționale și culturale profunde. Ea reprezintă o etapă istorică în care elementele vechiului nu dispar în mod automat, iar cele ale noului nu se afirmă foarte rapid.

În plan economic, ceea ce numim tranziție postcomunistă trebuie să fie centrată pe privatizare, iar în plan social general, să aibă esențialmente ca finalitate o societate noncolectivă. Proprietatea privată și societatea noncolectivă sînt obiectivele cheie care dau un sens tranziției și asigură în același timp, șansa de a se întrevădea ieșirea din tunelul crizelor.

În domeniul economiei sau reușit performanțe în politica bugetar-fiscală și monetară, RM păstrîndu-și pe toată durata tranziției o monedă stabilă. De la o economie integrată în cea a U.R.S.S.-ului, s-a reușit crearea, cu asistența FMI și BM, a cadrului instituțional caracteristic unei economii naționale. Declinul economic accentuat a fost urmat de o relansare după 1999, consecință a mai mulți factori, pe de o parte fiind vorba despre investițiile străine intrate în economia moldovenească în timpul guvernării pro-occidentale a Alianței pentru Democrație și Reforme, iar pe de altă parte, de creșterea consumului intern ca urmare a creșterii masive a remitențelor din partea moldovenilor care își găsiseră un loc de muncă și stimularea activității

comerciale, fapt care a dus la sporirea veniturilor statului și la investiții. Totuși, creșterea mult mai rapidă a importurilor în comparație cu exporturile a demonstrat că mare parte din creșterea economică și creșterea nivelului de trai este spontană și situația s-ar putea schimba în rău foarte rapid, ceea ce s-a și întâmplat atunci când remitențele au început să scadă ca urmare a crizei financiare mondiale. Din această cauză, țara noastră este dependentă într-un grad mult mai mare decât orice alt stat din regiune de evoluțiile economice din exteriorul său.

În condițiile perioadei de tranziție, destul de stringentă devine problema elaborării mecanismelor practice a ordonării, consolidării și stabilizării relațiilor sociale autentice și, în același timp, este necesar de a lua în calcul specificul corelației și interacțiunii dintre elementele procesului de reglementare socială.

Cît privește problemele ce țin de determinarea sfârșitului și perspectivele tranziției moldovenești, aceste momente pot fi mai greu de anticipat. Ne raliem opiniei lui C. Zamfir, care susține că la nivelul conștiinței colective „tranziția se va încheia când colectivitatea nu va mai vorbi despre ea”¹. Putem să constatăm, că sîntem încă destul de departe de acest obiectiv. Un lucru este cert, perioada de tranziție prin care trece statul nostru trebuie să fie circumscrisă temporal și presupune transformarea sistemului în contextul în care sînt specificate punctul de plecare și cel de destinație, cînd se cunoaște starea sistemului la începutul procesului și starea care ar trebui să caracterizeze sistemul la sfârșitul procesului de tranziție. În țara noastră sînt multe de făcut: trebuie să ne aliniem la valorile democratice europene, să reparăm greșelile trecutului, să construim Europa la noi în țară etc.

Totodată, ne raliem opiniei lui D. Moldovanu, care consideră că procesul de tranziție poate lua sfârșit atunci cînd PIB-ul va atinge nivelul dezvoltării economice de pînă la reforme. În această ordine de idei, el susține, pe bună dreptate, că „asigurarea unei creșteri economice, cu ritmuri de chiar 4-7 % nu este un criteriu suficient pentru a judeca despre succesele tranziției”², mai ales, dacă luăm în considerație că această creștere în Moldova a fost și este marcată de banii aduși de cei ce muncesc peste hotarele țării.

Este clar că procesul tranziției trebuie să instaureze regimul democratic și piața liberă, însă fiecare țară în parte se confruntă cu probleme specifice în ceea ce privește schimbarea instituțională, regulile formale dar mai ales cele informale, costurile de tranzație și toate celelalte schimbări ce survin în urma procesului de tranziție.

Ceea ce trăiește de circa trei ani țara noastră, nu reprezintă o criză constituțională sau politică, ci una profund morală. Sîntem nevoiți să constatăm cu regret că „noua clasă politică” de politicieni prin acțiunile sale sau dovedit a fi, în realitate, o grupare de oameni, care pun în prim

¹ Zamfir, C. *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*. Iași: Ed. Polirom, 2004, p. 14.

² Moldovanu, D. *Economia Moldovei în capcana globalizării și tranziției*. Op. cit., p. 47.

plan interesele egoiste individuale și de grup și nu le pasă de interesele țării, a majorității populației. Acționând prin prisma intereselor personale ei uită de misiunea lor fundamentală – de a efectua reforme ca să edificăm o țară competitivă și prosperă în plan intern și extern.

Din păcate, în țara noastră o serie de lideri și formațiuni politice speculează în permanență cu capitalul identitar pentru a se obține dividende politice. Acest lucru scoate în evidență o criza acută de idei a actualei clase politice, sau ceea ce numea, istoricul și disidentul polonez Adam Michnik, „osificare intelectuală”, dovada acestui fapt fiind lansarea unor programe politice puțin diferențiate între ele sau credibile și încercarea de a compensa această discrepanță prin asocieri cu fantasme ale trecutului interbelic sau postbelic. Arhitecții multiculturalismului moldovenesc trebuie să conștientizeze faptul că ei nu vor putea rezolva problema identitara dacă pentru beneficiul unei minorități etnice vor fi sacrificate altele, sau chiar mai grav, majoritatea titulară.

Datorita retoricii populiste și disputei interne pentru patentarea ideii de integrare europeană, aceasta riscă să se transforme dintr-o certitudine a unui proiect de viitor într-o altă formalitate pe piață de idei ratată. Nu se aduc deocamdată argumente clare pentru cursul de reforma ireversibil, ceea ce ne face să credem că o aplicare fermă a principiilor de democratizare pe plan intern s-ar solda cu retrogradarea din viața publică activă a unei bune părți din clasa politica actuală.

Tranziția postcomunistă a statului nostru are ca scop crearea unor instituții democratice ale statului, a unei democrații pluraliste și a unei economii de piață funcționale. Ca urmare a reformelor întreprinse cu asistența instituțiilor internaționale, s-a reușit crearea atributelor statului democratic și a reprezentării cetățenilor. Cu toate acestea, transformările sistematice, mai profunde, au întârziat să producă efectele dorite. Domeniile justiției, afacerilor interne etc. s-au caracterizat prin defectuoșitate și nu s-au înscris prevederilor *Constituției* în multiple cazuri, cele mai recente fiind violențele post-electorale din aprilie 2009. Așadar, tranziția a produs instituții și norme noi, însă implementarea acestor norme pentru asigurarea funcționalității instituțiilor respective în conformitate cu noile reglementări a fost foarte defectuoasă, fapt demonstrat de decalajul atestat de către experții internaționali între adoptarea legilor și aplicarea acestora.

Totodată, în cazul RM se atestă un deficit de modernizare, vechi de două secole de când Basarabia a fost crotopită de Rusia țaristă responsabilă pentru subdezvoltarea acestui spațiu și a societății. Falia dintre absența tradiției statale și ambiția elitei politice de a făuri un stat independent și suveran s-a concretizat în acțiuni contradictorii și inconsecvente, care nu au produs prosperitate, ci, mai degrabă, pauperizare. Clasa politică moldovenească din perioada de tranziție a fost compusă, și rămîne *de facto* alcătuită, în majoritate, din foști membri ai nomenclaturii sovietice, care au utilizat necesitatea de edificare a statalității independente,

chestiunea identitară și secesiunea transnistreană pentru a-și legitima acțiunile de politică internă și externă și pentru a-și motiva indecizia în legătură cu integrarea unui popor cu legături culturale și istorice europene în structurile euroatlantice. Pendularea permanentă de la 2000 înapoi între integrarea în spațiul estic al CSI și spațiul vestic al UE a fost, și rămâne, din păcate, un subterfugiu pentru evitarea constrângerilor din partea structurilor europene de a implementa reformele necesare, de a renunța la controlarea în nume și scop personal a instituțiilor statului. Declararea drept prioritara, în 2005, a integrării europene a fost urmată de adoptarea legilor care nu au fost implementate, de menținerea unei justiții și a unor structuri de ordine care încalcă frecvent drepturile constituționale și chiar drepturile omului. După încălcările flagrante din aprilie 2009, violențele comise de poliție la indicația probată a factorilor de decizie, în primul rând a președintelui V. Voronin, a devenit clar că țara noastră a bătut pasul pe loc în domeniile fundamentale ale tranziției postcomuniste – justiție, legalitate, stat de drept, echitate etc.

Apropierea de UE este benefică pentru că atenuează contradicțiile etno-identitare latente în societatea moldovenească. Astfel, identitatea europeană ar putea veni ca un panaceu pentru naționalismele opuse (români/ruși, români/găgăuzi) și care sînt exploatate de diferite părți ale clasei politice, dar și pentru contradicția identitară din sînul etniei majoritare, consecința rămîinerii „în afara istoriei” a românilor basarabeni. Integrarea europeană trebuie să constituie, pentru statul nostru, un proiect asumat în mod real la nivelul elitei politice, care să stimuleze edificarea unui stat cu adevărat democratic, fundat pe dominația legii, stat care să-și poată asigura dezvoltarea în cadrul spațiului politic și economic european comun.

Dacă la nivelul clasei politice se vor face eforturi reale de a conlucra în mod real cu structurile europene în scopul obținerii unei perspective clare de aderare și a armonizării cadrului legislativ propriu cu cel al UE, RM, în aceste condiții trebuie să abandoneze CSI-ul deoarece Rusia a utilizat în permanență această structură ca pe un instrument al asigurării influenței sale geopolitice, țara noastră s-ar putea confrunta cu noi tensiuni în Transnistria, menite să determine conducătorii de la Chișinău să abandoneze proiectul integrării europene. În noiembrie 2003 președintele Voronin a fost la un pas de a accepta un plan rusesc de reglementare a conflictului transnistrean care prevedea federalizarea țării și instituirea unui mecanism de conducere care ar fi oferit un grad prea mare de control Transnistriei, făcînd astfel imposibilă în viitor integrarea europeană. Doar intervenția activă a societății civile și a comunității internaționale l-a făcut pe acesta să renunțe.

În această ordine de idei, dimensiunea geopolitică și geostrategică a tranziției noastre se prezintă drept una din cele mai importante. Problemele ce țin de orientarea țării, împreună cu dezbaterile etno-identitare întotdeauna complementare acesteia, a constituit o sursă de disensiuni și conflicte în societate. Achiziționarea prosperității europene a făcut ca majoritatea cetățenilor

să-și dorească acum integrarea europeană, iar politicienii „le împărtășesc” ca prin minune opiniile. Ultimele progrese făcute în negocierea tratatului de asociere și continuarea trendului ascendent al relațiilor bilaterale în următorii ani va face, probabil, *Comisia Europeană* să ofere o perspectivă de integrare Moldovei și să înceapă negocierile corespunzătoare.

Problema dezvoltării Moldovei se prezintă acum ca o problemă a voinței politice la nivelul conducerii statului. Două sînt condițiile pentru ieșirea din starea de subdezvoltare: asigurarea statului de drept cu tot ce presupune acesta (în primul rînd, dominația legii, independența, obiectivitatea și imparțialitatea judecătorilor) și orientarea certă spre obiectivul integrării europene și euroatlantice.

Două decenii de tranziție au fost marcate de o succesiune nesfîrșită de transformări și experimente socio-economice și politice pe care populația a trebuit, în ultimă instanță, să le suporte. Tranziția în țara noastră este departe încă a se fi încheiat, noi sîntem de-abia la începutul fazei a doua, deoarece economia de piață și democrația nu se manifestă încă prin mecanisme și instituții suficient de stabile și predictibile. Totodată, putem afirma cu certitudine că tranziția care se produce la noi este anevoioasă din cauza lipsei unei certitudini în conștiința oamenilor a corelației dintre scopul și mijloacele care trebuie să ne ducă spre o societatea democratică. Tranziția nu s-a finisat, întrucît elementele societății democratice au învins vechiul regim doar preponderent în unele sfere ale vieții sociale și doar parțial în altele. Adică, e încă devreme să numărăm bobocii, după cum susține, pe bună dreptate, D. Moldovanu.

BIBLIOGRAFIE

1. *Constituția Republicii Moldova*. Cu modificările și completările din 5 iulie 2000. Chișinău: Moldpres, 2000.
2. *Codul electoral al Republicii Moldova*. Cu modificările prin legea nr. 216 din 17.09. 2010. Nr. 1381-XIII din 21.11.97. În: Monitorul Oficial nr. 81/667 din 08.12.1997.
3. *Legea privind descentralizarea administrativă*. Nr. 435 din 28.12.2006. În: Monitorul Oficial nr. 29-31 din 02.03.2007.
4. *Lege privind cultele religioase și părțile lor componente nr. 125-XVI din 11.05.2007*. În: Monitorul Oficial nr. 127-130/546 din 17.08.2007.
5. *Legea Republicii Moldova cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lor*, nr.382-XV din 19.07.2001 În: Monitorul Oficial al RM nr.107/819 din 04.09.2001.
6. *Legea Parlamentului Republicii Moldova cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*, nr.3465-XI din 01.09.89.
7. *Comentariile la Recomandarea 1201 privind proiectul Protocolului adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului*.
8. Anghel, E. *Reflectarea tranziției în cultura politică a populației Republicii Moldova*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), nr. 2. (XXVI), 2004. Chișinău, 2004.
9. Ardent, H. *La crise de la culture*. Paris: Gallimard, 1972.
10. Aron, R. *Opiul intelectualilor*. București: Ed. Cureta Veche, 2007.
11. Baconsky, Th. *Comunitatea imatură și dimensiunea etică a tranziției*. În: Gândirea socială a Bisericii. Fundamente – documente – analize – perspective, Ioan I. Ică jr./ Germano MARANI (ed.). Sibiu: Ed. Deisis, 2002.
12. Bal, A. *Economii în tranziție. Europa Centrală și de Est*. București: Ed. OSCAR PRINT, 1997.
13. Balahur, P. *Problematologie și comunicare*. Iași: Ed. Performantica, 2006.
14. Balcerowicz, L. *Understanding post-communist transitions*. În: Wojciech, Kostecki, (Editor). Transformation of Post-Communist states. Palgrave Macmillan, 2000.
15. Balcerowicz, L. *Libertate și dezvoltare*. București: Ed. Compania, 2001.
16. Barbu, B. Berceanu. *Religia și dreptul*. În: Revista de filosofie, Editura Academiei Române, 1999, nr 3-4, mai-august, p. 139-150.
17. *Barometrul de opinie public efectuat de Institutul de Marketing și Sondaje IMAS-INC Chișinău la comanda Institutului de Politici Publice*. Accesibil pe Internet: <http://www.ip.md>.
18. *Barometrul Opiniei Publice realizat în noiembrie 2011 de către Centrul de Investigații Sociologice și Marketing („CBS-AXA”)*. Accesibil pe Internet: http://ipp.md/public/files/Barometru/2011/BOP_11.2011-nou.pdf.
19. Bauman, Z. *Etica postmodernă*. Timișoara: Ed. Amarcord, 2000.
20. Bădescu, G. *Încredere democrație în țările în tranziție*. În: Sociologie Românească, 2003, I (1-2), p. 109-128.

21. Belli, N. *Tranziția mai grea decât un război: România 1990-2000*. București: Ed. Expert, 2001.
22. Benoist, L. *Semne, simboluri și mituri*. București: Ed. Humanitas, 1995.
23. Berevoescu, I. și al. *Fețele schimbării.. Români și provocările tranziției*. București: Ed. Nemira, 1999.
24. Berlin I. *Patru eseuri despre libertate*. București: Ed. Humanitas, 1996.
25. Betea, L. *Lungul drum al lustrației în Europa de Est*. În: Sfera Politicii, nr. 120- 121- 122.
26. Beyme, K. von.; Offe, C. (eds). *Politische Theorien in der Aera der Transformation*. Orladen, 1996.
27. *Biblia sau sfânta scriptură*. București: Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii ortodoxe române, 1996.
28. Bihan, Ch. *Marile probleme ale eticii*. Iași: Ed. Institutul european, 1999.
29. Boari, M. *Paradoxurile democrației în fostele țări socialiste*. În: POLIS, nr. 3, 1994.
30. Bobbio, N. *Liberalism și democrație*. București: Ed. Nemira, 1998.
31. Bobbio, N. *Dreapta și stînga*. București: Ed. Humanitas, 1999.
32. Boboș, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului*. Cluj-Napoca: [s.n.], 1974.
33. Bocancea, C., *Meandrele democrației: tranziția politică la români*. Iași: Ed. Polirom, 2002.
34. Bogatu, P. *Se caută o elită nesovietizată*. În: Jurnal.md, 27 iulie 2010.
35. Bogdan, B. *Tranziția postcomunistă ca discurs*. București: Ed. Lumen.com, 2008.
36. Boia, L. *România, țară de frontieră a Europei*. București: Ed. Humanitas, 2002.
37. Bojunc, M. *Where Is Ukraine? Civilization and Ukraine's Identity*. În: Problems of Post-Communism, Vol. 48, 2001, nr. 5.
38. Botnaru, L. *Particularism și generalitate românească*. În: Democrația, 2002, 6 august.
39. Boțan, I. *Patru faze politice de dezvoltare a Republicii Moldova*. În: Democrația, 2006, 26 septembrie.
40. Briddges, W., Mitchell, S. *Leading Transition, A New Model for Change*. În: Leader to Leader, vol. 16, 2000, nr. 3.
41. Brunner, G. (ed) *Politische und oeconomische transformation in Osteuropa*. Berlin, 1996.
42. Bunce, V. *Should Transitologists Be Grounded?* În: Slavic Review, Vol. 54, nr. 1, 1995, p. 121-123.
43. Burawoy, M.; Verdery, K. *Uncertain transition. Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. New York: Copyright, 1999.
44. Bzrezinski Z. *Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției*. București: Ed. Diogene, 1995.
45. Bzrezinski Z. *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperatiile sale geostrategice*. București: Ed. Univers enciclopedic, 2000.
46. *Calitatea creșterii economice și impactul ei asupra dezvoltării umane / Raport național de dezvoltare umană*. PNUD, 2006.
47. Calvert, P. *Revoluție și contrarevoluție*. București: Ed. DU Style, 1998.
48. Capcelea, V. *Tradițiile naționale – mecanism de stabilizare a relațiilor sociale în epocile de*

- tranziție*. În: Tezele Conferinței jubiliare Universitatea „A. Russo” – 50: realizări și deschideri științifice. 18 oct. 1995. Bălți, 1997, p. 93-94.
49. Capcelea, V. *Tradițiile naționale, mecanism de asigurare a continuității în dezvoltare în epocile de tranziție*. În: Tezele conferinței: Statul. Societatea. Omul: Realizări și probleme ale tranziției. AȘ a Republicii Moldova. Institutul de Filosofie, Sociologie și Drept. Sub red. membr. cor. al AȘ a RM Al. Roșca. Chișinău, 1998, p. 221- 223.
50. Capcelea, V. *Tradițiile naționale: continuitate în dezvoltarea generațiilor*. Chișinău: Ed. Evrica, 1998.
51. Capcelea, V. *Tradițiile naționale – expresie a memoriei sociale și taină a ființării noastre ca neam*. În: Anatomia societății posttotalitare. Chișinău: Ed. Tehno-Info, 2002, p. 177-186.
52. Capcelea, V. *Antinomiile libertății – condițiile și limitele ei în posttotalitarism*. În: Democrație și drepturile omului. Bălți: Ed. Presa univ. bălțeană, 2006, p. 38-45.
53. Capcelea, V. *Normele sociale*. Chișinău: Ed. ARC, 2007.
54. Capcelea, V. *Norme sociale ca factor de stabilizare a societății în tranziție*. Autoreferat al tezei de doctor habilitat în filosofie. Bălți: Ed. Presa universitară bălțeană, 2007.
55. Capcelea, V. *Locul și rolul tradițiilor în jocul manipulator al timpului prezent*. În: Materialele sesiunii științifice anuale „Studii și cercetări în domeniul științelor socio-umane”, Academia Română, filiala Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „Georghe Bariț”. Departamentul de cercetări socio-umane. Studii și cercetări în domeniul științelor socio-umane. Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane, vol. 17, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2009, p. 83-89.
56. Capcelea, V. *Raportul dintre stat și religie în condițiile tranziției*. În: Universitatea de Stat din Moldova. Studia Universitatis. Revistă științifică. Seria Științe umanistice, 2009, nr. 4 (24), p. 70-73.
57. Capcelea, V. *Filosofia socială. Introducere în istoria filosofiei sociale și în studiul problemelor ei fundamentale: man. pentru facultățile socio-umanistice*. Chișinău: Ed. ARC, 2009.
58. Capcelea, V. *Relația individ-societate în perioada de tranziție*. În: Științele socio-umaniste și progresul tehnico-științific. Materialele comunic. șt. , 23. Apr. 2010 / col. red. Braga Mihai, Vasilos Vasile, Maftעי Vasile [et. al.]. Chișinău: UTM, 2010, p. 14-18.
59. Capcelea, V. *Conflictul dintre generații – izvor al schimbărilor sociale (Cazul Republicii Moldova)*. În: Materialele sesiunii științifice anuale „Studii și cercetări în domeniul științelor socio-umane”, Academia Română, filiala Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „Georghe Bariț”. Departamentul de cercetări socio-umane. Studii și cercetări în domeniul științelor socio-umane. Vol. 18. Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2010, p. 305-311.
60. Capcelea, V. *Dimensiunea identitară a tranziției moldovenești*. În: „Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane” / referenți științifici: Monica Albu, Ionuț Isac, Vasile Marian, Andrei Negru, Silviu G. Totelecan. Academia Română – Filiala Cluj-Napoca. Institutul de istorie „George Bariț”, Departamentul de cercetări socio-umane. Vol. 20. Cluj-Napoca: Ed.

Argonaut, 2011, p. 225-234.

61. Capcelea, V. *Tranziția moldovenească: retrospectivă și perspectivele ei*. În Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific. Conf. șt. Interuniv.: Materialele comunic. șt., 1 apr. 2011 / Mihai Braga. Chișinău: UTM, 2011, p. 55-60.
62. Capcelea, V. *Elementele structurale ale tranziției moldovenești*. În: Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei. Culegere de articole științifice. Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova. Col. Red. T. N. Țîrdea, Nadi-Corina Cernica, Valentin F. Ceșco T. Chișinău: S. n., 2011, p. 145-149.
63. Capcelea V. *Paradoxurile tranziției moldovenești*. În: Studia Universitatis, Revistă științifică, Seria Științe umanistice, Universitatea de Stat din Moldova, 2011, nr. 4 (44), p. 15-18.
64. Capcelea, V. *Dimensiunea morală a societății contemporane*. În: Materialele Simpozionului Internațional „Integrarea europeană și tradițiile filosofiei românești: de la Al. S. Sturza la Em. Cioran” organizat de Catedra de filosofie și Antropologie a USM, Facultatea de Istorie și Filosofie a USM, Sectorul Filosofie a Institutului de Integrare Europeană și Științe Politice a AȘM, Facultatea de Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Fundația Internațională pentru știință și cultură „Ștefan Lupașcu”. Chișinău, 2011, 20-21 mai 2011. Chișinău: CEP USM, 2011, p. ????
65. Capcelea, V. *Configurarea morală a societății posttotalitariste*. În: Materialele Conferinței Științifice „Filosofia și cunoașterea economică: aspecte teoretice, etice și politice”. Chișinău, ASEM, 21 octombrie 2011. Chișinău: Chișinău: Ed. ASEM, 2011, p. ????
66. Capcelea, V. *Esența și rolul tradiției în existența socială*. Chișinău: Ed. ARC, 2011.
67. Capcelea, V. *Tranziția moldovenească: schimbare sau transformare socială?* În: Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei. Culegere de articole științifice. Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova. Col. Red. T. N. Țîrdea, Nadi-Corina Cernica, Valentin F. Ceșco T. Chișinău: S. n., 2012, p. 145-149.
68. Capcelea, V. *Fazele tranziției moldovenești*. În: „Studii și cercetări din domeniul științelor socio-umane” / referenți științifici: Monica Albu, Ionuț Isac, Vasile Marian, Andrei Negru, Silviu G. Totelecan. Academia Română – Filiala Cluj-Napoca. Institutul de istorie „George Bariț”, Departamentul de cercetări socio-umane. Vol. 22. Cluj-Napoca: Ed. Argonaut, 2012, p. 225-234.
69. Carothers, T. *Sprrijinirea societății civile în societățile postcomuniste*. În: Vocea civică, martie, aprilie 2000.
70. Carothers, T. *The End of the Transition Paradigm*. În: Journal of Democracy, 13.1. 2002.
71. Chelcea, S. *Personalitate și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*. București: Societatea Știință & Tehnică S.A., 1995.
72. Chiribucă, D. *Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România*. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, Eikon, 2004.

73. Cimpoeșu, D. *Republica Moldova între România și Rusia, 1989-2009*. Chișinău: „Serebia” SRL (Biblioteca revistei „Limba Română”), 2010.
74. Ciobanu-Băcanu, M. *Cultură și valori în perioada de tranziție*. București: Ed. Economica, 1994.
75. Ciurea, C. *Rusia de fapt nu poate să ne ofere mai nimic*. În: Europalibera.org, 2012, 19 februarie.
76. Cohen, St. *Russian Studies Without Russia*. În: Post-Soviet Affairs, vol. 15, nr. 1, 1999.
77. Cohen, Th. *Reflections on Retelling a Renaissance Murder*. În: History and Theory, 2002, december, vol. 41, nr. 4, p. 6-16.
78. Cojocaru, Gh. *Politica externă a Republicii Moldova. Studii*. Ediția a doua revăzută și adăugită. Chișinău: Ed. Civitas, 2001.
79. Cojocaru L. *Costuri sociale ale tranziției în Republica Moldova*. În: Analele Academiei de studii economice, Vol. I, 2001, p. 245-251.
80. Crișan C., Danciu L. *Manipularea opiniei publice prin televiziune*. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 2000.
81. Cujbă, V.; Guragata, C. *O tranziție incompletă: cazul Republicii Moldova*. În: Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria “Științe Socioumanistice”. Vol. II. Chișinău, 2004.
82. Dahrendorf, R. *Reflecții asupra revoluției din Europa*. București: Ed. Humanitas, 1993.
83. Dahrendorf, R. *Conflictul social modern: eseu despre politica libertății*. București: Ed. Humanitas, 1996.
84. Dahrendorf, R. *După 1989. Morală, revoluție și societate civilă*. Traducere de Mona Antohi. București: Ed. Humanitas, 2001.
85. Daianu, D. *Transformarea ca proces real*. București: Ed. IRLI, 1996.
86. Daianu, D. *Încotro se îndreaptă țările postcomuniste? Curente economice în pragul secolului*. Iași: Ed. Polirom, 2000.
87. Daianu, D. *Pariul României. Economia noastră: reformă și integrare*. 2004. accesibil la www.biblioteca.ase.ro/downres.php?tc=6007.
88. Danii, T.; Spătaru, T. *Probleme ale dezvoltării durabile în societatea tranzitivă (Studii sociologice)*. Chișinău: Ed. Poligrafic al U.P.S. „Ion Creangă”, 2003.
89. Danii, T. *Calitatea vieții populației Republicii Moldova în perioada de tranziție: probleme și tendințe sociale (analiză și evaluare sociologică)*. Teză de doctor habilitat. Chișinău: AȘM, 2004.
90. Danii, T. *Republica Moldova în spațiul tranziției și costul social al reformelor (evaluare a calității vieții)*. Chișinău: Ed. Pontos, 2004.
91. Darie, V. *Ciocnirea civilizațiilor*. În: Timpul, 1 mai 2009.
92. Dănișor, Gh. *Postmodernismul etic*. În: Analele Universității din Craiova - Seria Filosofie, nr. 21 (1/2008), p. 49-54.

93. De Waele, M.J. *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*. București: Ed. Humanitas, 2003.
94. Diamond, L.; Plattner, M. F. coord. *Cum se consolidează democrația*. Iași: Ed. Polirom, 2004.
95. Dinu, V.; Socol, C.; Niculescu, A. *Economia României. O viziune asupra tranziției postcomuniste*. București: Ed. Economică, 2005.
96. Djuvara, M. *Teoria generală a dreptului*. Vol. II. București: Ed. Librăriei SOCEC&Co., societate anonimă SA, 1930.
97. Druker, P. F. *Societatea post-capitalistă*. București: Ed. Image, 1999.
98. Dubar, Cl. *Criza identităților: Interpretarea unei mutații*. Chișinău: Ed. Știința, 2003.
99. Dumitriu, A. *Retrospective*. București: Ed. Tehnică, 1991.
100. Dumitru, S. *Societățile în proces de tranziție*. Chișinău: Ed. Economică, 1998.
101. Dungaciu, D. *Elitele din Republica Moldova și structurarea spațiului politic*. În: Flux, 2003, 30 mai.
102. Dungaciu, D. *Cine suntem noi? Cronici de la Est la Vest*. Chișinău: Ed. Cartier, 2008.
103. Dungaciu, D. *Se acumulează tensiuni etnice în R. Moldova?* În: Timpul, ediție on-line, Vineri, 30 octombrie 2009.
104. Dungaciu, D. *Basarabia e România?* Chișinău: Ed. Cartier, 2011.
105. *Economic Development and Transition: Thought, Strategy, and Viability*. New York, Cambridge (UK): Cambridge University Press; Ira W. Lieberman și Daniel J. Kopf (eds), 2008.
106. Efros, I. *Frontierile, identitățile și tranzițiile multiple în Republica Moldova*. În: Materialele Conferinței Internaționale „Prioritățile Europeanizării asupra instituțiilor publice în Republica Moldova: tinerețea unei democrații” organizată cu susținerea Balkan trust for Democracy (BTD) și IDIS Viitorul. Chișinău, 27 aprilie 2007.
107. Ellman, M. *The Political Economy of Transformation*. Oxford Review of Economic Politics, 1997.
108. Eminescu, M. *Cugetări* /Ediție îngrijită de Marin Bucur. București: Ed. Albatros, 1978.
109. Enciu, N. *Politologie: Curs univ*. Chișinău: Ed. Civitas, 2005.
110. *Environmental management in a transition to market economy. A challenge to governments and Business*. Proceedings of the International Conference. Geneva, 1993 (ed. C.Carraro).
111. Eyal, Gil.; Szelenyi, I.; Townsley, P. *Capitalism fără capitaliști. Noua elita conducătoare din Europa de Est*. București: Ed. Omega, 2001.
112. Fileac, B. *Tehnici de manipulare*. București: Ed. Nemira, 1998.
113. Filipescu, N. *Occidentalizarea postcomunistă*. Iași: Ed. Polirom, 2002.
114. Fisichella, D. *Știința politică: Probleme, concepte, teorii* / Domenico Fisichella; trad. și postf. de Victor Moraru. Iași: Ed. Polirom, 2007.
115. Florea, I. *Mistica politică și paradoxurile democrației*. București: Ed. Fundației „România de Mâine”, 1996.

116. Florian, A. *Modele ale tranziției*. București: Ed. Gee, 2004 .
117. Florian, M. *Recesivitatea ca structură a lumii* /Ediția îngrijită de Nicolae Gogoneață și Ioan Ivanciuc, vol. I, partea I. București: Ed. Academiei, 1983.
118. Florian, R. *Criza unei lumi în schimbare*. București: Ed. Noua alternativă, 1994.
119. Freire, P. *Pedagogy of the Oppressed*. New York, 1971.
120. Fromm, E. *Frica de libertate*. București: Ed. Teora, 1988.
121. Frunțașu, I. *O istorie etno-politică a Basarabiei, 1812-2002*. Chișinău: Ed. Cartier, 2002.
122. Fukuyama, F. *Sfârșitul istoriei?*. București: Ed. Vremea S. C., 1994.
123. Fukuyama, F. *Sfârșitul istoriei și ultimul om*. București: Ed. Paideea, 1994.
124. Fukuyama, F. *Marea ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*. București: Ed. Humanitas, 2002.
125. Fuller, Linda, 2000. *Socialism and the Transition in East and Central Europe Homogeneity Paradigm, Class and Economic Inefficiency*. În: Annual Review of Sociology, 26: 585-609.
126. Gallagher, T. *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*. București: Ed. Humanitas, 2004.
127. Gane, Z. *Moldovenii, politica naționalistă radicală, statul polietic și intelectualitatea*. În: Timpul, ediție on-line 1 (2), marți, 29 decembrie 2009.
128. Georgiu, Gr. *Națiune, cultură, identitate*. București: Ed. Diogene, 1997.
129. Gheorghiu, E. *Religiozitate și creștinism în România postcomunistă*. În: Sociologie românească, 2003, I, 3, p. 102-121.
130. Gherman, V. *Relații perfecte* În: Democrația, 2002, 25 iunie.
131. Ghetău, V. *Tranziția și impactul său demografic*. În: Revista de Cercetări Sociale, 1994, anul 1, nr. 1, p. 38-42.
132. Chircă, S. *Basarabie! Libertatea și progresul vin de peste Prut*. Chișinău: Ed. ARC, 2011.
133. Gîrbu, V. *Evoluții economice în Georgia versus Moldova*. În: Moldova org., 16 februarie 2011.
134. Gladwell, M. *Punctul critic*. București: Ed. Andreco educațional, 2004.
135. Grabher, Gernot, Stark, David, *Theorising Transition. The Political Economy of Post Communist Transformations*, Routledge, London, 1998.
136. Ghimpu, Gh. *Conștiința națională a românilor moldoveni*. Ediția a II-a, revăzută și completată. Chișinău: Ed. GARUDA-ART, 2002.
137. Giddens A. *Consecințele modernității* . București: Ed. Univers, 2000.
138. Goldman, Milton F. *Revolution and Change in Central and Eastern Europe. Political, Economic and Social Challenges*, M.E.Sharpe, Armonk si Londra, 1997.
139. Gollasch, C. *Konzepte und ihre Implikationen: Riskante (Gewalt-) Ordnungen zwischen Anomie und Totalitarismus*. Grin Verlag (Januar 2011).

140. Grădinaru, M. *Heidegger. Drum către depășirea metafizicii*. Iași: Ed. Septentrion, 1993.
141. Guțu, I. *Republica Moldova: economia în perioada de tranziție* Chișinău: Ed. Litera, 1998.
142. Guzun, M. *Tranziția și criza de valori. Identitatea națională: de la incertitudine la redefinire (cazul Republicii Moldova)*. În: *Societatea și comunicarea în tranziție / Inst. Mass Media, Univ. Liberă Internațională din Moldova*; coord.: Victor Moraru; col. red.: Victor Moraru (preș.), Alexandru Bohanțov, Valentina Enachi [et al.]. Chișinău: Ed. ULIM, 2008.
143. Habermas, Iu. *Cunoaștere și comunicare*. Pref. de A. Marga: Trad. din l. germ. de A. Marga, W. Roth s. a. București: Ed. Politică, 1983
144. Habermas, Iu. *Conștiința morală și acțiune comunicativă / traducere Gilbert Lepădatu*. București: Ed. ALL, 2000.
145. Heitmann, Kl. *Limba și Politica în Republica Moldova*. Chișinău, 1998.
146. Hempel, C. *Philosophy of Natural Science*. Prentice Hall, 1966.
147. Hermet, G. *Poporul contra democrației*, Iași: Ed. Institutul European, (f.a.).
148. Holmes, L. *Postcomunismul*. Iași: Ed. Institutul European, 2004.
149. Hriptievski, N.; Cocîrță, A.; Cojocaru, C. [et. al.]. *Priorități de guvernare*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009.
150. Hristache, D. *Teorii ale economiilor în tranziție*. Teză de doctorat. București: ASE, 1998.
151. Hristache, D. *Teorii despre tranziția la economia de piață în unele țări europene și transeuropene*. În: *Probleme economice, CIDE, 1999, nr. 35-36*.
152. Huntington, SI. *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. București: Editura ANTET, 1997.
153. Huntington, S. *Ordinea politică a societăților în schimbare*. Iași: Ed. Polirom, 1999.
154. Ionescu, V. *Miză în concurența geopolitică dintre Est și Vest*. În: *Balcanii și Europa, octombrie-noiembrie 2011, p. 8-9*.
155. Ișan, V. *Tranziția și recursul la paradigmele dezvoltării*. În: *Buletin Științific, nr. 0, Ed. Institutul European 1997*.
156. Jowitt K. *New World Disorder - The Leninist Extinction*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1993.
157. Juc, V.; Josanu, Yu.; Rusandu, I. *Sisteme politice tranzitorii din Europa de Sud-Est (studiu comparat)*. Chișinău: Ed., 2007.
158. Jung, C.G. *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*; traducere de Maria-Magdalena Angheliescu. București: Ed. Teora, 1997.
159. Kagan, R. *Despre paradis și putere: America și Europa în noua ordine mondială*. Filipeștii de Târg: Ed. Antet, 2005.
160. Kant, Im. *Critica rațiunii pure*. București: Ed. Științifică, 1969.
161. Kant, Im. *Întemeierea metafizică a moravurilor*. În: *Critica rațiunii practice*. București:

- Ed. Științifică, 1972.
162. Karl, T.L. *Dilemmas of democratization in Latin America*. În: Comparative Politics, 1990, Vol. 23, (12), p. 1-21.
 163. Kevenhörter, P.; Thränhardt, D. (Hrsg.): *Demokratische Ordnungen nach den Erfahrungen von Totalitarismus und Diktatur. Eine international vergleichende Bilanz Studien zur Politikwissenschaft / Abteilung B*. Lit Verlag, Münster-Hamburg-London, 2003.
 164. King, Ch. *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*. Chișinău: Ed. ARC, 2005.
 165. Kljamkin, I. *Der Übergang vom Totalitarismus zur Demokratie in der UdSSR. Tendenzen, Probleme, mögliche Etappen*. În: Osteuropa, Bd. 40, 1990, p. 479-494.
 166. Kornai, J. *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. În: Princeton, NJ, 1992, Ch., 21. p. 474-512.
 167. Kornai, J. *Anti-depression cure for ailing postcommunist economies*. În: World Bank, Transition. The Newsletter About Reforming Economies, Vol. 4, No. 1 (Washington, D.C.), February 1993.
 168. Kornai, J. *Transformational Recession – a General Phenomenon Examined through the Exemple of Hungary Developmen*. Budapest, Institute for Advanced Study, Discussion Paper No. 1, June 1993.
 169. Kymlika, W. *Teorie politică occidentală și relații etnice în Europa de Est*. În: Polis, 2000, vol. 7, nr. 2. p. 5-72 .
 170. Kutschera, von F. *Fondamenti dell 'Etica*. Milano: Ed. F. Angeli, 1991.
 171. Kuzio, T. *The national factor in Ukraine's quadruple transition*. În: Politics, 2000, vol.6, nr.2, p. 143-164.
 172. Kuzio, T. *Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple?* Politics, 2001, 21 (3), p. 168-177.
 173. Leroy, G. *Dumnezeu este un drept al omului /Traducere, și cuvânt introductiv de Simion Bărbulescu*. București: Ed. Geneze, 1993.
 174. Lipovetsky, G. *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice, traducere și prefață de Victor-Dinu Vlădulescu*. București: Ed. Babel, 1996.
 175. Loytard, J-F. *Condiția postmodernă*. București: Ed. Babel, 1993.
 176. Mackow, J. (Hrsg.). *Autoritarismus in Mittel- und Osteuropa*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1. Auflage 2009.
 177. Manolescu, N. *Cea mai gravă boală a tranziției*. În: România literară, nr. 36, 8 sept. 1999.
 178. Marga, A. *Relativismul și consecințele sale*. Cluj-Napoca: Ed. EFES, 1998.
 179. Marga, A. *Cotitura culturală. Consecințe filosofice ale tranziției*. Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2004.
 180. Marga, A. *The Crisis and After the Crisis, 2nd Edition / Criza și după criză (ediția a II-a, revizuită și adăugită)*. Cluj: Ed. Eikon Publishing House, 2010.
 181. Marin, I. *Aspecte ale tranziției democratice est-europene*. În: MOLDOSCOPIE

- (Probleme de analiză politică). 2004, Nr. 3 (XXVII). Chișinău, 2004.
182. Marinescu, C.; Tănase, Al. *Conștiința națională și valorile Patriei*. Iași: Ed. Junimea, 1982.
183. McFaul, M. *Transitions from Postcommunism*. În: *Journal of Democracy*, 2005, Vol.16, nr. 7, p. 5-19;
184. Mihăilescu, V. *Socio hai-hui. O altă sociologie a tranziției*. București: Ed. Paideia, 2000.
185. Miller, William L., Stephen White, Paul Heywood, 1998. *Values and Political Change in Post Communist Europe*. Palgrave, 1998.
186. Miller, W.; Grodeland, A. B.; Koshechkina, T. Y. *A Culture of Corruption?: Coping with Government in Post-communist Europe*. New York, Budapest: Central European University Press, 2001, p. 4-5.
187. Moldovanu, D. *Tranziția: Interdependența transformărilor sistemice și a integrării în economia mondială*. Chișinău: ASEM, 1997.
188. Moldovanu, D. et autres, *L'intégration de la République de Moldova dans l'économie mondiale*. Editions Ant. N. Sakkoulas, 1999.
189. Moldovanu, D. *Economia Moldovei în capcana globalizării și tranziției*. Chișinău: Ed. ARC, 2004.
190. Möller, H. (Herausgeber), Aleksandr, O. Cubar'jan (Herausgeber). *Mitteilungen der Gemeinsamen Kommission für die Erforschung der jüngeren Geschichte der deutsch-russischen Beziehungen: Band 3*: Verlag: Oldenbourg Wissenschaftsverlag (7. Juli 2008).
191. Moore, W.E. *Order and Change: essays in Comparative Sociology*. New York, Wiley, 1967.
192. Moraru, A. *Trăsăturile specifice ale tranziției democratice în Republica Moldova*. În: *Filosofie. Știință. Politică: „Realizări, implementări, perspective”*. Coord. V. Țapoc. Chișinău, 2003.
193. Mueller, Jh. *Democracy, Capitalism, and the End of Transition*, u Michael Mandelbaum, ed., *Postcommunism: Four Perspectives*. New York, Council on Foreign Relations, 1996.
194. Mungiu, A. *Personalitate și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*. București: Ed. Humanitas, 1995.
195. Munteanu, I.; Chifu, I.; Frunțașu, I. și al. *Moldova pe calea democrației și stabilității: din spațiul postsovietic în lumea valorilor democratice*. Chișinău: Ed. Cartier, 2005.
196. Muravschi, A. *Problemele și perspectivele dezvoltării sectorului agrar*. În: *Priorități de guvernare*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009, p. 197-214.
197. Mureanu, C. *Societatea civilă și participarea politică în perioada de tranziție*. În: *Calitatea Vieții*, 1999, nr. 1-2, p. 70-78.
198. Nodia, G. *How different are Post-Communist Transitions?* În: *Journal of Democracy*, 1996, 7:4, p. 15-19.
199. Noica, C. *Rostirea filozofică românească*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică,

- 1970.
200. Offe, C. *The Varieties of Transition: the East European and East German experience*. Cambridge: The MIT Press, 1997.
201. O'Donnell, G.; Schmitter, PH. *Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore: Jolius Hopkins Unuversity Press, 1986.
202. Omelyanchuk, O. *Explaining State Capture and State Capture Modes : The Cases of Russia and Ukraine*. Budapest: CEU, 2001.
203. Ortega, J. Y Gasset. *Ce este filozofia? Ce este cunoașterea?* București: Ed. Humanitas, 1999.
204. Pasti, VI. *România în tranziție. Căderea în viitor*. București: Ed. Nemira, 1995.
205. Pavlinek, P.; Pickles, J. *Environmnetal Pasts/Environmnetal Futures in Post-Socialist Europe*. În: *Environmental Politics*, Vol. 3, No.1, Spring, 2004, p. 237-265.
206. Phinnemore, D. *Moldova: a step too far for EU enlargement?* În: 3rd Pan-European Conference on EU Politics, Bilgi University, Istanbul, 21-23 September 2006, www.jhubc.it/ecpristanbul/virtualpaperroom/031.pdf.
207. Persell, Caroline H. *L'nderstanding Society*. New York: Harper & Row, 1987.
208. Pickvance, Christopher G. *Democratization and the Decline of Social Movements: the Effects of Regime Change On Collective Action in Eastern Europe, Southern Europe, Latin America*. În: *Sociology*, vol. 33, nr. 2 (May), 1999, p. 353-372.
209. Pippidi, A. M. *Politica după communism*. București: Ed. Humanitas, 2002.
210. Petrovici, I. *Douăsprezece prelegeri universitare despre Immanuel Kant*. Iași: Ed. Agora, 1994.
211. Pîrău, M. *Dimensiunea morală a persoanei. Paradigme istorice și contemporane*. Baia Mare: Ed. Universității de Nord, 2007.
212. Pop, A. *Tentația tranziției. O istorie a prăbușirii comunismului în Europa de Est*. București, 2004.
213. Pop, L. M. *Imagini instituționale ale tranziției*. Iași: Ed. Polirom, 2003.
214. Popper, K. *The poverty of historicism*. London and New York: Routledge, 1997.
215. Popper, K. *Ingenieria socială*. În: *Filosofie socială și filosofia științei*. București: Ed. Trei, 2000.
216. Preda, C. *România postcomunistă și România interbelică*. București: Ed. Meridiane, 2002.
217. Prohnițchi, V. *Republica Moldova în tranziție: obiective și realizări, mituri și realități sociale*. <http://www.e-democracy.md/publication>.
218. Prohnițchi, V. *Politicile economico-sociale. Reformele economice*. În: *Tranziția retrospectivă și perspective*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2002.
219. Prohnițchi, V. *Moldova și integrarea europeană: culegere de studii ale Institutului de Politici Publice*. Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2004.

220. Prohnițici, V. *Climatul investițional: provocări pentru noua guvernare*. În: *Priorități de guvernare*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009, p. 151-170.
221. Prezeworski, A. *Democrația și economia de piață: reforme politice și economice în Europa de Est și America Latină*. București: Ed. ALL, 1996.
222. Pye, L. *Political Science and the Crisis of Authoritarianism*. În: *The American Political Science Review*, 1990.
223. *Puterea politică și coeziunea socială în Republica Moldova din perspectiva integrării europene* / Acad. de Științe a Moldovei, Inst. Integrare Europeană și Științe Politice / Col. red. Moraru Viocor, Roșca Alexandru, Varzari Pantelimon [et. al.]; coord. șt. Alexandru Roșca; resp. Ed. Pantilimon Varzari. Chișinău: Inst. Integrare Europeană și Științe Politice a AȘM, 2010 (Tipogr. „Print-Caro” SRL).
225. Rădulescu, S. *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*. București: Ed. Șansa, 1994.
226. *Recensământul populației 2004* [În 4 vol.], V. 1. / Biroul Naț. de Statistică al Rep. Moldova: Culeg. statistică. Chișinău: F. E.-P. „Tipogr. Centrală” Statistica Moldovei, 2006.
227. Reddaway, P.; Glinski, D. *Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism Against Democracy*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001.
228. *Reforma sistemului de justiție în Republica Moldova. Standarde europene și realități naționale, Masa Rotundă Internațională (2009; Chișinău)*. Masa Rotundă Internațională „Reforma sistemului de justiție în Republica Moldova. Standarde europene și realități naționale”, 15 iun. 2009, Chișinău. Chișinău: „Popitipcom” SRL, 2009.
229. Rosanvallon, P. *Noua problemă socială*. Iași: Ed. Institutului European, 1998.
230. Rose, R. 2009, *Understanding Post-Communist Transformation: a bottom up approach*. London, New York: Routledge; Justin Yifu Lin, 2009.
231. Roșca A. *Probleme privind relațiile dintre Stat, Societate și Individ în condițiile tranziției*. În: *Statul, Societatea, Omul: realizări și probleme ale tranziției*. Chișinău: Rotaprint, 1998, p.11-18.
232. Roșca Al. *Diferențierea, egalitatea, echitatea și integrarea socială în condițiile tranziției*. În: *Procesele integraționiste din Republica Moldova*. Chișinău: Vector, 2001, p.12-19.
233. Roșca, Al. *Libertatea, socializarea și sanctitatea individului: corelații, dimensiuni și limite*. (Partea I). În: *Revista de Filosofie și Drept*, 2005, nr 1-3, p. 4-11.
234. Roșca, Al. *Puterea politică și ordinea socială: interacțiune și echilibru dinamic*. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și științe politice*, 2007, nr 1, p. 5-10.
235. Roșca, Al. *Omul ca agent și obiectiv social în conceptul tranziției*. În: *Dezvoltarea umană: impactul proceselor de transformare a societății moderne: conf. intern. șt.-practică „Dezvoltarea umană în condițiile formării relațiilor de piață”, 15 mai 2007 / col. red. Andrei Timuș, Ion Rusandu, Victor Mocanu...; A.Ș.M. Inst. de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, Asoc. Soc. și Demografilor din R.M. Chișinău: UASM, 2007, p. 15-20.*

236. Roșca, Al. *Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filozofice*. Chișinău: Tipog. A.Ș.M., 2007.
237. Roșca L. *Supravețuirea, moralitatea și potențialul personalității umane: analiză teoretico-metodologică*. Chișinău: Ed. UASM, 2009.
238. Rusandu, I.; Varzari, P. *Elita politică moldovenească: între deziderate și realitate*. În: *Revista de Filozofie și Drept*, 2006, nr. 1-2, p. 5-10.
239. Russo, A. *Cugetări*. În: Alecu Russo. *Opere / Îngr. text., note și coment. de E. Levit și I. Vasileenco; Prez. graf. de I. Cârmu*. Chișinău: Ed. Literatura artistică, 1989, p. 64-122.
240. Rustow, D. *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*. În: *Comparative Politics*, 1970, nr. 2(3), p. 337–363.
241. Saca, V. *Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii*. Chișinău: CEP USM, 2001.
242. Saca, V.; Oleinic, L. *Tranziția democratică și reforma social – politică în contextul dihotomiei continuitate – discontinuitate*. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*. Partea XXII. Chișinău, 2003.
243. Saca, V. *Fenomenul transformări democratice între mentalitate și comportament. (Cazul Republicii Moldova)*. În: *MOLDOSCOPIE*, 2011, nr. 1 (LII), p. 184-193.
244. Sava, I. *Zece ani de tranziție în Europa de Est (1990-2000)*. București: Ed. Fundației Culturale Române, 2000.
245. Sandu, D. *Spațiul social al tranziției*. Iași: Ed. Polirom, 1999.
246. Sandu, D. *Sociologia tranziției: valori și tipuri sociale în România*. București: Ed. Staff, 1996.
247. Sartre, J. P. *L'existentialisme est humanisme*. Paris: Nadel, 1961.
248. Sartre, J. P. *L'etre et le Neant*. În: *Teatru. Vol. II*. București: Ed. pentru Literatură Universală 1969.
249. Sawka, R. *Postcommunism*. Open University Press, 1999.
250. Smith, A. D. *Naționalism și Modernism*. Chișinău: Ed. Epigraf, 2002.
251. Serebrian, O. *Va exploda Estul? Geopolitica spatiului pontic*. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1998.
252. Serebrian, O. *Geopolitica unei identități în derivă*. În: *Sud-Est*, 1998, nr. 4/34.
253. *Societatea și comunicarea în tranziție / Inst. Mass Media, Univ. Liberă Internațională din Moldova; coord.: Victor Moraru; col. red.: Victor Moraru (preș.), Alexandru Bohanțov, Valentina Enachi [et al.]*. Chișinău: ULIM, 2008.
254. Sofransky, O. *Interethnic Relations in Moldova: The Impact of European Integration. Conflict Studies Research Center*. În: *Highway or Barrier? The Republic of Moldova's Integration into Euro-Atlantic Structure, 2001*, p.8-35.
255. Solomon, C. *Aspecte ale vieții politice în Republica Moldova (1989-2002)*. Chișinău:

Centrul Editorial Poligrafic „MEDICINA”, 2003.

256. Spengler O. *Declinul Occidentului*. Craiova: Ed. Beladi. 1996.
257. Spulber, N. *Redifining the State, Economies, Privatization and Welfare Reform in Industrial and Transitional*. Cambridge University Press, 1997.
258. Stanciu, M. *Costurile sociale ale tranziției din anii '90 în țările europene și CSI*. În *Calitatea vieții*, 2000, nr. 1-4, anul 11, p. 65-74.
259. Stark, D. *From System Identity to Organizational Diversity: Analyzing Social Change in Eastern Europe*. În: *Contemporary Sociology*, 1992, nr. 21(3), p. 299–30;
260. Stark, D.; Bruszt, L. *Postsocialist pathways. Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambr., 1998.
261. *Statul, Societatea, Omul: realizări și probleme ale tranziției*. /Sub. red. A. Roșca - Chișinău: Rotaprint, 1998.
262. Stark, D.; Laszlo, B. *Transformarea politicii și proprietății în Europa de Est*. București: Ed. Ziua, 2002.
263. Stepaniuc, V. *Statalitatea poporului moldovenesc*. Chișinău: Tipografia centrală, 2005.
264. Stere, E. *Din istoria doctrinelor morale*. Vol. 3. București: Ed. Științifică și enciclopedică, 1979.
265. Stroe, C. *Filosofie. Cunoaștere. Cultură. Comunicare*. București: Ed. Lumina-Lex, 2000.
266. Sztompka, P. *The Sociology of Social Change*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1993.
267. Sztompka, P. *Competența civilizatoare: condiție prealabilă a tranziției post-comuniste*. În: *Sociologie românească*, nr. 3/1993, p. 260-273.
268. Sztompka, P. *The cultural core of post-communist transformations*. În: Thomas P. Boje, Bart van Steenberg, Sylvia Walby – *European Societies. Fusion or Fission?* London, New York,: Routledge, 1999, p. 205-214.
269. Sztompka, P. *Cultural Trauma. The Other Face of Social Change*. În: *European Journal of Social Theory*, 2000, 3(4): 449-466.
270. Șerban, N. A. *Tipologia discursului postmodern*. În: *Analele Universității din Craiova - Seria Filosofie*, nr. 21 (1/2008), p. 67-73.
271. Tănase, C. *Ridică-te Ștefan și vezi-ți fiii*. În: *Timpul*, 17 mai, 2001.
272. Tănase, C. *AIE-2: ultima șansă și ultima redută*. În: *Timpul.md*, 17 ianuarie 2012.
273. Terry, L. *The Hybrid Regimes of Central America*. În: *Journal of Democracy* 1995, 6, nr. 3 (July).
274. *The Environmental Challenge for Central European Economies in Transition*. Regional Environmental Center, Budapest, Hungary, 1997, Ed. J.Klarer and B. Moldan.
275. Tismăneanu, V. *Fantasmă salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*. Iași: Ed. Polirom, 1999.
276. Tismăneanu, V. *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, trad. Al. Vlad, studiu introductiv Dan Pavel. Iași: Ed. Polirom, 1999.
277. Tismăneanu, V.; Mihăieș, M. *O tranziție mai lungă decât veacul. România după*

- Ceaușescu. București: Ed. Cartea Veche, 2010.
278. Triandis, H.C. *Abordări teoretice și metodologice al studiului colectivismului și individualismului*. În: Triandis, H.C. și alții. *Individualism and collectivism*. Boulder, CO:Westview, 1995.
279. *Transition 1999, Human Development Report for Europe and CSI, UNDP*.
280. *Tranziția: retrospective și perspective*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2002.
281. *Tranziția și dezvoltarea umană*. PNUD Moldova:
http://www.undp.md/publications/doc/1999_romanian_all.pdf, accesat la 10 iunie 2010.
282. *Transitions et subordinations au capitalism*. M. Godelier (coord.). Paris: Editions MSH, 1991.
283. Țurcanu, I. *Republica Moldova independentă (1991-2001). Studii, reflecții, mărturii*. Chișinău: Ed. Știința, 2001.
284. *Uncertain Transition: ethnographies of change in the postsocialist world* / edited by Michael Burawoy and Katherine Verdery. New York, Oxford, 1999.
285. Valade, *Schimbarea socială*. În: *Tratat de sociologie*, coord. Boudon, R. București: Ed. Humanitas, 1997.
286. Vanhanen, T. *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980–88*. New York: Crane Russak, 1990.
287. Varzari, P. *Elita politică din Republica Moldova: realizări și perspective*. Chișinău: CEP USM, 2008.
288. Varzari, P.; Juc, V. *Un studiu al tipurilor și funcționalității regimurilor politice (Cazul Republicii Moldova)*. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2009, nr. 3 (151), p. 61-64.
289. Vasilescu, Gr.; Grosu, V. *Tranziția spre democrație a Republicii Moldova. Rolul dimensiunii internaționale*. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2009, nr. 2 (150), p. 137-147.
290. Vetișanu, V. *Deschideri filosofice în cultura tradițională*. București: Ed. Eminescu, 1989.
291. Vianu, T. *Generație și creație*. București: Ed. Librăria Universală [?].
292. Vlad, C. *Reconcilierea*. București: Ed. Institutului Revoluției Române din 1989, 2009.
293. Vlădicescu, N. *Sistemul de protecție socială*. În: *Priorități de guvernare*. Chișinău: Ed. Gunivas, 2009, p. 325-258.
294. Vlăsescu, L. *Politică și dezvoltare. România încotro?* București: Ed. Trei, 2001.
295. Voicu, B. *Penuria pseudo-modernă a postcomunismului românesc. Volumul I. Schimbarea socială și acțiunile indivizilor*. București: Ed. Expert Projects, 2005.
296. *Vox Populi – ianuarie 2012. Stratificarea socială în Republica Moldova: analiză sociologică*. Asociația Sociologilor și Demografilor din Republica Moldova. Accesibil pe Internet: md/news/item/vox-populi-ianuarie-2012-stratificarea-sociala-in-republica-moldova-analiza-soci-

297. Wallerstein I. *Geopolitics and geoculture: essays on the changing world-system*, Cambridge: Cambridge University Press, New York, Paris, 1991.
298. Weber, M. *Etica protestantă și spiritual capitalismului*. București: Ed. Humanitas, 1995.
299. Weder, B., *Institutional reform in transition economies: Now far have they come?* În: IMF, august, 2001.
300. Wieseltier, L. *Împotriva identității*. Iași: Ed. Polirom, 1997.
301. World Bank, *World Development Report 1996: from Plan to Market*. Washington DC, 1996.
302. World Bank. *Transition: The first ten years (Analysis and lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union)*. Washington DC, 2002.
303. Zamfir, C. *Procesul politic în tranziția din România: o explicație structurală*. În: Sociologie Românească, 2003, nr.1-2, p. 5-31.
304. Zamfir, C. *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*. Iași: Ed. Polirom, 2004.
305. Zub, Al. *Discurs istoric și tranziție în căutarea unei paradigme*, Iași: Ed. Institutul European, 1998.
306. Башкирова, Е. *Посткоммунистическая трансформация и формирование демократического общества в России*. В: Политический маркетинг, 2001, nr. 1.
307. Боцан И. *Политическое развитие Республики Молдова за десять лет независимости*. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Partea. XVII. / USM. – Chișinău, 2001.
308. Вайнштейн Г. И. *Закономерности и проблемы посткоммунистических трансформаций*. В: Политические институты на рубеже тысячелетий. Дубна, “Феникс +”, 2001.
309. Васович, В. *Переход к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода-демократизации)*. В: Вестник Московского университета, Сер. 18, Социология и политология, 1998, nr 2.
310. Гельман, В. *Трансформация в России: Политический режим и демократическая оппозиция*. Московский общественный научный фонд (М.). Москва: [б. и.], 1999.
311. Гельман, В. *Постсоветские политические трансформации. наброски к теории*. В: ПОЛИС, 2001, nr. 5.
312. Гончаров, П. К. *Политический транзит: от концепции модернизации к парадигме транзитологии*. В: Вестник Московского Университета, Сер. 186, Социология и политология, 2006, nr. 2, p. 59-78.
313. *Десять лет системной трансформации в странах Центральной и Восточной Европы и России: итоги и уроки*. В: Власть, 2000, nr. 2, p. 22-33.
314. Драхокупил, Я. *Пост-переходные варианты политического и экономического развития стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза*. В: Мир России, 2009, nr. 3, p. 39-60.

315. Капустин, Б.Г. *Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия*. В: *Общественные науки и современность*, 2000, nr 5, p. 46-52.
316. Капчеля, В. *Национальные традиции: сущность, генезис, перспективы развития*. Кишинев: Штиинца, 1991.
317. 269. Капчеля, В. *Духовно-нравственное образование в Республике Молдова: проблемы и перспективы*. В: *Материалы Международного семинар-совещания представителей стран СНГ. Международное сотрудничество в области подготовки специалистов по истории и культуре традиционных религий на пространстве СНГ: приоритеты и перспективы*. Москва: Московский Государственный Лингвистический Университет, 10 ноября 2011 г. Москва: МГЛУ, 2012.
318. Кожокару, Н. *Проблема адаптации нерумынского населения Республики Молдова к автохтонной этнической среде*. Кишинэу: Ed.,„Technica-Info”, 2004.
319. Кузнецов И. *Парадигма транзитологии (Плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода)*. В: *Полис*, nr. 3, 2003.
320. Марриб, Е. *Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая трансформация: проблемы, концепции, периодизация*. В: *ПОЛИС*, 2000, nr. 4, p. 38-59.
321. Мачкув, Е. *Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая трансформация: проблемы, концепции, периодизация*. В: *ПОЛИС*, 2000, nr. 4, p. 28-34.
322. Мельвиль, А. Ю. *Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам*. В: *ПОЛИС*, 1998, nr. 2, p. 6-38.
323. Мельвиль, А. *О траекториях посткоммунистических трансформаций*. В: *Политические исследования*, 2004, nr. 2, p. 64-75.
324. Мюллер, К.; Пикель, А. *Смена парадигм посткоммунистической трансформации*. В: *Социологические исследования*, 2002, nr. 9.
325. Нерсесянц, В.С. *Философия права*. Учебник для вузов. Москва: Изд. Группа ИНФРА. М - НОРМА, 1997.
326. Олейник, Л. *Современный переходный период: сравнительный анализ*. Chişinău: Ed. Helmax, 2009.
327. Оффе, К. *Этнополитика в восточноевропейском переходном процессе*. В: *Полис*, 1997, nr. 2.
328. Панкратов В. Н. *Манипуляции в общении и их нейтрализация*. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2001.
329. *Переходная экономика: аспекты, российские проблемы, мировой опыт* [Текст] / [отв. ред.: В. А. Мартынов, В. С. Автономов, И. М. Осадчая]. Москва: Экономика, 2005.
330. Полиньски, Р. *Концепция системной трансформации в Центральной и Восточной*

- Европы*. В: Наука и инновации, 2006, нр. 7, р. 25-29.
331. Розов, Н.С. *Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии*. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998.
332. *Российская социологическая энциклопедия*. Москва: Изд-во Инфра-М, Норма, 1998.
333. Рукавишников, В.О. *Посткоммунистическая модернизация России*. В: Соединяя капитализм, социализм и демократию. Практическая политика в России и США / Под ред. В.Рукавишникова и С.Нагеля. Москва: Летний Сад, 1999, р. 127 -206.
334. Рывкина, Р. *Постсоветское государство как генератор конфликтов*. В: Социологические исследования, 1999, нр. 5, р.12-19.
335. Рывкина, Р. *Драма реформ*. Москва: Дело, 2001.
336. Сорочан, О. *Социально-экономические трансформации: специфика пост-социализма*. Кишинэу, 2002.
337. Сака, В. *Посткоммунистическая системная трансформация между властными и оппозиционными интересами: молдавский вариант*. В: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică), нр. 1. (XXVIII), 2005. Chişinău, 2005, р. 109-128.
338. Тарасов, И.Н. *Политические институты и практики посткоммунизма в Центрально-Восточной Европе*. Саратов: Издат. центр СГСЭУ, 2009.
339. Федотова, В. Г. *Неклассические модернизации и альтернативы модернизационной теории*. В: Вопр. философии, 2002, нр. 12, р. 3-21.
340. Фисун А.А. *Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монография*. Харьков: Константа, 2006.
341. Шиллер, Г. *Манипуляторы сознанием*. Москва: Изд-во Мысль, 1980.
342. Шмиттер, Ф. *Процесс демократического транзита и консолидации демократии*. В: ПОЛИС, 1999, нр. 3, р. 30-33.
343. Шпедер, Ж.; Элекеш, Ж. *Очерк трансформации в Венгрии*. В: Социологические исследования, 2002, нр. 5.
344. Штомпка, П. *Социальное изменение как травма*. В: Социологические исследования, 2001, нр. 1.
345. Штомпка, П. *Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая)*. В: Социологические исследования, 2001, нр. 2, р. 3-12.
346. Юшкевич, А. В. *Транзитология: предмет, цели, задачи*. В: Свободная мысль, 2007, нр 6, р. 190-199.
347. Ядов В. А. *Теоретико-концептуальные объяснения „посткоммунистических” трансформаций*. В: Россия реформирующаяся. Ежегодник /Отв. ред. М.К. Горшков. Вып.6. Москва: Институт социологии РАН, 2007, вып. 6.

RESUME

Moldovan Transition: *phases, structural elements, dimensions, paradoxes, failures and lessons learnt*

This monograph presents the whole range of aspects of Moldova's transition, including its phases, structural elements, dimensions, paradoxes, failures and main lessons learned. It is based on a philosophical, interdisciplinary and global approach of studying the social changes and transformations (including behavioral, changes in mentality and social values, among others), that have occurred and still continue to occur in Moldova. These changes and transformations are aimed at making a transition from the totalitarian society towards democracy, and from a central and planned economy towards that of a market. The theoretical foundation of this study is based on a systemic analysis and epistemological approaches of transition's multidimensionality, providing options for solutions to the identified problems.

The monograph is designed to have an appeal to a broad range of specialists: philosophers, sociologists, politologists, students and professors from relevant disciplines. Furthermore, this monograph can also be useful to other readers, in particular, to those who study various issues and perspectives associated with the native transition, current situation and the evolution of the Republic of Moldova.

Contents

Foreword

Chapter I. General overview of transition

1. Definition of transition, its general aspects, the location of the Republic of Moldova in postcommunist's transition
2. Postcommunist's transition: its tendencies and peculiarities in different states
- 3.

Chapter II. Moldovan transition: phases, cycles and structural elements

1. Phases transition
2. Transition's cycles
3. Transition's structural elements

Chapter III. The dimensions of native transition

1. Economical dimension of transition
2. Institutional(systemic) dimension of transition
3. Moral dimension of transition
4. Sources of morality in a totalitarian society
5. Moral configuration of a posttotalitarian society
6. Identity dimension of the transition
7. Geopolitical dimension of the transition
8. Religious dimension of the transition. The relationships between the state and religion in the transition conditions

Chapter IV. The paradoxes of Moldovan transition

1. General aspects
2. The paradox of the state
3. The paradox of the elites
4. The paradox of the lifestyle and of the social security
5. The paradox of democracy
6. The paradox of timing
7. The paradox of morality
8. The paradox of positioning of new democracies in Europe and in the world, their motivations and ultimate objectives

Chapter V. Some conséquences of the transition

1. The conflict between generations – the sources of social changes
2. The relationship between the individual and society in transition conditions
3. The transition impacts on the social values system
4. The antinomies of the freedom during the transition period

Instead of conclusion. The perspectives and rétrospectives of Moldovan transition.

Bibliography

РЕЗЮМЕ

Молдавская транзигция: *фазы, структурные элементы, измерения, парадоксы, ее неудачи и аватары*

В монографии исследуются проблемы которые относятся к молдавской транзигции: ее фазы, структурные элементы, измерения, парадоксы, неудачи и ее непридвиденные трансформации. Осуществлена философская, междисциплинарная и глобальная трактовка тех изменений и социальных трансформаций (поведения, менталитета, этики, ценностей и др.) которые происходят в нашей стране с целью осуществлнния транзигции от тоталитаризма к демократии и перехода от плановой экономики к рыночной экономики. Работа основывается на системное рассмотрение этого социального феномена ставя перед собой цель осуществить эпистемологический анализ множества измерений молдавской транзигции, дать ответ на возникающие вопросы и предложить некоторые пути решения проблем с которыми она сталкивается.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение

Глава I. Общая характеристика транзycji

1. Определение транзycji, ее общая характеристика, место Республики Молдова в посткоммунистической транзycji
2. Посткоммунистическая транзycja: тенденции и особенности ее проявления в различных государствах

Глава II. Фазы, циклы и структурные элементы молдавской транзycji

1. Фазы транзycji
2. Циклы транзycji
3. Структурные элементы транзycji

Глава III. Измерения молдавской транзycji

1. Экономическое измерение транзycji
2. Институциональное (системное) измерение транзycji
3. Моральное измерение транзycji
 - 3.1. Моральные истоки в тоталитарном обществе
 - 3.2. Моральная конфигурация посттоталитарного государства
4. Идентитарное измерение транзycji
5. Геополитическое измерение транзycji
6. Религиозное измерение транзycji. Соотношение между государством и религией в условиях транзycji

Глава IV. Парадоксы молдавской транзycji

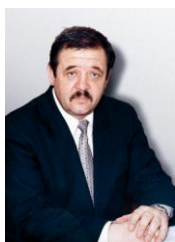
1. Общие положения
2. Парадокс государства
3. Парадокс элит
4. Парадокс стандарта жизни и социальной безопасности
5. Парадокс демократии
6. Парадокс времени
7. Моральный парадокс
8. Парадокс позиционирования новых посткоммунистических демократий в Европе и мире, их мотивации и преследованные цели

Глава V. Последствия молдавской транзycji

1. Конфликт между поколениями – источник социальных изменений
2. Соотношение индивид-общество в условиях транзycji
3. Влияние транзycji на систему социальных ценностей
4. Антиномии свободы в условиях транзycji

Вместо заключения. Перспективы и ретроспективы молдавской транзycji

Библиография

Valeriu Capcelea, doctor habilitat în filosofie, profesor universitar interimar. Născut în anul 1952 în satul Izvoare raionul Florești. Licențiat al Facultății de istorie a Universității de Stat din Moldova (1974). În prezent este profesor interimar al Catedrei de Discipline Socioumane a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți. Predă cursuri de filosofie generală, de filosofie socială, de filosofie a dreptului, de etică și deontologia juridică, de metodologia științei și de etică profesională a funcționarului public și a pedagogului.

Este autorul a 5 monografii, 15 manuale universitare, 58 de articole științifice, recenzii, comunicări științifice la 35 de Conferințe Științifice Naționale și Internaționale din România, Rusia, Ucraina, publicate în volume colective și a lucrărilor de anvergură dedicate tradițiilor naționale, normelor sociale ca fenomen social și problemelor ce țin de tranziția moldovenească. Rețin atenția, îndeosebi, lucrările publicate în ultimii ani, dedicate filosofiei generale, filosofiei dreptului, filosofiei sociale, precum și eticii și deontologiei juridice, rolului tradițiilor naționale și a normelor sociale în asigurarea unui proces continuu în dezvoltarea generațiilor umane și cele care se referă la investigarea fenomenului tranziției moldovenești de la societatea totalitaristă la cea democratică.

Cărți publicate:

Национальные традиции: сущность, генезис, перспективы развития. Кишинев: Изд-во Штиинца, 1991.

Tradițiile naționale. Continuitate în dezvoltarea generațiilor. Chișinău: Ed. Evrica, 1998.

Filozofie. Introducere în istoria filozofiei și în studiul principalelor domenii ale filozofiei: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. ARC, 1998. Ediții revăzute și adăugite în 2001, 2002, 2005.

Etica și deontologia juridică: man. pentru facultățile de drept. Chișinău: Ed. Museum, 2002.

Etica: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. Arc, 2003.

Filozofia dreptului: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. ARC, 2004.

Etica juridică: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. Sirius SRL, 2004.

Deontologia juridică: man. pentru facultățile de Drept. Chișinău: Ed. ARC, 2007.

Normele sociale. Chișinău: Ed. Arc, 2007.

Cercetarea științifică: man. pentru facultățile socio-umanistice. Chișinău: Ed. ARC, 2008.

Filosofie socială. Introducere în istoria filozofiei sociale și în studiul problemelor ei fundamentale: man. pentru facultățile socio-umanistice. Chișinău: Ed. ARC, 2009.

Etica și conduita umană: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. ARC, 2010.

Filozofia juridică: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. ARC, 2011.

Esența și rolul tradiției în existența socială. Chișinău: Ed. ARC, 2011.

Etica profesională și deontologia agricultorului: man. pentru instit. de învăț. superior. Chișinău: Ed. UASM, 2012.

Managementul ecologic: fundamentele teoretice și evoluția paradigmelor. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2012.
